

O`zbekiston Respublikasi

Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligi

Namangan Davlat Universiteti

**«Milliy istiqlol g`oyasi va ma`naviyat asoslari»
kafedrası**

**«JAXON SIYOSIY VA MA`RIFIY TA`LIMOTLAR
TARIXI»**

FANIDAN

Ma`ruzalar matni

Namangan-2010

O`zbekiston Respublikasi
Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligi

Namangan Davlat Universiteti

«JAXON SIYOSIY VA MA`RIFIY TA`LIMOTLAR TARIXI»

fanidan ma`ruzalar matni

«Jaxon siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar tarixi» fanidan ma`ruzalar matni NamDU Huquqshunoslik fakul'teti "Milliy istiqlol g`oyasi va ma`naviyat asoslari" kafedrasining 20\_\_ yil \_\_\_\_ №\_\_ yig`ilishi qaroriga ko`ra tasdiqlangan va 5141500-«Milliy istiqlol g`oyasi: huquq va ma`naviyat asoslari» yo`nalishi talabalarining zaruriy mazmun va bakalavrlarning tayyorgarlik darajasiga qo`yiladigan talablar bo`yicha qo`llanishiga tavsiya etilgan hamda ma`ruza matni O`zbekiston Respublikasi Oliy va O`rta maxsus ta`lim vazirligining 2002 yil 21 fevraldagi 54-sonli buyrug`i bilan tasdiqlangan Davlat Standarti asosida tayyorlangan.

Tuzuvchi:

katta o`qituvchi O. Topildiev.

Taqrizchilar:

f.f.n. O.Mamatov .

t.f.n. T.Qozoqov

Kirish

Insoniyat yangi XXI asrga qadam qo'yar ekan «Demokratiya», «siyosat», «davlat», «xuquq», «ma'rifat» xamda terrorizmga qarshi kurash kabi masalalarga yangicha yondoshish va o'rganishga katta e'tibor berilmoqda. Dunyoda bugun sodir bo'layotgan siyosiy, ma'rifiy va xuquqiy voqiyliklarni to'g'ri tushunish va ularni ilmiy tavsiflash avvalambor shu soxaning tarixini yaxshi o'rganishni taqozo etadi. «Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi» fani ijtimoiy gumanitar fanlarning murakkab va boy qirralarini o'rganishda ilmiy laboratoriya vazifasini o'taydi, qadim zamonlardan to bugungi kunga qadar turli mamlakatlarda turli zamonlarda, turli tsivilizatsiyalarda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixning eng muxim qirralarini o'rganadi. Ushbu fan orkali barcha millat va mamlakatlar buyuk mutafakkirlarining siyosiy- ma'rifiy qarashlarini o'rganishga aloxida e'tibor karatiladi.

Ushbu fanda qadimgi Turon zaminda o'tgan davlatlar va ana shu davlatlarda yashab ijod etgan mutafakkirlarning siyosiy ma'rifiy qarashlari bu erlardagi dinlarning manbalarida xokimiyat, davlat, xuquq, qonunchilik kabi masalalar to'g'risidagi g'oyalar, qarashlarni xamda bugungi O'zbekistonda xususan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarining tashabbuskori prezident I.A.Karimovning siyosiy marifiy va xuquqiy qarashlariga katta o'rin ajratildi.

1-MAVZU: «Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi» fanining predmeti va metodi. 2-soat.

Reja.

- 1) «Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi» fanining predmeti.
- 2) «Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi» fanini o'rganish metodologiyasi.
- 3) «Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi» fanining axamiyati.
- 4) «Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi» fanining boshka fanlar bilan alokasi.

«Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi» fanining predmeti.

Mustaqil O'zbekiston yangi davlat barpo etayotgan bugungi kunda insoniyatning siyosiy va huquqiy tajribasiga va bu tajribani o'zida ifoda etgan siyosiy va huquqiy ta'limotlar tarixiga murojat qilish zaruriy extiyojga aylanmoqda.

Jamiyatimiz ma'naviyati barcha xalqlar tomonidan yaratilgan siyosiy madaniyat yutuqlarini o'z ichiga oladi va o'zida mujassamlantiradi. O'tmish avlodlarning davlat va huquq adolatli ijtimoiy tuzum haqidagi fikrlari va ularni qanday yo'nalishda rivojlanganligini bilish, ayniqsa yoshlar uchun, nixoyatda muhimdir.

Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixining vazifasi avloddan-avlodga o'tib kelayotgan siyosiy va ma'rifiy bilim sohasidagi tajribani o'rganish, umumlashtirishdan iboratdir. Bu bebaxo boylikdan foydalanmasdan turib, yangi milliy davlat qurish vazifalarini amalga oshirish mushkuldir. Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar davlat va huquqning paydo bo'lishi natijasida vujudga keldi.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar keng ma'noda jamiyatdagi sinflar, tabaka va toifalar, millatlar va ellatlar, shuningdek davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni ifoda etuvchi g'oyalar, qarashlar va vazifalarni o'z ichiga oladi. Bu qarashlarning o'zagini hokimiyat masalasi, davlat tuzish va boshqarish uslublari masalalari tashkil qiladi. Jamiyatning rivojlanishi natijasida siyosiy va ma'rifiy bilimlar ham rivojlanadi, boyib bordi. SHunga muvofiq Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi fanining predmeti ham rivojlanib, o'zgarib bordi.

Siyosat, davlat, xuquq, ma'rifat, mafkura muammolari falsafa, politologiya, sotsiologiya, huquqshunoslik va boshqa gumanitar fanlar tomonidan ham o'rganiladi. Ular o'rtasida vorislik aloqalari mavjud. Biroq har bir fanning bu muammolarga yondoshishi o'zgachadir. Agar siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar davlat va xuquqning paydo bo'lishi bilan shakllana boshlagan bo'lsa, siyosatshunoslik fani siyosatning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy faoliyatdan mustaqil ijtimoiy faoliyat sifatida ajralib chiqishi natijasida shakllandi. Bu esa tarixning yangi va eng yangi

davriga to'g'ri keladi. Bundan tashqari siyosatshunoslik fanining predmeti siyosiy ta'limotlar emas, balki real siyosiy jarayonlarning o'zidir.

Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi davlat va huquq haqidagi nazariy bilimlarning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixini o'rganuvchi ham tarixiy, xam nazariy ixtisoslikka mansub fandır. Uning doirasida davlat, huquq, siyosat va qonun chiqarish haqidagi nazariy bilimlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi tadqiq qilinadi va yoritiladi. Bu fanda siyosiy va ma'rifiy hodisalarni ifodalovchi nazariy g'oyalar, qonun-qoida va ta'limotlar tarixi o'z aksini topgan.

Jamiyatda nazariy ta'limotlardan tashqari siyosiy va ma'rifiy voqelikni o'zida aks etuvchi turli tasavvurlar, his-tuyg'ular, e'tiqodlar, kayfiyatlar, fikrlar ham mavjud. Bular xalq og'zaki ijodida, badiiy asarlarda, jamoat va siyosiy arboblarning siyosiy va ma'rifiy xodisalar haqida aytgan fikr va mulohazalarida ifodalanagan. Ular maxsus nazariya darajada bo'lmasada, jamiyatdagi turli ijtimoiy-siyosiy xarakterlarning manfaatlarini, siyosiy dasturlarini aniklash va yoritish imkonini beradi. Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi bularni ham o'z ichiga oladi va o'rganadi.

Mehnatkash xalq ommasining manfaatlarini, orzu umidlarini, ijtimoiy taraqqiyot ehtiyojlarini ifoda etuvchi g'oyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixida ijtimoiy taraqqiyot ehtiyojlarini o'zida ifoda etuvchi umuminsoniy umumbashariy fikrlar, orzular alohida diqqatga sazovordir. «Bu inson huquqlariga rioya etish, tadbirkorlik erkinligi; so'z erkinligi, matbuot erkinligi va xokazolardir».

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi faniga xos xususiyatlardan yana biri shundan iboratki, unda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar birgalikda o'rganiladi, chunki siyosiy va ma'rifiy xodisalar bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. SHunga mos holda siyosiy va ma'rifiy hodisalarni ifodalovchi nazariy tushunchalarni ham bir-biridan ajratgan xolda o'rganish mumkin emas.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi davlat va huquq masalalarini keng doirada, asosan davlat va ma'rifatning mohiyati, jamiyatda tutgan o'rni va rolini ifodalovchi ta'limotlar va g'oyalarni tadqiq qiladi. Asosan huquq nazariyasiga mansub bu muammolardan tashqari huquqning alohida tarmoqlari doirasida yoritiladigan jinoyat va jazo, ayb va ma'suliyat shakllari, huquq sub'ektlari, sudning tashkil qilinishi, roli va vakolatlari, ma'muriy faoliyatning yo'nalishlari kabi masalalarini ifoda etuvchi fikr va qarashlar ham siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi doirasiga kiradi. Ular davlat va jamiyatning siyosiy holatining anglashga, tasavvur etishga yordam beradi va muhim ahamiyat kasb etadi.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning shakllanishi va rivojlanishiga falsafa namoyondalarining qo'shgan katta xissasini alohida ta'kidlash lozim. Falsafiy fikr va tarixining bir qator mashxur namoyondalari ayni zamonda siyosiy va huquqiy ta'limotlar tarixining buyuk namoyondalari hamdirlar. Ularning ma'rifat falsafasiga asos solganligini alohida ko'rsatish kerak. Masalan, Aflotun, Arastu, Konfutsiy, Farobiy, Kant, Gegel' va boshqalar.

Falsafaning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarga ta'siri yana shunda ham ko'rinadiki, ijtimoiy siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar namoyondalarining ko'pchiligi o'zlari faylasuf bo'lmasalar-da o'z davrining falsafiy g'oyalari va metodologik tamoyillariga tayanganlar.

Siyosiy va ma'rifiy fikrning rivojlanishida falsafaning ta'sirini xisobga olgan holda uning o'ziga xos nazariy xususiyatlari borligini tushunish zarur. Bu siyosiy va ma'rifiy xodisalar nmng jamiyatda tutgan o'rni va roli, o'ziga xos rivojlanish qonunlari bilan belgilanadi. Masalan, Aflotun, Arastu, Farobiy, Kant, Gegel' va boshqa faylasuflarning davlat va huquq haqidagi falsafiy ta'limotlari siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixida maxsus tushunchalar, o'ziga xos bilish vositalari yordamida muayyan vazifa va maqsad nuqtai nazaridan yoritiladi. Bu erda o'rganilayotgan ta'limotlarning ma'rifiy siyosiy mohiyati, o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga urgu beriladi.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi davlat va huquq nazariyasi, davlat va huquq tarixi va boshqa siyosiy fanlaridan ham farqlanadi. Bu fanlar siyosiy- ma'rifiy muassasalar va institutlarning o'zini o'rgansa, siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi ularning nazariy bilimda, ta'limotlarda ifodalanishini o'rganadi. SHuni alohida ta'kidlash lozimki, davlat va huquq tarixini

bilmasdan turib uni ifodalovchi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar mazmunini ham bilish mumkin emas.

Siyosatshunoslik ixtisosligidagi bir-biri bilan uzviy boglangan tarixiy va nazariy fanlar orasida siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi o'zining genossologik darajasi va mavqei bilan ajralib turadi, ularning barchasini o'zaro bog'langanligini ifodalaydi. U hozirgi zamon davlat va huquq muammolarini o'rganish va tadqiq qilishning muxim nazariy shartlardan biri sifatida xizmat qiladi.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi ijtimoiy-siyosiy tuzum, hokimiyat, davlat, ma'rifat va huquq haqidagi g'oyalar va ta'limotlarning paydo bo'lishi va rivojlanish qonuniyatlari haqidagi fandir.

«Jaxon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixi» fanini o'rganish metodologiyasi.

Jamiyat taraqqiyoti o'ziga xos rivojlanish qonunlariga ega. Bu qonunlarni ochish va unga amal qilish yo'llarini ko'rsatib berish fanning vazifasidir.

Ijtimoiy-siyosiy fikr tarixida jamiyat taraqqiyoti to'g'risida turli xil ta'limotlar vujudga keldi, rivojlandi va inqirozga uchradi, o'rniga yangi ta'limotlar paydo bo'ldi. Buning sababi bu ta'limotlarning haqiqatga moslik darajasining nisbiyligidadir. Ilm-fan taraqqiyoti, ijtimoiy tajriba u yoki bu ta'limot doirasidan chiqish, davr talabiga javob beradigan yangi, kengroq tushunchalar tizimiga o'tish zarurligini taqozo qila boshlaydi. Mana shu davrlarda yangi qarashlar bilan zskicha qarashlar o'rtasida munozaralar keskinlashadi. «Tarix sabog'i shundaki, uning aynan keskin burilishlarida, ijtimoiy formatsiyalar almashilayotganda ijtimoiy muammolar va ziddiyatlar g'oyat keskinlashadi, milliy xafsizlikka, fuqarolar tinchligi va barqarorlikka taxdid soluvchi omilga aylanadi.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarni taxlil qilish usuli o'zaro munozarada bo'lgan siyosiy va ma'rifiy maktablarning biri tomoniga o'tib olmasdan ularga nisbatan ob'ektiv, xolisona yondashishni talab qiladi.

Sovet tuzumi davri siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixining barcha muammolariga partiyaviylik, tor sinfiylik mezonlari asosida yondashildi. Bu xol siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixining ko'p muammolarini bir yoqlama baxolashga olib keldi, ob'ektiv va xolisona o'rganishga imkon bermadi. Kommunistik mafkura mezonlariga mos kelmaydigan ko'plab ta'limotlar butunlay o'rganilmadi. SHarq siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, islom siyosiy va ma'rifiy madaniyatini xolisona o'rganish imkoniyatlari cheklab qo'yildi.

Tadqiqotchi, qanday sohada bo'lishidan qat'iy nazar, predmetga qanday yondashish kerak degan muammoga albatta duch keladi. Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixini o'rganish va unga yondashishning nazariy va amaliy masalalarini chuqurlashtirish, ob'ektiv ilmiy xaqiqatni aniqlashga mos keladigan tadqiqotlar yo'llarini ishlab chiqish metodologiyaning muhim muammolaridandir. Tadqiqotning natijasigina emas, unga olib boruvchi yo'l ham nazariy asoslangan, haqqoniy bo'lmog'i kerak.

Bugungi kunda ijtimoiy xodisalarga, tarixga yangicha, tsivilizatsion yondashish qo'llanilmoqda. Bu yondashish davlat, ma'rifat va shu kabi ijtimoiy xodisalarining paydo bo'lishi, rivojlanishi sabablarini o'rganishda ma'naviy, madaniy omillariga ko'proq ahamiyat berishni talab qiladi. Ingliz olimi A. Toynbining fikriga ko'ra, tsivilizatsiyaning ichki mohiyati, ruxiyatining madaniy omillar tashkil qiladi.

TSivilizatsion kontseptsiya davlatni tsivilizatsiyaning o'zgarmas belgisidir, deb biladi. TSivilizatsiyaning rivojlanish darajasi qanday bo'lishidan qat'iy nazar davlat huquq tartibotini ta'minlash va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib turish uchun doim kerak. Davlat tarixda jamiyatning manfaatdor qatlamlarining siyosatini amalga oshirish, sinfiy antagonizmlarni bostirish vazifalarini ham bajargan bo'lsada, asosan u jamiyatning iqtisodiy va ma'naviy rivojining ta'minlovchi qudratli vositadir. U turli sinflar, tabaqalar, millatlar o'rtasida tinchlik va totuvlikni ta'minlovchi kuch, tashkilotdir. TSivilizatsion yondashuv konkret shaxs ma'naviyatini birinchi o'ringa ko'yadi. Konkret shaxs ma'naviyatining ustuvorligi g'oyasi bu yondashuvning o'ziga maftun qiladigan tomonidir.

Formatsion kontseptsiyaga binoan davlat sinflar paydo bo'lishi bilan birga paydo bo'ladi. Iqtisodiy jihatdan hukmron bo'lgan sinf o'zining siyosiy va ma'naviy hokimiyatini amalga oshirish uchun davlatdan foydalanadi. Sinflar va davlat abadiy emas. Insoniyat o'zining rivojlanish tarixida ibtidoiy tuzumdan boshlab qulchilik, feodal, kapitalistik formatsiyalarni bosib o'tadi, undan kommunistik jamiyatga kirib boradi. Kommunistik jamiyatda sinflar va davlat bo'lmaydi. Bu g'oyani hayotda amalga oshirish ko'p salbiy oqibatlariga olib keldi. **Birinchidan**, jamiyat tarikqiyotining barcha bosqichlarida iqtisodning ko'p qatlamliligi inkor qilinadi, oqibatda bir-biriga qarama-karshi asosiy sinflargina taxlil doirasiga kiradi, axolining katta qismi hisobga olinmay qoladi. **Ikkinchidan**, iqtisodiy bazis usturmaga nisbatan belgilovchi asosiy omil deb hisoblanib, unga urg'u berish, uni absolyutlashtirish inson ruhiyatining, ijodiy faolligini mensimaslikka, shaxsning umuminsoniy ideallar bilan uyg'unlashgan qadriyatlarini inkor qilishga olib keladi. Insonga betakror shaxs sifatida emas, sinfnings vakili sifatida, xukuq esa xukumron sinfnings qonun darajasiga ko'tarilgan irodasidir deb qaraladi. Bu ta'limotni hayotga tadbiiq etish inson huquqlarini cheklashga, axolining katta qismini manfaatlarini hisobga olmaslikka olib keldi. **Uchinchidan**, formatsion yondashuv sinflar, tabaqalar o'rtasida ziddiyatni kuchaytiradi, ularni bir-biriga qarama-qarshi qo'yadi. Davlatni bir sinfnings ustidan ikkinchisining hukumronligini ta'minlovchi kuch deya noto'g'ri xulosalar kiladi.

Hozirgi zamon ilmiy adabiyotida formatsion yondashuv asta-sekin o'z o'rnini tsivilizatsion yondashuvga bo'shatib bermoqda, chunki bu yondashuv xuquqiy davlat va xuquq vazifalariga mosdir, ularni ilmiy tahlil qilish imkoniyatini beradi. Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixini o'rganishda ijtimoiy iqtisodiy shart-sharoitlarni ham, ma'naviy, madaniy omillarni xam hisobga olish zarur. eng muhimi bu omillarning bir-biriga qarama-qarshi qilib qo'ymaslikdan iborat. Ular bir-birini to'ldirib, boyitib turishi kerak.

Jamiyat o'ziga xos taraqqiyot qonunlariga bo'ysungan holda rivojlansada, xar bir xalq o'zining tarixiy tajribasi, o'ziga xos madaniyati va an'analari orqali umumiy rivojlanish qonuniyatlarini boyitadi. Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixining o'rganish uslubi har bir mamlakatning madaniyati, dini va an'analari bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlarni nazarda tutish zarurligini taqozo qiladi.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning jamiyatda tutgan o'rni va ahamiyati qanday maqsadga xizmat qilishi va qanday manfaatlarni ifodalashi bilan belgilanadi. Agar siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar o'z umrining o'tab bo'lgan ijtimoiy-siyosiy tuzumni himoya qilishga qaratilgan bo'lsa, bu ta'limotlar ijtimoiy taraqqiyotga g'ov bo'lib qoladi va oqibatda inqirozga uchraydi. Jamiyat taraqqiyotining extiyojlari zaminida paydo bo'lgan yangi ilg'or goya va qarashlar, jamiyat taraqqiyotiga, yangi ijtimoiy iqtisodiy tuzumning paydo bo'lishiga va mustahkamlanishiga ko'maklashadi.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixini o'rganishda **tarixiy yondashish tamoyili** alohida o'rin egallaydi. Tarixiy yondashish ta'moyili o'rganilayotgan ta'limotlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi yo'nalishini mumkin qadar har tomonlama tahlil qilishni, uni baholashda voqea va hodisalarni tanqidiy o'rganish bilan cheklanib qolmasdan, o'sha davr kishilarining ruhiyatini, an'alarini, ular borliqni qanday idrok qilishlarini o'rganishni talab qiladi. U o'tmishdagi ta'limotlarga baho berishda sub'ektizmga yo'l qo'ymaslik, tarixiy xodisalarga xolisona, ob'ektiv munosabatda bo'lishga ko'maklashadi. Tarixiy yondashish tamoyili siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning muayyan tarixiy sharoit bilan va shu davrning siyosiy va huquqiy bilimlar tizimi bilan, o'tmish va hozirgi zamon siyosiy tajribasi bilan bog'liq ekanligini kuzatish imkonini beradi.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlarga egadir. O'tmishda yaratilgan ta'limotlar faqat o'tmishgagina taa'lluqli emas. Ularning vujudga kelishi uchun asos bo'lgan tarixiy vaziyatni o'zgarishi yoki tugab ketishi bilan ular ham yo'q bo'lmb ketmaydi. Albatta, bu ta'limotlarning o'sha davr tarixiy sharoiti bilan bevosita bog'liq tamonlari o'zgaradi yoki hayotini tugatadi. Biroq, o'sha davr mutaffakirlarining davlat va huquq haqida bayon qilgan ko'pgina nazariy g'oyalari o'z davrini oshib o'tadi, siyosiy va ma'rifiy bilimning rivojlanish

zanjiriga muhim bo'g'in bo'lib kiradi, o'zining nazariy ahamiyatini keyingi davrlarda ham yo'qotmaydi. Masalan, Aflotun, Arastu, TSitseron, Rim xuquqshunoslari, Forobiy, Burxoniddin Al-Marg'inoniy, Alisher Navoiy va boshqa ko'p mutafakkirlarning ta'limotlarini vujudga keltirgan tarixiy vaziyat allaqachon yo'q bo'lib ketgan, lekin ularning g'oyalari hozirgacha o'zining ilmiy ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Bu erda O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimovning Forobiyning mashhur «Fozil odamlar shahri» asari haqida aytgan fikrini keltirish o'rinlidir. «Bundan ming yilcha muqaddam yaratilganligiga qaramasdan, bugungi o'quvchi ham bu asardan hozirgi hayotning murakkab muammolarini hal qilishda asqotadigan muhim fikr va yo'l-yo'riqlarni topa oladi.»Kadimgi Rim siyosiy va huquqiy ta'limotlar namoyondalaridan biri TSitseron miloddan oldingi I asrda mahalliy o'z-o'zini boshqarish va davlat boshqaruvini markazlashtirish ta'moyillari, shaxsiy hokimiyat va uning chegarasi, axloq va davlat manfaatlari kabi muammolarini qo'ydi, evropa bu muammolarni hal qilish uchun ko'p asrlar bosh qotirdi. Huquqshunoslik ilmining rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk alloma Burxoniddin Al-Marg'inoniy o'zining «Hidoya» asarini XIII asrda yaratgan bo'lsada, bu asar XIX asrgacha butun musulmon dunyosida asosiy huquq manbai bo'lib xizmat qildi va hozirgacha o'zining ilmiy ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning bilish jarayonida yangi tushunchalar, ma'rifiy g'oyalar vujudga keladi, bu esa nazariy bilimni boyitadi va chuqurlashtiradi. Mana shunday jamg'arish natijasida siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixining barcha davrlarida ham dolzarb bo'lgan komil inson, ahloq, manaviyat va siyosat, fuqaro va davlat, erkinlik va zarurat, hokimiyat va zo'rlik, adolat va huquq aloqadorligi kabi "abadiy" muammolar shakllanadi. Turli davr mutafakkirlari bu muammolarni hal qilishga harakat qildilar va bu ishga o'z xissalarini qo'shdilar. Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixidagi vorislik, uning nazariy mazmunini boyishi shu yo'nalishda boradi. Bu jarayon voqealarni tasvirlash bilan bir qatorda nazariy taxlil qilish orqali yoritiladi.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixini o'rganishda xronologik va muammoviy yondoshish uslubi ham qo'llaniladi. Xronologik uslub mutafakkirning hayoti va ijodi faoliyati, yaratgan ta'limotining mohiyati, siyosiy va ma'rifiy fikrning qanday oqim va yo'nalishlariga mansubligini yoritishni talab qiladi. Bu uslub ta'limotning shakllanish jarayonini, uning o'z davri bilan bog'langanligi, qanday manfaatlarini ifodalanganligini, jamiyatda tutgan o'rni va o'ynagan rolini tarixan konkret va to'laroq yoritish imkoniyatini beradi.

Muammoviy uslub ta'limotning nazariy mazmuni zaminida qanday falsafiy ta'moyillar yotganligini, ta'limot muallifi uchun qanday g'oyalar etakchi bo'lganligini ifodalaydi. Bu uslub ta'limotning siyosiy va ma'rifiy bilimlar tizimida tutgan o'rni va ahamiyati, undagi vorislik va yangilik kabi nazariy muammolarni aniqlash va tahlil qilishni talab qiladi. Buning sababi shundaki har bir tarixiy davr, mamlakat o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi bilan birga umumiylik, takrorlanish belgilariga ham egadir. Mana shu umumiylikni aniqlash zarurati muammoviy uslubni talab qiladi.

Xronologik, muammoviy uslublar bir-biri bilan uzviy bog'liq. Buni hisobga olish turli ta'limotlardagi umumiylik va alohidalik, takrorlanmas va takrorlanuvchi hodisalarni chuqurroq anglash, aniqroq ajratish imkoniyatini beradi.

Siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixini yoritishda qiyosiy tarixiy tadqiq qilish uslubi ham ishlatiladi. Bu uslub ta'limotlarga xos umumiy va xususiy belgilarni chuqurroq anglash imkoniyatini beradi. Masalan, ma'rifatparvarlik yo'nalishiga xos ta'limotlarning bir-biriga taqqoslab tahlil qilsak, ularning barichasi ilm-fan, inson erkinligining ulug'laganligini, qoloqlik, cheklanmagan mustabid hokimiyatning qattiq tanqid ostiga olganligini ko'ramiz. Bu yo'nalishdagi mutafakkirlar turli mamlakatlarda, turli davrlarda yashagan va irod qilgan. Bu xol ularning ta'limotlariga xos xususiyatlarni belgilaydi.

Ta'limotga baxo berishda mutafakkirning dunyoqarashiga, uning o'z zamoni, ijtimoiy-siyosiy tuzumiga bo'lgan munosabati, g'oyaviy siyosiy hayrixoxligi kabi sub'ektiv hususiyatlarga ham ahamiyat berish zarur.

Hozirgi kunda oldimizda turgan dolzarb muammolardan biri O'zbekiston siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixini yaratishdir. Bu masuliyatli vazifani amalga oshirishda O'zbekiston

Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning asarlari muhim metodologik asos bo'lib xizmat kiladi. Bu asarlarda o'z aksini topgan nazariy ma'rifiy g'oyalar sun'iy ravishda inkor qilingan ta'limotlarni o'rganish va fan doirasiga kiritish imkonini beradi. Xalqimiz o'zining buyuk allomalariga nazar solmoqda, ularning ibratli ishlaridan saboq olishga intilmoqda. «Mustaqilligimizni dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar mobaynida yaratib kelingan g'oyat ulkan, bebaxo ma'naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan g'oyat muhim vazifa bulib qoldi». Ajdodlarimizning davlatchilik g'oyalarini o'rganish, ijtimoiy-siyosiy fikrga xos xususiyatlarini bilish zaruriyati tobora oshib bormoqda. O'tmish mutafakkirlarini adolatli jamiyat va davlat qurilishi va boshqarish ta'moyillari haqidagi ta'limotlari bizni hayajonlantirgan savollarga javob topishda, ibratli ishlardan saboq olishga ko'maklashadi. Ularning barchasi odamlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga va takomillashtirishga qaratilgan ijtimoiy idealni izlash, adolat va tenglik printsiplariga asoslangan jamiyatni qurish g'oyalarini targ'ib qildilar.

O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy ma'rifiy fikriga xos xususiyatlardan biri shundan iboratki, uning namoyondalari davlat, xokimiyat, adolat masalalarini islom siyosiy madaniyatga tayangan holda xal qilishga harakat qildilar.

«Vatanimiz azaldan bashariyat tafakkuri xazinasiga unitilmas hissa qo'shib kelgan. Asrlar mobaynida xalqimizning yuksak madaniyat, adolatparvarlik, ma'rifatparvarlik kabi ezgu fazilatlari SHarq falsafasi va islom dini ta'limoti bilan uzviy ravishda rivojlandi. Va o'z navbatida bu falsafiy ahloqiy ta'limotlar ham xalqimiz daxosidan bahra olib boyib bordi. Bizning kelajagi buyuk davlatimiz ana shu falsafaga uyg'un holda Xo'ja Axmad YAssaviy, Xo'ja Bahovuddin Naqshbandiy, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Bobur Mirzo singari mutafakkir ajdodlarimizning dono fikrlariga uyg'un qolda shakllanishi lozim».

Ma'lumki islomda davlat va ma'rifat masalalari muhim o'rin olgan. Unda hokimiyat jamiyat uchun zarur va muqaddas qadriyat sifatida ifodalanadi. Al-Gazzoliyning aytishicha Ollox-taolo payg'ambarlarning odamlarga to'g'ri yo'l ko'rsatish uchun tanlagan bo'lsa, hukmdorlarni odamlar o'rtasidagi nizolarni bartaraf qilish uchun tanlagan.

Hokimiyat barqarorlikni ta'minlash uchun berilgan, degan bu fikr keyingi davlardagi ta'limotlarda ham o'z aksini topgan. Islomda o'z aksini topgan muhim qadriyatlardan biri adolatdir. Musulmon dunyosida mashhur XI asr huquqshunosi Al-Movardining aytishicha «Davlat dinsiz saqlanishi mumkin, lekin adolatsiz yashay olmaydi».

O'rta Osiyo xalqlarining ilg'or mutafakkirlarining siyosiy qarashlarida odil hukmdor g'oyasi markaziy o'rin egallaydi. Ular davlat tepasida turgan xukmdor adolatli, xulq-atvori pok, fuqarolarga rahm-shavqatli, g'amxo'r bo'lsa davlat qudratli, jamiyat faravon bo'ladi deb tushundilar. SHundan kelib chiqqan holda ular insonni ma'naviy kamolotga erishishga chaqirdilar va shu orqali adolatsizlik, xulqiy buzukliklarni bartaraf qilish mumkin deb hisobladilar.

O'zbekistonning ijtimoiy va siyosiy fikriga xos xususiyatlardan yana biri shundaki, unda axloq masalalari etakchi o'rin egallaydi. Uning namoyondalari ezgulik, yaxshilikni bilishga intildilar, axloqiy qonun va tamoyillarga amal qilish insonning oliy ma'naviy burchi deb bildilar.

Forobiy, Imom Motrudiy, Imom Al-Samarqandiy, Burxoniddin Marg'inoniy o'z qarashlarini maxsus falsafiy va huquqiy asarlarda ifodalagan bo'lsalar, yassaviy, Alisher Navoiy, Mashrab, Furqat, Muqimiy va boshqalar badiiy ijodda namoyon qildilar. Badiiy asarlarning barchasini badiiy shakl berilgan falsafiy yoki siyosiy asar deb hisoblab, shoir va yozuvchilarning barchasini falsafiy va ijtimoiy siyosiy ma'rifiy fikr tarixiga kiritish yaramaydi, albatta. SHu bilan birga ijtimoiy va siyosiy ma'rifiy fikr tarixiga ilmiy yondashish «sof faylasuf» yoki «sof huquqshunos» bo'lmagan mutafakkirlar ijodida ifodalangan ijtimoiy-siyosiy ma'rifiy g'oyalarning rivojini kuzatishni talab qiladi. Badiiy merosning tahlil qilish ijodkorning ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy muammolarga bo'lgan munosabatini tiklash imkonini beradi. O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy ma'rifiy fikr tarixiga kiritilgan buyuk shoir, yozuvchilar o'z asarlarida zamondosh jamiyatning ijtimoiy-siyosiy ma'rifiy holatini tasvirlash bilan birga, jamiyatdagi

adolatsizlik, zo`ravonlik, insoniy munosabatlarda uchraydigan soxtalik sabablarini aniqlash va ularni bartaraf qilish yo`llarini topishga urindilar. Ular haqiqat va adolatga asoslangan insoniy munosabatlarning o`rnatish uchun nima qilish zarur degan savolga javob izladilar.

O`zbekiston siyosiy va ma`rifiy fikrlar rivojida ma`naviyat va ma`rifatga katta e`tibor beriladi. Davlatning boshqaruvchi xukumdorning o`zi ham, uning atrofidagi mansabdorlar ham bilimli, adolatparvar kishilar bo`lishi zarur degan fikr izchillik bilan uqtiriladi.

«Jaxon siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar tarixi» fanining ahamiyati.

Jaxon siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar tarixining o`rganishni nima ahamiyati bor, undagi ta`limotlarning ko`pchiligi o`z umrini o`tab bo`ldiku? - degan savol tug`ilishi mumkin.

Birinchidan shuni ta`kidlash kerakki, davlat va hukuq xakidagi hozirgi fanlar tarixiy rivojlanishning maxsulidir. Ularning paydo bo`lish tarixini bilmasdan turib chuqur tasavvur qilish mumkin emas. Fanda ifodalangan haqiqat osmondan tayyor tushmaydi. Unga erishish uchun qancha izlanish, kuch-quvvat, fidokorlik, xatto kurbonlik beriladi. Buyuk mutafakkirlarning ilm-fandagi kashfiyotlarigagina emas, ularning bunga erishish yo`lida qilgan xato va kamchiliklari ham biz uchun saboqdir.

Bugungi kunning yaxshi va to`g`ri tasavvur qilish uchun ijtimoiy taraqqiyotning oldingi bosqichlarining bilish zarurligini taqozo qiladi. SHuning uchun ham o`tmishga murojaat kilamiz. Undan saboq olish bilan birga bugungi ayrim muammolarning echimini topish mmkoniyatiga ham ega bo`lamiz.

"Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q", degan edi I A.Karimov. O`zlikning anglash tarixni bilishdan boshlanadi. Tarix xotirasi insonni istiqbolga da`vat etadi, milliy goyani shakllantirishda muhim omil bo`lib xizmat qiladi. Davlat, ma`rifat va huquq hakidagi ta`limotlar tarixining o`rganish turli nazariyalarning paydo bo`lishining nazariy shart-sharoitlarini anglatadi, yangi g`oyalar uchun ijobiy ilxom bag`ishlaydi. O`tmishdoshlarimiz yaratgan buyuk kashfiyotlarning kuzatish, xuquqshunoslik ilmining ruxini xis qilish, uning yangi qirralarni ochish imkonini beradi, bizni birtomonlama yuzaki qarashlardan ehtiyot qiladi, mustaqil fikr yuritish va ro`y berayotgan xodisalarni baxolay olish qobiliyatini shakllantiradi.

Tabiiyki bunda Markaziy Osiyo xalqlarining buyuk arboblarning siyosiy va ma`rifiy qarashlari munosib o`rin olgan. Bu xalqimizning haqqoniy tarixini tiklash va milliy o`zlmgini anglash, milliy iftixorni shakllantirish va o`stirish ishiga xissa bo`lib xizmat qiladi. "SHuni esda tutish muhimki, o`tmishimizni "oqlash" vazifalari umuman olganda bajarib bo`lindi; hozir esa asosiy vazifa tarixiy tahlilni ilmiy jihatdan xolisona va xalol amalga oshirishdan iboratdir".1 Siyosiy-ma`rifiy ta`limotlar tarixining ahamiyati yana shundaki, u bo`lajak siyosatshunoslarni umumjaxon miqyosidagi ta`limotlarning paydo bo`lish va rivojlanish qonuniyatlari bilan tanishtirish bilan birga, ularda bu ta`limotlarning mohiyatini anglab olish malakasini shakllantiradi.

Mavzu yuzasidan tayanch so`z va iboralar.

Siyosat,ma`rifat, davlat, xuquq, siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar, siyosiy va ma`rifiy ta`limotlarning shakllanishi, tsivilizatsiya, tsivilizatsion kontseptsiya, formattsion kontseptsiya, tarixiy yondashish tamoyili, xronologik va muammoviy yondashuv uslubi, qiyosiy tarixiy tadqiqi qilish uslubi.

Mavzuga oid nazorat savollari.

1. «Jaxon siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar tarixi» fanining o`rni qanday?
2. «Jaxon siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar tarixi» fanining predmeti nimani o`rganadi?
3. «Jaxon siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar tarixi» fanining axamiyati qanday?
4. «Jaxon siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar tarixi»fanini o`rganishda tarixiy yondashish tamoyilining o`rni qanday?
5. Davlat va xuquq xaqidagi ta`limotlar tarixini o`rganish qanday nazariyalarning paydo bo`lishiga olib keladi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati.

1. Karimov I.A. «O`zbekiston XXI asrga intilmoqda». «O`zbekiston», Toshkent. 2000 y.

2. Karimov I.A. «O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolotlari». «O`zbekiston», Toshkent 1997 y.
3. Karimov I.A. «O`zbekiston bozor munosabatlariga o`tishning o`ziga xos yo`li». «O`zbekiston», Toshkent 1995 y.
4. Karimov I.A. «O`zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo`lida». «O`zbekiston», Toshkent 2000 y.
5. Karimov I.A. «O`zbekiston Konstitutsiyasining 9-yilligiga bag`ishlangan tantanali marosidagi nutqi». «O`zbekiston ovozi», 2001 y, 8.XII.
6. SHaripov R., Muxiddinova F. «O`zbekiston xalqlari siyosiy-huquqiy ta`limotlari tarixi». Toshkent. 2004.
7. Rahmonov R. G`ofurov Z. «Mustaqillik va milliy o`zlikni anglashning tiklanishi». «O`zbekiston», Toshkent 1999.
8. Boboev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va xuquqiy ta`limotlar tarixi» T. 2003 y.
9. Toshqulov J.O`zbekiston xalqlari siyosiy-xuquqiy fikrlari tarixidan. T. 1996 y.

2-mavzu: Ilk diniy ta`limotlarda siyosiy va ma`rifiy ta`limotlarning rivojlanishi. 2-soat. Reja.

1. Animizm diniy ta`limotidagi siyosiy va ma`rifiy karashlar.
2. Fetishizm ta`limotidagi siyosiy va ma`rifiy karashlar.
3. Totemizim ta`limotidagi siyosiy va ma`rifiy karashlar.

Animizm ibtidoiy davrda paydo bulgan. Ibtidoiy odamlar tabiat kuchlariga karshi kurashda ojizlik kilgan, uz xayoti va tanasidagi turli xodisalar (tush kurish, ulim va xokazolar...) ni tushunmagan. Ular jon tana bilan boglangan va u tanadan chikib keta oladi deb xisoblaganlar. Insonda asta-sekin abstrakt tafakkur rivojlanishi bilan moddiy narsalarga boglik rux tugrisidagi tasavvurlar paydo bulgan. Ruxlar yaxshi, saxiy xamda yomon, yovuz ruxlarga bulingan. Ruxlar odamlar xayotiga, turmushiga ta`sir kursata oladi deb tasavvur kilingan. SHu sababli zarur paytlarda ularga kurbonliklar kilganlar. Ingliz etnografi eduard Teylor tomonidan kiritilgan **Animizm** (lotincha anima- jon, rux degan ma`noni bildiradi) – jon va ruxlar borligiga ishonishdir. Odamni va barcha tabiatni «jon»lashtirish va «ruh»lantirish haqidagi bir-biridan farq qilinmagan boshlang`ich tushuncha ikkiga bo`linadi. Dastlab, jon va tanning alohidaligi va jonning mustaqil yashashi mumkinligi to`g`risidagi tasavvurlar paydo bo`ladi. Ibtidoiy odamlar o`z tanalari tuzilishini, kishi o`lishi va jasadi bilan bog`liq hodisalarni tushuna olmay, jonni mavjud bir narsa deb bilib, soyaga, ba`zan moddiy buyumlarga o`xshatib tasavvur qilganlar. Ba`zi xalqlarda (tasmaniyaliklar, algonkin, zulus, basurlar) da «jon» so`zi «soya» ma`nosini anglatadi. Qadimgi yahudiylar, arablar, papuaslarda «jon» tushunchasi «qon» bilan bir ma`noda ishlatiladi. O`zbek xalqining eng eski masallaridan birida «qulning qoni chiqsa, joni chiqadi» deyiladi. SHubhasiz, bu ibora ham ibtidoiy animistik tasavvurlar bilan bog`liq. Grenlandiya eskimoslari tasavvurida semiz odamlarning joni semiz, oriqlarniki o`zlariga o`hshash oriq bo`lar emish.

Jon hayotning timsoli, uning maxsus joyi (jigar, yurak, ko`z va h.k.)mavjud, kishining nafas olishdan to`xtashi, ya`ni o`lishi bilan uning joni chiqib, boshqa joyga ko`chib ketadi, degan tasavvurlar paydo. Ibtidoiy odamlar uyquni jonning tanani vaqtincha tashlab ketishi, tushni esa kishi uxlab yotganida boshqa uzoq joydagi jonlarning yoki o`lgan kishilarning joni qaytib kelib uchrashi, deb tushunganlar. Kishi joni odam o`lgandan keyin boshqa erga ko`chib, mustaqil mohiyatga ega bo`lishi (keyinchalik har xil jin-arvohlar va parilar mazkur tasavvurlar asosida paydo bo`lgan), o`lik odamning joni hayvon tanasiga o`tishi mumkin, degan ishonch juda keng tarqalgan totemistik tasavvurlar bilan bog`liq. Bunday tasavvurlar ayrim joylarda hozirgacha saqlanibqolgan. Masalan, hindlar qoramolni va umuman jonivorlarni o`ldirishni gunoh, deb hisoblaydilar, chunki ularning tanida ilgari o`tgan ajdodlarning jonlari joylashgan emish.

Animistik din totemizm, magiya va tabiatga sig`inish kabi e`tiqodlarni o`zida mujassamlashtirib, barcha buyumlarni, tabiat hodisalarni jonlantiradi. SHu bilan birga, g`ayritabiyy kuch va hodisalar xaqidagi tasavvurlar ham rivojlanadi. Odam bu ruhlarni o`ziga

yaqinlashtirish uchun ularga shakl bergan, ya'ni muayyan buyumlar (but, fetish, sanamlar) yaratgan va ularga sajda qilgan. Arvohlar kelib sayr qiladigan ayrim to'qayzor, changalzor, tog' va g'orlar muqaddaslashtirilib, bu joylarga sig'inilgan. O'z navbatida kishi o'lgandan keyin uning tanasi yashamaydi, biroq joni yashashda davom etadi, degan tasavvurlar bir qator g'oyalarni, shuningdek marosim va urf-odatlarini ham yuzaga keltirgan. Arvohlar g'azabini keltirmaslik va ularni hayrihohlikka chaqirish maqsadida har-xil qurbonlar berilgan. Tabiat kuchlaridan qo'rqqan ayrim xalqlarda odamlar ham qurbonlar berilgan. Masalan, qadimgi Peruda har yili tabiat ruhlariga atab o'n yashar o'g'il yo qiz bolalar qurbon qilingan. etnografik ma'lumotlarga ko'ra, O'rta Osiyoda asrimiz boshlarigacha, toshqin vaqtida qishloqlarni suv bosish havfidan saqlash imkoniyati bo'lmasa, nodonlikka berilgan ajdodlarimiz eng so'nggi chorani ko'rishgan: to'g'on ostiga Turg'un ismli bir kishini tutib kelib, qurbonlik deb tiriklay suvga cho'ktirib yuborishgan.

O'lim dastlab hech uyg'onmaydigan uyqu deb tasavvur qilingan (hozirgacha ishlatiladigan «mangu uyquda yot» degan ibora o'sha davrdan qolgan) va «uxlaganning» qavmu-qarindoshlari unga g'amho'rlik qilib, har-xil rasm-rusum va irimlarga rioya qila boshlashgan. Jasadning chirib ketish sabablarini tushuna olmagan ibtidoiy odamlar o'likni dafn qilishning turli-tuman urf-odat va shakllarini o'ylab topganlar. So'nggi davrlargacha qoloq xalqlarda quyidagicha ibtidoiy dafn qilishlar saqlanib kelgan: o'likka bir o zovqat tejami va eng zarur buyumlarni qoldirib, ustini chala-chulpa yopib ketishgan, kemaga solib dengizga oqizib yuborishgan, erga ko'mishgan, daraxt shoxlari ustiga yoki «ko'tarma»ga chiqarib qo'yishgan, kuydirib kulini sovurishgan yoki maxsus idishda saqlashgan, tutunda dudlaganlar yoki go'shtdan tozalangan jasadning barcha suyaklarini yoki bir qismini saqlaganlar. Dastlab yakka, keyinchalik kollektiv mozarlar paydo bo'lgan. «Arxeologik kashfiyotlarga qaraganda qadimgi Xorazm, Sug'diyona va Baqtriyadagi o'troq aholi, dashtli sak, massaget va boshqa qabilalar o'liklarni dastlab ovqat, qurol va buyumlar bilan, har-xil usulda erga ko'mganlar, ba'zan kuydirganlar, jasad suyaklarni maxsus idish(ossuariy)larga solib dafn qilganlar, sag'ana qurib joylashtirganlar.»

Fetishizm. Afrika va qisman Avstraliya xalklarining ko'pchiligida, G'arbiy Afrikaning negr qabilalarida har-xil jonsiz buyumlarga sig'inish keng tarqalgan. Bunday diniy tasavvurlar fanda fetishizm (portugalcha-feytisho- tumor, sehrlangan buyum degan ma'noni anglatadi) deb atalib, eng qadimgi ibtidoiy din shakllaridan biri hisoblanadi. Fetishizm nihoyatda hilma-hil shaklda namoyon bo'ladi va din taraqqiyotining barcha pog'onalarida ibodatning muhim qismi sifatida dastlabki oddiy dinlardan to hozirgi murakkab dunyo dinlarigacha hammasida uchraydi. Ammo qaysi davr va qanday formada namoyon bo'lmasin, fetishizmning mohiyati bir: dahshatli tabiat kuchlari oldida ojizlik qilgan odam xurofiy qo'rqinch tuyg'ulari asosida qandaydir g'ayritabiiy kuchdan madad kutadi, uning himoyasiga umid bog'laydi.

Albatta ibtidoiy kishilar moddiy imkoniyatlarning cheklanganligi, ishlab chiqarishning juda past rivojlanganligi, mehnat qurollarining kamligi, ma'naviy qashshoqlik va bilimning pastligi odamni tabiat kuchlari oldida ojiz qilgan, amaliy faoliyatda qator noto'g'ri hayoliy tasavvurlarini, shu jumladan fetishizmni paydo etgan asosiy sababdir. Fetish, odatda xurofotga berilgan kishini juda hayratda qoldirgan har qanday buyum- tosh, yog'och, hayvon yoki daraxtning bir qismi va boshqa narsalardan tashkil topgan. Ibtidoiy odamlar mazkur buyum-fetishlarning mo'jizalari va o'zlarining hayotiga ta'sir qilish qobiliyatiga ega ekanligiga ishonganlar, undan madad va yordam kutganlar. Ko'p afrikalik ovchilar omad keltiradigan buyum (fetish)siz ovni boshlamaganlar yoki sayohatga chiqqanda kishini hayajonga solgan fetish uning yo'ldoshi bo'lgan. O'tgan asrda bir Afrika jodugari 20 mingga yaqin fetish to'plagan. Uning aytishicha, o'tgan ajdodlardan qolgan mazkur buyumlar o'z vaqtida omad keltirgan.

Hozirgi zamondagi barcha dinlarda fetishizm elementlari saqlanib qolgan.

Totemizim. Atoqli dinshunos olim S.A.Tokarev taklif qilgan tasnifga ko'ra, ibtidoiy dinning eng qadimgi shakllaridan biri totemizm bo'lib, u yuqori paleolit ya'ni ilk urug'chilik jamiyati davrida paydo bo'lgan. «Totem» yoki «ototem» aslida SHimoliy Amerikada yashovchi

tub aholining algonkin qabila tilidan olingan soʻz boʻlib, «uning urugʻi» degan maʼnoni anglatadi. Totemizmd tushunchasi ayrim shaxsning yoki bir guruh kishilarning, Urugʻ yoki qabilaning koʻpincha qandaydir bir hayvon yoki oʻsimlik bilan, baʼzan jonsiz moddiy buyum yoki tabiat hodisalari bilan gʻayritabiiy yaqinligi, hatto qon-qarindoshlik aloqasi bor degan eʼtiqodni anglatadi. Bu dinga sigʻinuvchilar oʻzi yoki urugʻdoshlarining barcha aʼzolarini muayyan hayvon, oʻsimlik va boshqa bir narsadan kelib chikkan, degan tasavvurga tayanadi. Masalan, dengiz qirgʻoqlarida yashovchi Avstraliya qabilalarining 60 foizi totemlari baliq va dengiz hayvonlaridan iborat. etnograf A.M. Zolotarevning fikricha, «Totemizmd qarindoshlik munosabatlarini diniy anglashning dastlabki shaklidir».

Agar urugʻ oʻzini bir totemdan kelib chiqqan deb hisoblasa, shu urugʻning barcha aʼzolari totemni oʻzining qarindoshi deb tasavvur qilgan. Totemizmdning asl vatani hisoblangan Avstraliyada, masalan, bir urugʻ kenguru totemiga tegishli boʻlsa, uning aʼzolari kenguruni «mening akam», «mening otam» va «birodarim» deb taʼriflaydi. Avstraliyaliklarda har bir qabila bir necha totem guruhlariga yoki urugʻlarga (10 tadan-30 tagacha) boʻlinadi va totem nomi bilan, masalan, tuyaqush urugʻi, ilon urugʻi, burgut urugʻi deb ataladi. Urugʻ aʼzolariga totem boʻlgan hayvon yoki oʻsimlikni oʻldirish yoki nobud qilish yoki taomga ishlatish man qilingan. Bu odatga **tabu** deyiladi. Keyinchalik bu taqiqlar asta-sekin yoʻqola boradi va totemning baʼzi bir qismlari (kallasi, buyragi, jigarini) isteʼmol qilish taqiqlanadi. Totem hayvonni soʻyish vaqtida undan uzr soʻrganlar, gunohini soqit qilishga uringanlar. SHu munosabat bilan har xil xurofiy marosimlar oʻtkazilgan. Bu marosimlarda qon chiqarish, tanani tosh bilan suykalash, yogʻ surtish yoxud sariq yoki qizil oxra bilan boʻyash, har xil duolar oʻqish kabi magik(sehrli) irimlarga rioya qilingan. Ibtidoiy mifologiyada ham qabila aʼzolarining paydo boʻlishi maʼlum bir hayvonga, tabiat hodisasiga va boshqalarga bogʻlanadi.

Mazkur tasavvurlar ilk urugʻchilik jamiyatida qaror topgan qon-qarindoshlik munosabatlarining mohiyatini tushunmaslik natijasida paydo boʻlgan.

Mavzu yuzasidan tayanch soʻz va iboralar.

Ibtidoiy davrdagi siyosiy va maʼrifiy taʼlimotlar, eng qadimgi siyosiy va maʼrifiy taʼlimotlar, Animizm diniy taʼlimotidagi siyosiy va maʼrifiy karashlar, Fetishizm taʼlimotidagi siyosiy va maʼrifiy karashlar, Totemizmd taʼlimotidagi siyosiy va maʼrifiy karashlar.

Mavzuga oid nazorat savollari.

1. Ibtidoiy davrda kanday siyosiy va maʼrifiy taʼlimotlar rivojlandi ?
2. Animizm diniy taʼlimotida kanday siyosiy va maʼrifiy karashlar olga surilgan ?
3. Fetishizm taʼlimotidagi siyosiy va maʼrifiy karashlar bilan Totemizmd taʼlimotidagi siyosiy va maʼrifiy karashlar urtasida kanday fark bor ?
4. Fetishizm taʼlimotida kanday siyosiy va maʼrifiy karashlar olga surilgan ?
5. Totemizmd taʼlimotida qanday siyosiy va maʼrifiy karashlar olgʻa surilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.

1. Karimov I.A. «Oʻzbekiston XXI asrga intilmoqda». «Oʻzbekiston», Toshkent. 2000 y.
2. Karimov I.A. «Oʻzbekiston XXI asr boʻsagʻasida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolotlari». «Oʻzbekiston», Toshkent 1997 y.
3. Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yoʻq». Toshkent. 1998.
4. Karimov I.A. «Oʻzbekiston bozor munosabatlariga oʻtishning oʻziga xos yoʻli». «Oʻzbekiston», Toshkent 1995 y.
5. Karimov I.A. «Oʻzbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yoʻlida». «Oʻzbekiston», Toshkent 2000 y.
6. Karimov I.A. «Oʻzbekiston Konstitutsiyasining 9-yilligiga bagʻishlangan tantanali marosidagi nutqi». «Oʻzbekiston ovozi», 2001 y, 8.XII.
7. SHaripov R., Muxiddinova F. «Oʻzbekiston xalqlari siyosiy-huquqiy taʼlimotlari tarixi». Toshkent. 2004.
8. Rahmonov R. gʻofurov Z. «Mustaqillik va milliy oʻzlikni anglashning tiklanishi». «Oʻzbekiston», Toshkent 1999.

9. Boboev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va xuquqiy ta'limotlar tarixi» T. 2003 y.
10. Toshqulov J. O'zbekiston xalqlari siyosiy-xuquqiy fikrlari tarixidan. T. 1996 y.
11. Juraev U.T. , Saidjonov Y.S. «Dunyo dinlari tarixi» Toshkent. 2001 yil.

3-mavzu: Qadimgi Misr va Bobildagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.2-soat.

Reja.

- 1.Qadimgi Misrda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarni vujudga kelishi.
2. Qadimgi Mesopotamiyada Davlatlarning paydo bo'lishi
3. Qadimgi SHumerning ijtimoiy va davlat tuzumi
- 4 Bobil davlatining ijtimoiy tuzumi
- 5 Bobilning davlat tuzumi
- 6 Qadimgi Mesopotamiyada huquqning asosiy belgilari.

SHarqda (qadimgi Misr, Xitoy, Hindiston, Turon va eron mamlakatlari) g'arbda (qadimgi YUnon, Rim mamlakatlari) siyosiy va ma'rifiy qarashlarning kelib chiqishi ilk bosqichlarida mifologik afsonaviy g'oyalar asosida rivojlangan. Mifologiya inson, jamiyat, hokimiyat, davlat, huquq va qonunlarni baholaydigan holda ilohiy kuchlar faoliyati bilan bog'lagan. Erdagi voqealarning ilohiyot bilan bog'lanish usullari va xarakteri qadimgi xalqlarda turli xil hal qilingan yoki aks ettirilgan. Bu munosabatlar, ya'ni Erdagi siyosiy, ma'rifiy, huquqiy tartiblarning, hukmronlikning iloxiy ildizlari, sabablari haqidagi tasavvurlar, siyosiy va ma'rifiy qarashlar asrlar davomida rivojlandi. Turli yo'nalishdagi ta'limotlarning kelib chiqishiga sabab bo'ldi. qadimgi SHarq xalqlari tarixida mavjud bo'lgan mifologiyalarda xudo barcha borliqning yaratuvchisidir. Kadimgi Vaviloniya va Hindistonda esa xudo jamiyatni, odamlarni yaratgan, odamlarga boshqarish usulini ham o'rgatgan, u hamma vaqt tanho butun olamning boshqaruvchisi sifatida tasvirlanadi.

Kadimgi yahudiylarning diniy mifologik tasavvurlarining o'ziga xos tomonlari shundaki, yagona xudo barcha yaxudiy xalqlar bilan aloxida shartnoma tuzgan, u barcha yaxudiylarning rahnomasi va boshlig'idir. yaxudiylarning barchasi muqaddas g'oyalarini Muso payg'ambar bevosita xudoning o'zidan olgan. Unga vaqtincha erda hukmronlik qilish, odamlarni boshqarish vazifasi xudo tomonidan topshirgan. Og'ir kunlarda zarur bo'lsa u o'zi davlatni, mamlakatni boshqaradi.

qadimgi Xitoy xalqlarida mavjud bo'lgan afsonalarga ko'ra barcha Erdagi xodisalar, odamlar hayoti yagona xudo tomonidan boshqariladi. Faqat bosh hukmdor-imperator xudoga eng yaqin odam xisoblanadi. qadimgi Misr xalqlarida keng tarqalgan g'oyalarga ko'ra, barcha haqiqat, Adolat, odil ,sudlov (Maat) xudo tomonidan boshqariladi.Sud'yalar Maat tasviri tushirilgan tumorlari taqib yurganlar. Erdagi barcha tartibotlar, siyosat, qonunlar, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, bosh ijodkorga sig'inish «Ptaxotep nasihatlari" (eramizgacha XXVIII asr) kabi qadimgi yozma manbalarda o'z aksini topgan. «Ptaxotep nasixatlari» da ta'kidlanishicha, barcha erkin fuqarolar tabiiy ravishda bir-biriga tengdir, har bir insonning hatti-harakatlari adolat va yaxshilik me'yorlariga mos bo'lishi kerak. Albatta bu talablar qadimgi misr jamiyatining yuqori tabaqa vakillarga tegishli edi. Aholining ko'pchiligini tashkil etgan qullar bundan tashqarida edi.

SHuni ta'kidlash joizki, qadimgi siyosiy- ma'rifiy ta'limotlar avvalambor xalq og'zaki ijodida keyinchalik yozma manbalarda afsonaviy qahramonlar, xalq xaloskorlari xudolar to'g'risidagi yozma manbalarda ifodalangan. Masalan, qadimgi YUnon mutafakkirlari Suqrot, Aflotun, Arastu sharqda esa Farobiy kabilar asarlarida o'z ifodasini topdi. qadimgi Vaviloniyada tarqalgan mifga ko'ra, adolat homiysi, ezilganlarni ximoya qiluvchi xudo SHaman bo'lib, u barcha adolatsiz va yomonlikni keskin jazolardi. Kimdakim SHamanning adolatli, haqiqiy tamoyillarini buzsa, o'sha paytda amaldagi qonunlar asosida qattiq jazoga tortilardi. SHaman talablarini buzish bu og'ir jinoyat edi.

SHumer va Vaviloniya hukmdorlari o'z hokimiyatlarini xudo tomonidan berilgan deb hisoblardilar. Bu g'oyalar eramizgacha XVIII asrda yaratilgan Xammurapi qonunlarida (bu qonunlar o'z davrida keng tarqalgan edi) ifodalab berilgan. Bu qonunlar odamlarni erkinlar va

qullarga ajratardi. erkinlar ham bir qancha tabaqalarga bo'linardi Dastlabki mifologik tasavvurlarning asta-sekin, konkretlashib, ijtimoiy hayot, davlat, siyosat, huquq xaqidagi dastlabki ta'limotlarning paydo bo'lishi tarixi uzoq tarixga ega. Bu jarayon turli xalqlarda turli xil kechgan. Lekin barcha xalqlarga, mamlakatlarga xos bo'lgan umumiy qonuniyatlarni olsak adolatsizlikka qarshi adolat, zo'rlik va qonunsizlikka qarshi qonuniylik, rahm-shafqat, urushga qarshi tinchlik g'oyalarining ilgari surilishini kuzatamiz. Xarakterli joyi shundaki, xalq og'zaki ijodida, yozma manbalarda diniy va dunyoviy kitoblarda ezgulikka intilish, inson nomini ulug'lash, sotsial adolatga erishish uchun kurash tarixi barcha qadimgi xalqlar hayotiga xosdir.

Mesopatamiyaning janubiy qismi (Ikkidaryo oralig'i)da, ya'ni Fors qo'ltig'ining Dajla va Frot daryolari oralig'ida qadimgi tosh asri (paleolit) zamonlarida hamma yerlar botqoqlikdan iborat bo'lib, bu erda odamlarning hayot kechirishi mumkin bo'lmagan.

Eng qadimgi odamlarning asosiy mashg'uloti ovchilik va ayniqsa baliq ovlash edi.

Dajla va Frot daryolari vodiysi ko'pgina avlodlarning mehnati tufayli misli ko'rilmagan ko'p hosil beradigan serhosil mamlakatga aylangan. Bu yerda qishloq xo'jaligi va u bilan bog'liq holda hunarmandchilikning rivojlana borishi aholining tez o'sishiga olib kelgan. Katta qishloqlar paydo bo'lgan, ulardan ba'zilar kattalashib, devorlar bilan o'ralgan shaharlarga aylangan. SHu tariqa, miloddan avvalgi 4 ming yillikning oxiri - 2 ming yillikning boshlarida birinchi shahar-davlatlar vujudga kela boshlagan. Miloddan avvalgi 3 ming yillikning ikkinchi choragida Uruq, Kish, Ur, Lagash kabi shahar-davlatlarning aholisi bir necha ming kishiga etgan edi.

Miloddan avvalgi 3 ming yillikda ibodatxonalarning erlarini jamoa erlaridan ajralib chiqishi hisobiga podsho-cherkov xo'jaligi ham tashkil topgan.

SHahar-davlatlar dastlab Ikkidaryo oralig'ining janubiy qismidagi ikkita qabilaviy guruhlar: shumerlar va akkادلarda kelib chiqqan. Miloddan avvalgi 3 ming yillikning oxirlarida Ikkidaryo oralig'iga kelib joylashgan turli qabilalar guruhlar batamom qo'shilib ketgan, lekin ularning asosiy qismlarining nomlari saqlanib qolgan. Bular janubda SHumer, shimolda Akkad edi.

Ikkidaryo oralig'ining eng kuchli shahar-davlatlari o'rtasida butun mamlakat (yoki loaqal uning katta qismi) ustidan siyosiy hukmronlik qilish uchun qayta-qayta urushlar boshlanib ketgan.

Miloddan avvalgi 28-27 asrlarda Kish shahar-davlati yuksalib, uning hukmdori birinchi bo'lib lugal ("katta odam", "xo'jayin") degan unvonni olgan. Biroq Uruq hokimi Gilgamish (keyin afsonaviy qahramonga aylangan) miloddan avvalgi 27 asrda Kish armiyasini yengib, Lagash, Nippur va boshqa shahar-davlatlarni bo'ysundirgan.

Miloddan avvalgi 25 asrda siyosiy hukmronlik Urga, 25-24 asrlar oralig'ida esa Lagashga o'tgan.

Miloddan avvalgi 24 asr oxirida Lagash zaiflashib, Umma shahar-davlati kuchaygan va butun SHumer ustidan hukmronlik qila boshlagan. Uning hokimi Lugal-zaggisi Lagash, Ur, Uruq, Larsa, Adab, Nippur shahar-davlatlarni o'ziga itoat ettirib, SHumer podsholigini tashkil etgan. Akkad davlatining asoschisi o'z davrining yirik siyosiy arbobi Sargon I (2316-2261 yillar) edi. Sargon (haqiqiy podsho degani) dastlab Akkadda o'z hokimiyatini mustahkamlab olgach, yanada kuchli qo'shin tuzib, Kishni bosib olgan. O'zini "Kish podshosi" va "Akkad podshosi" deb e'lon qilgan. Sargon I elam, butun Mesopatamiya va Old Osiyoni o'z ichiga olgan g'oyat katta harbiy davlat barpo etib, o'zini "to'rt iqlim podshosi" deb e'lon qilgan. Bu janubi-g'arbiy Osiyodagi eng yirik dastlabki markazlashgan akkad-shumer "quldorlik davlati" edi. SHimoliy va Janubiy Ikkidaryo oralig'ining Sargon hokimiyati ostida birlashtirilishi mamlakatning har ikkala qismidagi quldor a'yonlarga foydali bo'lgan.

Akkad davlati qariyb 120 yil yashagan va miloddan avvalgi taxminan 2200 yilda SHarq tomondan kelgan urushqoq tog'liq gutiylar hujumi natijasida tor-mor qilingan. Miloddan avvalgi 2108 yilda gutiylar haydab chiqarilgan. Ikkidaryo oralig'i yana, bu safar Urning 3 sulolasi hokimiyati qo'l ostida birlashtirilgan, mazkur sulola miloddan avvalgi 3 ming yillik oxiriga qadar mamlakatni idora qilgan. Uning vakillari o'zlarini SHumer va Akkad podsholari deb -

hatto "dunyoning to'rt iqlim podsholari" deb atashganki, bu narsa butun dunyoda hukmronlik qilishga da'vogar bo'lishidan dalolat beradi.

Ikkidaryo oralag'ida Urning 3 sulolasi qulagandan keyin ikki yuz yildan ortiq siyosiy tarqoqlik va o'zaro urushlar bo'lib turgan. Mesopatamiyada hukmron bo'lish uchun ular birlari bilan qonli urushlar olib borganlar. Bu urushlarda Bobil g'olib chiqib, amoriylar sulolasiga asos solingan. Qadimgi Bobil²⁵ podsholigi 300 yil (miloddan avvalgi 1894-1595 yillar) hukm surib, Ikkidaryo oralig'i tarixida chuqur iz qoldirgan. Bobil podsholigining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy ravnaq topgan vaqti podsho Xammurapi davriga (miloddan avvalgi 1792-1750 yillar) to'g'ri keladi. Miloddan avvalgi 1595 yilda Qadimgi Bobil podsholigi xetlar va kassitlar tomonidan tugatilgan. Miloddan avvalgi II ming yillik o'rtalarida Bobilda kassitlar sulolasi qaror topgan (miloddan avvalgi 1518-1204 yillar).

Bobilning yangidan yuksalishi miloddan avvalgi 7-6 asrlarga to'g'ri keladi. Miloddan avvalgi 626 yildan 539 yilgacha YAngi Bobil podsholigi hukm surib, bu vaqtda, ayniqsa, Navuxodonosor II (miloddan avvalgi 605-562 yillar) podsholigi davrida juda qudratli davlatga aylangan edi

YAngi Bobilning ravnaqi uzoqqa cho'zilmagan. Podsho Navuxodonosor II vafotidan keyin ruhoniylar bilan harbiylar o'rtasida kuchli to'qnashuvlardan so'ng taxtga o'tirgan ruhoniylar vakili Nabonid (miloddan avvalgi 556-539 yillar) podsholigi davrida mamlakatda fitna va qo'zg'olonlar avj olib, YAngi Bobil podsholigi ancha kuchsizlangan. Natijada eroniylar shohi Kayxusrav Bobilni bosib olgan va butun Mesopatamiyani o'ziga qaratgan. SHu bilan Mesopatamiyadagi YAngi Bobil podsholigi tugab, butun janubi-g'arbiy Osiyoda eron podsholarining hukmronligi boshlangan. Bobil miloddan avvalgi VI-IV asrlarda eroniylarga, IV asrning 30-yillaridan boshlab yunon-makedoniyaliklarga, so'ng salavkiylarga tobe bo'lib qolgan.

Bobil davlatining ijtimoiy tuzumi

Mesopatamiya jamiyatida iqtisodning ko'p ukladli xarakteri, sinflarning tashkil topish jarayoni nihoyasiga yetmay qolganligi, asosan podsho-cherkov xo'jaligida rivojlangan va jamoa ishlab chiqarishiga jiddiy ta'sir etmagan tovar-pul munosabatlarining ancha barvaqt va nisbatan yuqori darajada rivojlanganligi - ularning hammasi ushbu jamiyatning ijtimoiy tuzumini ajratib turadigan belgilari bo'lgan.

Qullar va quldorlar o'rtasidagi farqlar Mesopatamiya davlatlarining qonunlarida ham o'zining aniq ifodasini topgan. Ayniqsa, Bobilda (XQ)²⁸ qullar to'g'risida juda ko'p gapiriladi.

Qullar ("vardum") ijtimoiy qatlamning eng quyi qismini tashkil etgan. Bobilda asosan harbiy asirlar, shuningdek, qulga aylantirilganlar va erkinligini yo'qotgan huquqsiz ozod kishilar (masalan, jinoyatchilar va qarzini to'lay olmaganlar) qullar bo'lib qolgan. Xammurapi qonunlarida qullar quldorlarning xususiy mulki sifatida qattiq himoya qilingan. Unga nisbatan har qanday tajovuz uchun og'ir jazo o'rnatilgan.

Qullar quyidagi toifalarga bo'lingan: **podsho qullari, ibodatxonalarning qullari va xususiy egalikdagi qullar**. Qullar o'z mulkiga egalik qilishi mumkin bo'lgan.

Qarzi uchun qulga aylantirilganlar qullik holatida uch yildan ortiq bo'lmasliklari lozim edi. Qarzdorlik asorati jamoachi-dehqonlarni qulga aylantirishning asosiy usuli bo'lgan, shu sababdan XQ xuddi shu qarzdorlik asoratini cheklashga intiladi.

Bobilning **erkin axolisi** o'z navbatida **to'la huquqli** va **to'la huquqli bo'lmagan fuqarolarga** ajratiladi. To'la huquqli fuqarolar "**avilum**" (odam, er kishi) aholining asosiy ommasini tashkil etgan. XQning ko'pdan-ko'p moddalari davlat hokimiyatining asosiy tayanishi hisoblangan **harbiylarning** huquq va majburiyatlariga bag'ishlangan. Harbiylarga (jangchilarga) in'om etilgan chek yerlar va chorvalar ularning qarzi badaliga tortib olinishi

²⁵ Akkadcha "babilon" - Bobili - xudo darvozasi podsholigi 300 yil (m.a. 1894-1595 yillar) hukm surib, Ikkidaryo oralig'i tarixida chuqur iz qoldirgan.

²⁸ Xammurapi qonunlarini bundan buyon XQ deb ifoda qilamiz. Undan keltiriladigan ilovalar aynan so'zma-so'z olinmay, tushunish onson bo'lishi uchun mazmuni to'liq beriladi.

mumkin emas edi. Jangchining voyaga yetgan o'g'li uning chek yeriga qonuniy merosxo'r bo'lib qolgan.

Bobil jamiyatida to'la huquqli fuqarolarga "**mushkenu**" (bo'sundirilganlar, akkad tilidagi lug'aviy ma'nosi "mayda kishilar" degani) qarama-qarshi turgan. Bobilning ijtimoiy tuzumidagi "mushkenu" masalasi xususida olimlar o'rtasida turli fikrlar mavjud. Masalan, I.M.Volkov mushkenularni erkinlikka qo'yib yuborilganlar deb hisoblaydi. SHarq tarixi bo'yicha ko'zga ko'ringan olimlardan V.V.Struve, S.F.Kechekyanlar esa mushkenu deganda urushlar natijasida Bobilga qo'shib olingan davlatlar va shaharlarning aholisini nazarda tutadilar.

Mushkenu avilumga qaraganda jamiyatda ancha quyi mavqeni egallagan.

XQda yuqoridagi tabaqalar bilan bir qatorda, shuningdek, aholining ixtisoslashgan kasblar bilan shug'ullanuvchi guruhlar ham ko'rsatiladi. Ularning ichida birinchi o'rinda **saroy xizmatchilari**, ya'ni podshoga bevosita yaqin turuvchi podshoning shaxsiy qo'riqchilari va **kohinlari** turgan.

Jamiyatda chinovniklar juda yuqori mavqega ega bo'lgan, ularga katta talablar qo'yilgan, shuningdek ular yer bilan ta'minlab, uni meros qilib qoldirishi mumkin bo'lgan.

Ossuriya orqali o'tgan savdo yo'llari Bobilni Siriya, Kichik Osiyo, Armaniston va boshqa mamlakatlar bilan bog'lagan. SHu munosabat bilan Mesopatamiyada **tamkar** - sudxo'r, kreditor, savdogar, saroyning savdo faoliyati bilan shug'ullanuvchi kishisi degan tushuncha juda barvaqt shakllangan.

Tamkarlar qaram kishilar bo'lsalarda, juda katta moliyaviy-savdo faoliyati erkinligidan foydalanganlar, yirik savdo bitimlari tuzganlar, kapitallarini birlashtirganlar, savdo tashkilotlari tuzganlar, yirik pul operatsiyalarini amalga oshirganlar, yerlar olganlar va sotganlar.

Bobilning davlat tuzumi

Qadimgi Bobil podsholigi **markazlashgan davlat** bo'lgan. **Podsho** Xammurapi rasman cheklanmagan vakolatlardan foydalangan. Bobilning uchta muqaddas shaharlari - Nippur, Sippar va Bobil - imtiyozli yorliqlarga ega bo'lib, bu ularga alohida imkoniyatlar va imtiyozlar bergan. Podsho bu shaharlarning fuqarolarini turmaga qamay olmagan, ulardan askarlar talab qilish, ularni ibodatxonalar xo'jaliklarida ishlashga majbur etish huquqlariga ega bo'lmagan.

Podsho katta boshqaruv apparatining tepasida turgan. Bu haqda hozirgi kungacha saqlanib qolgan podsho Xammurapi tomonidan shaharlardagi va alohida viloyatlardagi yudsho noiblariga, shuningdek, elchilarga berilgan 60 ga yaqin buyruqlar ham dalolat beradi. Ularda chinovniklarni almashtirish va tayinlash, aholini ro'yxatga olish, kanalar qurish, soliqlar undirish haqida buyruq-farmoyishlar berilgan edi.

Davlatda podshodan keyin **nubanda (vazir)** turgan. **Nubanda** podsho Xammurapi davriga kelib juda katta vakolatlarga ega bo'lib olgan. U endi aholining majburiyatlari bilan bog'liq deyarli barcha tashkiliy ishlarni yurita boshlagan. Nubanda kanallar, istehkomlar, saroylar, ibodatxonalar qurishga, urushlar olib borishga, dehqonchilik ishlarini tashkil etishga rahbarlik qilgan.

Podsho huzurida yana bir boshqa hukmdor - noib - isakku, ya'ni ko'p shaharlar hokimi paydo bo'lgan. SHu bilan birga oliy mansabdor shaxslardan yana **saroybon, xazinabon. saroy dasturxonchisi, bosh harbiy boshliq.** kabilar ham mavjud edi. SHuningdek, ma'lum darajada davlat boshqaruvida ishtirok etadigan **turli darajadagi kohinlar, agentlar, sudyalari, omborxona qo'riqchilari, kuzatuvchi va boshqalar** ham mavjud edi.

Mamlakat hududi viloyatlarga bo'lingan. Ma'lumki, ilgari viloyatlar-shahar-davlatlar tepasida **patesilar** turardi. Podsholar markaziy hokimiyatni kuchaytirib, patesining dunyoviy hokimiyatdan mahrum etganlar va ularda faqat kohinlik mavqeini saqlab qolganlar yoki ularni o'z noiblariga, o'zlariga bo'sunadigan viloyatlarning hokimlariga - **shaqkanaqularga** aylantirganlar. SHAqkanaqular viloyatlarda soliqlar yig'ishga, tartib saqlashga va xalq lashkarlarini chaqirishga mas'ul edilar.

Mazkur viloyatlar hukmdorlari bilan bir qatorda kichikroq hududiy birliklarga boshchilik qiluvchi mansabdor shaxslar ham mavjud bo'lgan. Bular - **rabianumlar** bo'lib, ular alohida shaharlarning hokimlari bo'lishgan.

Sud organlari sifatida **ibodatxonalarning kengashlari, jamoa majlislari** yoki ular tomonidan maxsus (ajratilgan **jamoa sudlari hay'atlari** maydonga chiqqan. Manbalarda **podsholik sudlari** haqida ancha barvaqt eslatib o'tiladi. Biroq podsho oliy kassatsion instansiya sifatida ham, appelyatsion instansiya sifatida ham maydonga chiqmagan. Podsho o'lim jazosiga hukm qilinganlarni avf etish huquqiga ega bo'lgan.

Sud hokimiyati boshqa qadimgi SHarq davlatlarida bo'lganidek ma'muriy hokimiyatdan ajratilmagan. Podsho va podsho chinovniklari bir vaqtda ham ma'muriy, ham sud ishlarini yuritganlar.

Podsho amalda oliy sudya bo'lgan. Podsho jinoyatchilarni avf etish huquqiga ega bo'lgan.

Viloyatlarga tenglashtirilgan hududlarda **shaqkanaqular 6-12 kishi tarkibidagi sud hay'atlariga raislik qilsalar, shaharlarda rabianumlari 4-8 shahar oqsoqollari tarkibidagi sud hay'atiga raislik qilganlar**. Katta shaharlarda maxsus "podsho sudyalari" sud vazifalarini amalga oshirganlar; bular bevosita podshoga bo'ysunib, uning ko'rsatmalari bo'yicha harakat qilganlar.

Ikkidaryo oraliq'ida siyosiy tarqoqlik davrida qurolli kuchlarning asosiy turi **erkin jamoachi dehqonlardan iborat lashkarlar** bo'lgan. Jahon tarixida birinchi marta **akkad podshosi Sargon** (miloddan avvalgi 2316-2261 yillar) 5400 ta professional jangchidan iborat **doimiy armiya tuzgan**.

Qadimgi Mesopatamiyada huquqning asosiy belgilari

Ikkidaryo oraliq'i davlatlarida huquqning eng qadimgi manbai, Misrda bo'lgani kabi, **odat huquqi** hisoblangan.

Ikkidaryo oraliq'ida odat huquqi bilan birga huquqning boshqa yana bir muhim manbai - **qonun** juda erta paydo bo'lgan.

Bunday tarixiy hujjatlar qatoriga miloddan avvalgi XXIV asrga taalluqli Lagash podsholigi hukmdori Uruinimgin (2318-2312 yillar)ning "islohotlari" ham kiradi.

Xulosa shundan iboratki, eng qadimgi davlat, ma'rifat va huquq to'g'risidagi qarashlar, g'oyalar SHarqda taxminan to'rt ming yil avval xalq og'zaki ijodida, yozma diniy kitoblarda diniy-mifologiyalar tarzida shakllandi.

Mavzu yuzasidan tayanch so'z va iboralar.

Qadimgi Misr siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, qadimgi Bobil siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, Ptaxotep nasixatlari, Xamurappi konunlari.

Mavzuga oid nazorat savollari

1. Qadimgi SHarqda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar nimalar asosida shakllandi?
2. Diniy mifologik qarashlarning o'ziga xos tomoni nimada?
3. Qadimgi Misr va Bobilda qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar rivojlandi?
4. Xamurappi konunlarida kanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar olga surilgan?
5. Ptaxotep nasixatlarida kanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar olga surilgan?

Foydalanilgan adabiyotlar ruxsati.

1. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda». «O'zbekiston», Toshkent. 2000 y.
2. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari». «O'zbekiston», Toshkent 1997 y.
3. Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q». Toshkent. 1998.
4. Karimov I.A. «O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li». «O'zbekiston», Toshkent 1995 y.
5. Karimov I.A. «O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida». «O'zbekiston», Toshkent 2000 y.
6. Karimov I.A. «O'zbekiston Konstitutsiyasining 9-yilligiga bag'ishlangan tantanali marosidagi nutqi». «O'zbekiston ovozi», 2001 y, 8.12.
7. SHaripov R., Muxiddinova F. «O'zbekiston xalqlari siyosiy-huquqiy ta'limotlari tarixi». Toshkent. 2004.

8. Rahmonov R. g'ofurov Z. "Mustaqillik va milliy o'zlikni anglashning tiklanishi". "O'zbekiston", Toshkent 1999.
9. Boboev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va xuquqiy ta'limotlar tarixi» T. 2003 y.
10. Toshqulov J. O'zbekiston xalqlari siyosiy-xuquqiy fikrlari tarixidan. T. 1996 y.
11. P.N.Galanza. Istoriya gosudarstvo i pravo zarubejnix stran. M.1998.
12. Z.Muqimov. CHet mamlakatlar davlati va huquqi tarihi. Samarqand.1992.
13. K.N.Batir i e.V.Polikarpova. Vseobshaya xrestomatiya istorii gosudarstvo i pravo. M. 1996.
14. CHernilovskiy Z.M. Vseobshaya istoriya gosudarstvo i pravo . M.1996.
15. O.A.Jidkova. N.A.Karasheninikova. Istoriya gosudarstvo i pravo zarubejnix stran. Norma.M.2004. 1-chast`.
16. O.A.Jidkova. N.A.Karasheninikova. Istoriya gosudarstvo i pravo zarubejnix stran. Norma.M.2004. 2-chast`.
17. H.Muhamedov Horijiy mamlakatlar davlat va huquqi tarihi.T., Adolat.1999.1- qism
18. H.Muhamedov Horijiy mamlakatlar davlat va huquqi tarihi.T.,TDYUI..2005.1- qism

4-mavzu: Qadimgi Xindistondagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.4-soat.

Reja.

1. Qadimgi Xindistonda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning yuzaga kelishi.
2. Qadimgi Xindistonda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning yuzaga kelishida dinning urni.
3. Braxmanizm ta'limotidagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar. Veda.
4. Buddizm ta'limotidagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.

Dastlabki mifologik tasavvurlarning asta-sekin, konkretlashib, ijtimoiy hayot, davlat, siyosat, huquq xaqidagi dastlabki ta'limotlarning paydo bo'lishi tarixi uzoq tarixga ega. Bu jarayon turli xalqlarda turli xil kechgan. Lekin barcha xalqlarga, mamlakatlarga xos bo'lgan umumiy qonuniyatlarni olsak adolatsizlikka qarshi adolat, zo'rlik va qonunsizlikka qarshi qonuniylik, rahm-shafqat, urushga qarshi tinchlik g'oyalarining ilgari surilishini kuzatamiz. Xarakterli joyi shundaki, xalq og'zaki ijodida, yozma manbalarda diniy va dunyoviy kitoblarda ezgulikka intilish, inson nomini ulug'lash, sotsial adolatga erishish uchun kurash tarixi barcha qadimgi xalqlar hayotiga xosdir.

Xulosa shundan iboratki, eng qadimgi davlat, ma'rifat va huquq to'g'risidagi qarashlar, g'oyalar SHarqda taxminan to'rt ming yil avval xalq og'zaki ijodida, yozma diniy kitoblarda diniy-mifologiyalar tarzida shakllandi.

qadimgi Hindistonda ilk bor paydo bo'lgan siyosiy va ma'rifiy qarashlar mifologiya va dastlabki dinlar ta'sirida shakllandi. Miloddan avvalgi II ming yillik o'rtalarida ilk hind shahar-davlatlari va madaniyati tushkunlik davrini boshdan kechirgan.

Miloddan avvalgi II ming yillikning o'rtalaridan -I ming yillikning birinchi yarmigacha bo'lgan davr tarixda veda³⁵ davri degan nom bilan yuritiladi va Hindiston tarixining aynan shu bosqichida sinfiy jamiyat va davlatning tashkil topishi yuz bergan. Braxmanizm g'oyalari qadimgi Xindistonda eramizdan oldingi 2-ming yillikda paydo bo'lgan Vedalarda ifodalangan. «Veda» sanksritda «bilim» degan ma'noni bildiradi.

Zodagonlar orasida podsholik kohini - puroxita katta ahamiyat kasb eta boshlagan. U shuningdek, astrolog va roja maslahatchisi ham edi.

Miloddan avvalgi VI asrgacha shimoliy Hindiston juda ko'p podsholiklarga bo'lingan edi. Masalan, Gang havzasining o'zida o'n oltita mayda davlat bo'lgan. Ularning eng yiriklari Magadxa, Anga, Shaxya, Kashala, Gandxar, Malla, Kashilar edi. Ulardan biri Magadxa o'sha davrning eng yirik va kuchli davlati bo'lgan. Bu davlatning asoschisi grek-makedon is-

³⁵ **Vedalar** - gimnlar, qo'shiqlar, afsunkor va diniy duolardan iborat katta to'plam. Bunday tuplamlardan 4 tasi: Rigveda, Samaveda, Yajurveda va Atxarveda saqlanib qolgan. Eng qadimgi qismlari miloddan avvalgi II ming yillikka mansub.

tilochilariga qarshi kurashda xalq ommasini harakatga boshchilik qilgan mashhur hind arbobi Chandraguptadir. U miloddan avvalgi 321 yildan 298 yilgacha podsholik qilib, qudratli Mauriya davlatini barpo qilgan. Miloddan avvalgi II asrda Hindiston bir qancha mayda davlatlarga bo'linib ketgan. Natijada uni miloddan avvalgi 190 yillarda Yunon-Baqtriya podsholaridan Demetriy qo'shinlari, 100 yillarda saklar (skiflar) bosib oladi. Shimoliy Hindistonda Hind-Skif davlati vujudga keladi.. III asrdan boshlab Gang vohasidagi Magadxa davlati yana kuchayadi. Uning asoschisi Gupta bo'lib, sulola ham shu nom bilan atalgan. Magadxa davlati Guptaning nabirasi Chandragupta I davrida (320-335 yillar) Hindiston Osiyodagi eng kuchli davlat edi. Lekin Chandragupta I ning vafotidan keyin davlat parchalanib ketgan.

Davlatning tayanchi **podsho** (knazliklar doirasida roja) hisoblangan. Davlat boshlig'i - podsho braxmanlar ta'limotiga ko'ra, inson qiyofasidagi xudodir, olov va nur, quyosh va oy, jazo va ezgulik manbaidir. Podsho maslahatchilari - **oliy chinovniklar (mantrinalar, maxamatralar)** davlatda alohida mavqega ega bo'lganlar. Podsho maslahatchilaridan iborat tarkibda maslahatchi kollegial organ - **parishad** tuzilgan. Parishaddan tashqari **maxfiy kengash** ham mavjud bo'lib, u bir necha alohida ishonchli kishilardan iborat tarkibda tashkil etilgan. Mauriylar davlatni markazlashtirish davrida turli toifadagi **chinovniklarga** tayanib, boshqaruvning hamma sohalarini o'z qo'llarida tutib turishga harakat qilganlar

Davlatda eng quyi pog'onada turuvchi ma'muriy birlik -qishloqlar - **jamoalar (ganalar)** ularning oqsoqollari tomonidan boshqarilgan. **Oqsoqollarning** majburiyatlariga soliqlar yig'ish, jamoada tartibni saqlab turish va boshqalar kirgan. Qadimgi Hindistonda ikki tizimli: **podsholik va ichki jamoa sudlari** mavjud bo'lgan.

"Braxmanlar va tajribali maslahatchilar bilan birgalikda" podshoning shaxsan o'zi qatnashgan sud yoki uning tomonidan vakolat berilgan **maxsus sud hay'ati (sabxa) oliy sud instansiyasi** hisoblangan. Bundan tashqari **maxsus sudyalar** jinoyat ishlarini hal qilganlar, "o'g'rilar ustidan nazorat"ni amalga oshirganlar. Ko'pgina ishlar **kastali sudlarda** ko'rib hal qilingan. Norasmiy kastali sudlar Hindistonda hozirgi vaqtda ham saqlanib qolgan.

Vedalar (diniy kitoblar)da va dxarmashastralarda, ya'ni diniy-huquqiy, axloqiy yo'l-yo'riqlar, qoidalar (dxarmalar) to'plamlarida keltirilgan. Bulardan tashqari huquq manbalari ichida artxashastralar -siyosat va huquq haqidagi traktlar ham alohida o'rin tutadi.

Artxashastra o'ziga xos yozma yodgorlik bo'lib, uni A.Makedonskiy zamondoshi mashhur mansabdor Kautilye to'plagan deyilar.

Dxarmashastralar dastlab braxmanlar tomonidan shogirdlar uchun qo'llanma sifatida tuzilgan. Keyinchalik muhim huquq manbaiga aylangan va hatto artxashastralardan ham muhim ahamiyatga ega bo'lib qolgan.

Eng qadimgi dxarmashastralar - **Gautama, Baudxayana, Apastamba, Vasishtxa** kabilar **dxarmasutralar (sutratizma)** degan nom bilan yuritilib, taxminan miloddan avvalgi I ming yillikning ikkinchi yarmida va yangi era oralig'ida paydo bo'lgan. Ana shu dxarmashastralar asosida miloddan avvalgi II asr va milodning II asrida vujudga kelgan **Manu qonunlari**³⁹ qadimgi hind qonunchiligi tarixida alohida o'rin tutadi. Bu kodeks o'z tuzilishiga ko'ra 12 ta bob, 2685 ta moddadan iborat.

Huquq manbalari ichida yozma yodgorliklar juda katta ahamiyatga ega bo'lsada, qadimgi Hindistonda **odat huquqi** ham muhim o'rin tutganligini aytib o'tish kerak. Hatto dxarmashastralarda urf-odatlariga ko'plab havolalar uchrab turadi.

Bundan tashqari qadimgi hind huquqi rivojlanishining turli bosqichlarida **podsholarning ediktlari** - amr-buyruqlari huquqning muhim manbaini tashkil etgan. eramizdan oldingi IX-VI asrda yaratilgan Hind yodgorligi Upanishdlarda braxmanizm yanada rivojlangan va konkretlashgan holda tasvirlandi. Veda va Upapishdalarda ta'kidlanishicha xar bir odam draxma ya'ni, qonun, burch, odatlarga, tartiblarga rioya etishi zarur. Braxmanizm turli maktablari tashkil

³⁹ Bu qonunlarning paydo bo'lish vaqti hali to'liq aniqlanmagan. Ko'pgina olimlar ularni miloddan avvalgi II asr va milodning II asri oralig'ida paydo bo'lganligini kursatadilar. Qarang: Istoriya gosudarstva i prava zarubejnih stran. 4.1. (pod red. Qoashennikovoy N.A. i prof. Jidkova O.A.) M., 1998, 72-bet; Vseobshaya istoriya gosudarstva i prava: Uchebnik (pod red. prof. K.I.Batira) M., 1998, 42-bet. Bizningcha shu fikr haqiqatga yaqin.

etuvchi dxarmasutra va dxarmashastrilar, huquqiy to'plamlar braxmanizm mafkurasini vujudga keltiradi. Mashxur siyosiy va huquqiy yodgorlik «Manu qonunlari» eramizgacha II asrda yozma ravishda bunyod etildi. Unda Vedalar va Upanishadlardagi g'oyalar har tomonlama rivojlantirib himoya etiladi. «Manu qonunlari» da asosiy e'tibor jazo belgilashga qaratiladi. Jamiyat varnalariga bo'lingan, ular o'rtasida notenglik mavjud. eramizgacha VI asrda yashagan Siddxartxa braxmanizm va Veda, Upanishddagi g'oyalarni keskin tanqid qilib chiqdi va u o'zini «Ma'rifatli inson» Budda deb atadi. Uning uqdirishcha, Oliy hokimiyat xudo haqidagi g'oyalar insoni chalgitadi, hamma gap insonning o'ziga bog'liq. U barcha siyosiy va huquqiy normalarni, axloqiy tartibotlarni odamlar o'zlari, yaratib olishlari kerak deb ko'rsatadi.

Buddizmga xos bo'lgan jazo choralari cheklash xaqidagi fikrlar «Dxammapadada»da uchraydi. Insonning aybi tasdiqlanmasdan uni jazolash mumkin emas. Buddizmda dxammani ulug'lash, qonunlikni ulug'lash degan gap edi. Buddizm asta-sekin barcha ijtimoiy siyosiy voqealarga, shu jumladan davlat faoliyatiga o'z ta'sirini o'tkaza boshladi. Garchi buddizmda asosiy g'oya har insonning o'zi o'zini shakllantirib, nihoyat nirvanga ruhan yuksalib borishi bilan bog'liq bo'lsada, ammo bu yangi dinning ko'p tomonlari erdagi hayot bilan bog'liq edi. SHuning uchun ham eramizgacha 268-232 yillarda hokimiyatni boshqargan Ashoki buddizmni davlat dini deb e'lon qiladi. Buddizm shu tariqa janubiy-sharqiy mamlakatlarning bir qanchasiga tarqaldi.

IV-III asrlarda (eramizgacha) yaratilgan Artxashastrida davlatning mohiyati, vazifalari, qonunlarning yaratilishi va amal qilishi borasida braxmanizmdan farqli ular real g'oyalari ifodalanadi. Vazir va maslahatchi Kautilya bu kitobning muallifi deyiladi. «Axtashastra» dunyoviy ta'limotlarning kengayib, chuqurlashib borishida katta rol o'ynaydi. Bu kitobda har bir siyosatning, qonunning nechog'li amaliy foydasi borligiga asosiy e'tibor qaratildi. Bu qonunlar odamlarning hayotini, demak davlat faoliyatini to'g'ri aks ettirishi zarur.

Mavzu yuzasidan tayanch so'z va iboralar.

Qadimgi Misr siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, qadimgi Bobil siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, qadimgi Xindiston siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, qadimgi Xitoy siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.

Mavzuga oid nazorat savollari

1. qadimgi SHarqda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar nimalar asosida shakllandi?
2. Diniy mifologik qarashlarning o'ziga xos tomoni nimada?
3. Buddizm dinida qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar rivojlandi?
4. qadimgi Xindistonda qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar rivojlandi?
5. Manu konunlari nima?

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.

1. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda». «O'zbekiston», Toshkent. 2000 y.
2. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolotlari». «O'zbekiston», Toshkent 1997 y.
3. Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q». Toshkent. 1998.
4. Karimov I.A. «O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li». «O'zbekiston», Toshkent 1995 y.
5. Karimov I.A. «O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida». «O'zbekiston», Toshkent 2000 y.
6. Karimov I.A. «O'zbekiston Konstitutsiyasining 9-yilligiga bag'ishlangan tantanali marosidagi nutqi». «O'zbekiston ovozi», 2001 y, 8.12.
7. SHaripov R., Muxiddinova F. «O'zbekiston xalqlari siyosiy-huquqiy ta'limotlari tarixi». Toshkent. 2004.
8. Rahmonov R. g'ofurov Z. «Mustaqillik va milliy o'zlikni anglashning tiklanishi». «O'zbekiston», Toshkent 1999.
9. Boboev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va xuquqiy ta'limotlar tarixi» T. 2003 y.
10. Toshqulov J.O'zbekiston xalqlari siyosiy-xuquqiy fikrlari tarixidan. T. 1996 y.

5-mavzu: Qadimgi Xitoydagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.4-soat.

Reja.

1. Qadimgi Xitoyda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning vujudga kelishi.
2. Qadimgi Xitoydagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning rivojlanishida dinning urni.
3. Konfutsiychilikdagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.
4. Daosizmdagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.

Qadimgi Xitoyda xam siyosiy va ma'rifiy qarashlarning kelib chiqishi ilk bosqichlarida mifologik afsonaviy g'oyalar muxim urinda turdi. Mifologiya inson, jamiyat, hokimiyat, davlat, huquq va qonunlarni baholaydigan holda ilohiy kuchlar faoliyati bilan bog'lagan. Erdagi voqealarning ilohiyot bilan bog'lanish usullari va xarakteri qadimgi xalqlarda turli xil hal qilingan yoki aks ettirilgan. Bu munosabatlar, ya'ni Erdagi siyosiy, ma'rifiy, huquqiy tartiblarning, hukmronlikning iloxiy ildizlari, sabablari haqidagi tasavvurlar, siyosiy va ma'rifiy qarashlar asrlar davomida rivojlandi. Turli yo'nalishdagi ta'limotlarning kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Qadimgi SHarq xalqlari tarixida mavjud bo'lgan mifologiyalarda xudo barcha borliqning yaratuvchisidir. Kadimgi Vaviloniya va Hindistonda esa xudo jamiyatni, odamlarni yaratgan, odamlarga boshqarish usulini ham o'rgatgan, u hamma vaqt tanho butun olamning boshqaruvchisi sifatida tasvirlanadi.

Kadimgi Xitoy falsafasi va ijtimoiy-siyosiy fikrlari rivojida katta rol' o'ynagan **daosizm** va uning asoschisi Lao-TSzi (eramizgacha VI asr) va u yaratgan «Dao-De-tszin» asari diniy sxolastikaga katta zarba berdi.

Butun ijtimoiy taraqqiyot manbalarini ilohiy qudratga emas, balki dao qiladi, dao qonunchilik va siyosiy boshqaruvning asosidir, deb ta'kidladi. Daoga bo'lgan munosabatda barcha tengdir. Lao-TSzinning ko'rsatishicha, o'sha paytdagi barcha noxushliklar, madaniyatning cheklanganligi, odamlar o'rtasidagi siyosiy-huquqiy notengliklarning asosiy sababi haqiqatni qaror topmaganidir. U hayotdagi, jamiyatdagi barcha adolatsizliklarni qoralar ekan, u butun e'tiborini o'zini o'zi yaratuvchi daoga qaratdi, dao adolatni tiklovchi asosiy vosita deb uqtirdi. Daoizmdagi muhim tomon odamlarni xotirjam yashashga undashdir. Boylik ham, mansab ham o'tkinchi, ulardan chetroqda yurish kerak degan g'oyalar ilgari surilgan.

Qadimgi Xitoy ijtimoiy-siyosiy fikr taraqqiyotida **Konfutsiy** (eramizgacha 551-479 yillar) ta'limoti uning shogirdlari tomonidan to'plangan «Lun' YUy» (suhbatlar va muloxdzalar) kitobi katta rol o'ynaydi.

Konfutsiy o'zidan oldin paydo bo'lgan bilimlarni umumlashtirib, yanada rivojlantirib, davlat haqidagi o'z qarashlariki bayon etadi. Davlat go'yo katta bir oila, oila boshlig'i imperator bosh hukmron, qolganlar unga bo'ysunishi kerak. Konfutsiy mavjud tartiblarni keskin tanqid qilish yo'lidan bormaydi. U kelishuvchilik, murosa yo'lini tanlaydi. Mavjud ijtimoiy tuzim va tartibotlarni tan olgan holda, ularni yanada takomillashtirish haqida fikr yuritadi. Davlatni boshqarishda adolat tamoyillariga amal qilish kerakligini uqtirar ekan uning ta'limoti progressiv yo'nalish kasb etadi. Bu g'oya shu paytgacha hukmron bo'lgan davlat boshqarishdagi zo'rlik g'oyalariga zid edi.

Konfutsiy hukmdorlarni, raxbarlarni, mansabdorlarni adolatli bo'lishga chaqiradi. Eng muximi bosh hukmronning adolatiligi barcha aholining hayotiga ta'sir qiladi. Davlat ishlarida ham, jamiyatda ham kichiklar kattalarga, pastdagilar yuqoridagilarga bo'ysunishlari, hurmat ko'rsatishlari zarur. Konfutsiynig asosiy maqsadi jamiyatning yuqori tabaqasi bilan quyi tabaqasi o'rtasida totuvlik yaratish, jamiyat taraqqiyotini barqarorlashtirishga qaratilgan. Konfutsiy tashqi urushlarga ham, Xitoy podsholarinnig o'zaro olishuvlariga ham qarshi edi. Jamiyatni boshqarish uchun qilinadigan harakatlarning asosini faqat qonunlar emas, balki axloqiy normalar ham tashkil etishi kerak. Odamlar o'rtasidagi barcha munosabatlar mana shu axdoqiy huquqiy normalar asosida (zo'rlik ishlatmay) rivojlanib borishi kerak.

Konfutsiy ta'limoti paydo bo'lishi bilan ko'pchilikning e'tiboriga tushdi, eramizgacha II asrda Xitoyda bu ta'limot maxsus davlat mafkurasi deb e'lon qilindi. YAngi oqim asoschisi Mo-tsz (eramizgacha 479-400 yillar) o'z qarashlari barcha odamlarning tabiiy ravishda bir-biriga

tengligini, davlatning paydo bo'lishini xalq hokimiyati bilan amalga oshirishini himoya qiladi. U xudo g'oyasini yangicha talqin etdi. Osmondan insonlar uchun faqat yaxshilik yog'ilib turadi. SHuning uchun xudoga katta hurmat va ishonch bilan qarash lozim.

Motszi jamiyatni boshqarishda xalq bilan kelishish kerakligini uqdirdi, zo'rlikdan xalq holi bo'lishi, zulm va qashshoqlikni bartaraf etish kerak dedi. Xokimiyatning markazlashtirish va qonunchilikni rivojlantirish uchun qattiqqo'llik kerak edi. Xitoy imperatorlari mamlakatni bir markazga bo'ysundirish uchun kurash olib bordilar, shuning uchun ham ular xalq manfaati va kurashdan ajralib qolishga majbur bo'ldilar.

Mavzu yuzasidan tayanch so'z va iboralar.

Kadimgi Xitoy siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, Qadimgi Xitoydagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning rivojlanishida dinning urni, Konfutsiychilikdagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar, Daosizmdagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.

Mavzuga oid nazorat savollari

1. qadimgi SHarqda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar nimalar asosida shakllandi?
2. Diniy mifologik qarashlarning o'ziga xos tomoni nimada?
3. qadimgi Xitoyda qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar rivojlandi?
4. Konfutsiy qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarni olga surgan?
5. Daosizm ta'limotida qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar rivojlandi?

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.

1. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda». «O'zbekiston», Toshkent. 2000 y.
2. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolotlari». «O'zbekiston», Toshkent 1997 y.
3. Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q». Toshkent. 1998.
4. Karimov I.A. «O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li». «O'zbekiston», Toshkent 1995 y.
5. Karimov I.A. «O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida». «O'zbekiston», Toshkent 2000 y.
6. Karimov I.A. «O'zbekiston Konstitutsiyasining 9-yilligiga bag'ishlangan tantanali marosidagi nutqi». «O'zbekiston ovozi», 2001 y, 8.12.
7. SHaripov R., Muxiddinova F. «O'zbekiston xalqlari siyosiy-huquqiy ta'limotlari tarixi». Toshkent. 2004.
8. Rahmonov R. g'ofurov Z. «Mustaqillik va milliy o'zlikni anglashning tiklanishi». «O'zbekiston», Toshkent 1999.
9. Boboev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va xuquqiy ta'limotlar tarixi» T. 2003 y.
10. Toshqulov J. «O'zbekiston xalqlari siyosiy-xuquqiy fikrlari tarixidan». T. 1996 y.

6-mavzu: Qadimgi Turondagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.4-soat.

Reja.

1. Qadimgi Turonda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarni vujudga kelishi.
2. Zardushtiylik ta'limoti.
3. Avestodagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.

Qadimgi Turonda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar

Turon O'rta Osiyoning eng qadimgi nomidir. Turon tarixi ayniqsa, uning davlatchilik tarixi qadimgi tarix bo'lib, bugungi kunga qadar o'z rivojlanish jarayonida turli tsivilizatsiyalar ta'sirida bo'ldi, ko'plab urushlarni o'z boshidan kechirdi. Har bir jahongir qadimgi Turonga yurish qilar ekan uni o'zgacha nomladi, qirg'in barot urushlarga sabab bo'lgan yurishlarni amalga oshirdi. Masalan, Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Zulqaynar) Turonga bostirib kelgandan (III asr eramizga qadar) keyin Baqtriya davlati tashkil topdi va avval Grek-Baqtriya, keyinchalik Baqtriya deya nomlanadi. Turonning katta qismi shu Baqtriya davlati tarkibiga kiritildi. Arablar kelgandan keyin Turon tushinchasi Movaraunnahr (daryoning narigi sohilidagi mamlakat) deb atadilar va davlat arab xalifaligining bir qismiga aylantirilib, xalifalik deya yuritildi. CHingizxon yurishlaridan keyin bu erlar CHig'atoy ulusi deya ataldi. Ruslar bostirib

kelgandan keyin "Turkistanskiy kray", general gubernatorlik va nihoyat Sobik ittifoq davrida esa O'zbekiston, Kozog'iston, Turkmaniston, Kirg'iziston, Tojikiston Respublikalari tashkil topdi va bugun ularning hammasi suveren davlat sifatida rivojlanmoqda. Biz yana qadimga qaytadigan bo'lsak, Turon so'zi qanday paydo bo'ldi. Turon zaminda ilk bor davlat qachon paydo bo'lgan?- degan savollarga tarixiy kitoblarda aniq, tiniq javob yo'qdir. Olimlar, tarixchilar o'rtasida ushbu masala bo'yicha ixtiloflar bo'lib, ular o'rtasida qarama-qarshiliklar ham mavjuddir. eng qadimgi yozma manbalar: "Tarixi tabariy", Firdavsiyning "SHohnoma" asari, Navoiyning "Tarixi muluki Ajam", "Avesto", "Zafarnoma", "Tuzuk"larda, bayon qilinishicha Turon birinchi marotaba taxminan 4 ming yil avval davlatga rahbarlik qilgan Turning ismi asosida Turon so'zi kelib chiqqan. Navoiyning «Tarixi muluki Ajam», hamda «Tarixi Muluki Anbiyo va Hukamo» asarlari bevosita davlatchilik tariximizga bog'liq bo'lib, qadimgi Turonda davlatchilik va bu davlatlardagi siyosiy, ma'rifiy ,diniy, huquqiy qarashlar to'g'risida qimmatli fikrlar bayon qilingan.

Birinchidan, Navoiy davlat so'zining o'rnida "mulk" so'zini ishlatadi. Demak, o'rta asrlargacha kitoblarda davlat tushunchasi o'rnida ko'p jihatdan «mulk» ishlatilgan. Ikkinchidan, qadimgi yozma manbalarda Turon, eron, Xuroson hududlarida aniqrog'i arabdan tashqaridagi mamlakatlarni «Ajam» deb aytganlar. SHu ma'noda eng qadimgi davlatchilik tariximiz Turon va eron davlatlari yagona «Ajam davlati» tushunchasi asosida berilgan.

Ajam davlati (mulki) to'rtta sulolaga bo'linadi: Peshdodiylar, Kayoniylar, Ashkoniylar, Sosoniylar. Ular Navoiyning fikriga ko'ra 4336 yil, 10 oy hukmronlik qilganlar. Navoiy 65 dan ortiq shohlarning hukmronlik qilgan yillari haqida va ularning xar birining olib borgan adolatli va adolatsiz siyosati haqida ma'lumotlar bergan. Ajam mulkida birinchi bo'lib, shoxlik qilgan odamning ismi qayumars edi deb hisoblaydi. Navoiy «Xar taqdir ila podshohlik andin burun yo'q edi. Bu qoidani ul tuzdi» Tabariy va Firdavsiylarda ham Peshdodiylar sulolasiga asos solgan shox, qayumars hisoblanadi. Fariudun zolim shoh Zaxxok o'rniga shoh bo'lgandan keyin Tur (uning o'g'li) Turonga shoh etib tayinlanadi. Turning ismidan Turon kelib chiqadi va birinchi bor davlatchilikka asos solindi deb hisoblaydi «SHoxnomada Firdavsiy.

Turon, aniqrog'i uning ajralmas qismini tashkil etgan Xorazmda diniy-siyosiy va huquqiy qarashlarni o'zida mujassamlashtirgan din Zardushtiylik dini tashkil topdi va u insoniyat tsivilizatsiyasiga o'zining sezilarli ta'sirini utkazdi. Uning kitobi «Avesto»ning jaxon madaniyati va dinlar tarixida tutgan o'rnini hisobga olgan holda YUNESKO bosh konferentsiyasi 1999 yilning noyabr' oyida Parijda o'tgan 30-sessiyaning «**Avesto» yaratilganligi 2700 yilligi** munosabati bilan dunyo miqyosida keng nishonlash haqidagi qarorni qabul qildi. Prezident Islom Karimov tashabbusiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi №110 sonli «29» mart 2000 yil qaror qabul qildi va shu qarorga binoan. Xorazmda «Avesto»ga bag'ishlangan xalqaro ilmiy konferentsiya o'tkazildi, bog' yaratildi, yodgorlik o'rnatildi, «Avesto»ning o'zbek tilidagi to'liq nashri chop etildi.

qadimgi Turonda, aniqrog'i Xorazmda ilk bor miflar keyinchalik zardushtiylik dinida namoyon bo'ldi. Bu diniy falsafiy ta'limotning asoschisi Zardo'sht bo'lgan. U taxminan eramizgacha VIII asrda yashagan. Zardo'shtiylik g'oyalari asrlar osha dunyoga keng tarqaldi. Hayotdagi ikki qarama-qarshi qutbning yaxshilik va yomonlikning o'zaro kurashi, yaxshilik homiysi Axura-Mazda bilan yovuzlik homiysi Axura-Manu o'rtasida ro'y beradi. Bu kurash keskin, shafqatsiz va abadiydir.

Zardushtiylik dini paydo bo'lgan zamin va «Avesto» haqida turli qarama-qarshi fikrlar, bahslar uzoq asrlardan buyon davom etib kelmoqda. Bugun ko'pchilik olimlar o'zidagi ma'lumotlarga va bizgacha etib kelgan yodgorliklarga asoslangan holda "Avesto"ning vatani Xorazm ekanligini e'tirof etmoqdalar. E.Bertel's «Avesto»ning Xorazmda yozilishi uchun qulay shart-sharoitlar mavjud edi. Bu kitobning ilk sahifalari «Gotlar» payg'ambar Zardusht tomonidan Xorazmda yozilgan degan xulosaga kelgan.

Avesto»ning eng qadimgi qismi «Gotlar» Goh so'zini kitoblarda «Gosa», «Gota» evropaliklar esa uni «Gimn» tarzida ataydilar. «Avesto» da tasvirlangan Ayryani-Vayji (Iyron Vij) xudo tomonidan ilk bor yaratilgan mamlakat-Xorazm davlatidir. «Avesto»ning birinchi

muqaddas olovi ham Xorazmda yoqilgan. Xudo Axura-Mazda ham payg'ambar Zardushtga ko'ringan.

Xorazm «Avesto»ning vatani ekanligini Kangaqal'a, Bozorqal'a, Jambasqal'a, qirqqizqal'a, Tuproqqal'a kabi qal'alardan va olov Saroy va «CHilpiq» ehrom-ibodatxonadan topilgan yodgorliklar tasdiqlaydi. «Avesto»da rivoyat qilishiga qaraganda Zardusht Amudaryo sohillarida yashayotgan dehqonlar va bepayon sahrolarda yashayotgan ko'chmanchi qabilalarning turmushlaridan yaxshi xabardor bo'lgan. Karvonlar bilan birga yurib o'zga mamlakatlar, xalqlarning turmushlarini ham yaxshi bilgan inson bo'lgan. Uning siyosiy-huquqiy qarashlari ana shu urf-odatlari, udumlari, qonun-qoidalar asosida shakllanadi. qabilalar o'rtasida tez-tez sodir bo'ladigan diniy nizolar, urushlar, adolatsizliklar mamlakatlarni, xalqlarni parokandalikka qarab olib ketayotganliklarini yaxshi tushungan edi. SHu sababdan ham u o'zining ta'limotlarida yagona xudo to'g'risidagi fikr, g'oyalarni ilgari surdi. U quyosh xudosi Molox sharafiga bolalarni, qizlarni qurbonlik qilishdek yaramas odatlarga qarshi chiqdi. Kohinlar bunday vahshiyona odatlarni ya'ni bolalarini tiriklay qurbon qilishni qurg'oqchilik, ocharchilik, tabiiy ofat yillarida ham amalga oshirganlar. Zardusht ularning o'rniga «Navro'z»ni bayram qilishni, ko'p xudolik o'rniga yagona Ahura Mazdaga sig'inishni, odamlarning o'rniga qo'ylarni qurbonlik qilish kabi odatlarni o'rnatdi. U oddiy mehnatkash dehqonni ulug'ladi.

«Ey, dunyoni yaratgan zot»!

Mazda dinini qanday taom to'yg'izadi? Axura-Mazda javob berdi:

Ey, Sipiymon Zardusht!

"Bug'doy ekmoq va yana bug'doy ekmoq"

...Ey, olamni yaratgan zot! ey, xaqiqat! Zaminni xammadan ko'ra ko'proq baxtiyor qilgan beshinchi shaxs kim?

Axura-Mazda javob berdi:

-Zaminni yaxshilab shudgor qilgan va uni bir Ashavanga topshirgan zot!...»

Zardusht 1200 bobdan iborat kitobni oltin taxtachalarga yozib, shoh Vashtaps otashxonasi (olovxonasiga) topshiradi. Keyinchalik esa bu kitob eron shoxi kutubxonasida 12000 sigir terisiga oltin harflar bilan yozilgan nusxasi bo'ladi. Turon va eron davlatlarida islomga qadar asosiy davlat dini darajasida hukmronlik qiladi. Islom hukmronlik qilgan yillarda taqib ostiga olinadi «Olov»parastlikda ayblanadi va uning tarafdorlari Hindiston va boshqa o'lkalarga ketishga majbur bo'ladilar. «Avesto» qadimgi ilk bor yaratilgan 16 yurt davlat: "Doktiyo" daryosi soxillaridagi Iyron Vij, Marv, Balx, Nisoya, Xirot, Vaigtsa Girta, Avrava, Xninta, Xaravachta, Xiyrmad, Ray, CHapra, Varina, Xaftrud, Rangxi daryosi sarchashmasi atrofidagi besar xalqlar yashovchi makondir.

"Avesto"da davlat boshqaruvi haqida gapirilganda: davlatni shoh - "Kavi" iroda qilgan. "Kavi" muhim ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, huquqiy masalalarni o'zida mujassamlashtirgan.

Oilalarning birlashmasi - "Nmana", katta oila jamoasi oqsoqoli - "nmanapati", urug' jamoasi boshlig'i - "vis", qishloq oqsoqoli "vispati", qabila boshlig'i "zantupati", viloyat hokimi "daxyupati". Qonun chiqaruvchi Oliy organ - Oqsoqollar Kengashi (Qabilalar Ittifoqi) - "varzanapa" deb atalgan, xalq majlisi «V'yaxa» deb atalgan. Oliy Sud'ya vazifasini Kohin bajargan, uni "Zaratushtroema" deb atashgan. Uning hukmi mutloq bo'lgan va unga hech kim e'tiroz birdirmagan.

«Avesto»ga ko'ra jamiyat to'rt tabaqaga bo'lingan: Kohinlar, Harbiylar, CHorvadorlar, Hunarmandlar (yasna; 19-bob). Ayni paytda jamiyatda qullar "Vaysa", oila xizmatchilari "viranmaja", huquqlari cheklangan cho'ponlar "Payshautar"lar ham bo'lgan.

"Avesto"da tasvirlangan jamiyat ahli to'rt toifaga, kohinlar, jangchi askarlar, chorvadorlar va hunarmandlarga bo'lingan ("Yasna" 19-bet).

Erkin jamoa a'zolarining asosiy boyligi chorva hisoblangan. Birinchi navbatda chorva, keyin esa shaxsiy mulk - uy, hovli-joy, qal'a, qo'rg'on...

Zardushtiylik ta'limotiga ko'ra yolg'on gapirib guvohlik berish jinoyat hisoblanadi.

"Avesto"da qayd etilgan eng muhim ijtimoiy-siyosiy va huquqiy g'oyalardan biri - yovuzlikka qarshi va haqiqat (adolat) uchun kurash masalasidir.

Huquqiy qarashlar bayon etilgan "Videvdad" qismida ("Devlarga qarshi duolar") jinoyatlarni klassifikatsiya qilib quyidagilarga bo'lingan:

1. Dinga qarshi jinoyatlar: dindan qaytish, boshqa din vakili bilan nikoh tuzish, kohin tomonidan diniy rasm-rusumlarni, amallarni qo'pol buzish, ateizm jinoyatlari kirgan.
2. SHaxsga qarshi jinoyatlarga: qasddan tajovuz qilish, qo'rqitish, tabibning noto'g'ri harakati va uning yomon oqibatlari.
3. Hayvonot olamiga qarshi jinoyatlar: ayniqsa itlarga qarshi harakatlar.
4. Mulkiy jinoyatlar: o'g'irlik, talonchilik, yo'l to'sarlik va ziqlilik.
5. Axlokiy normalarga qarshi jinoyatlar: fohishabozlik, oilaga hiyonat va buning uchun o'lim jazosi berilgan.
6. Tabiatga qarshi jinoyatlar: tuproq, suv, olov, o'simlik dunyosi (Videvdad VI. 54-83) ayniqsa tuproqni ifloslantirish.

"Avesto"da oila monogamiya asosida tuzilgan. Nikoh shartnomasi 10 yil muddatga tuzilgan.

"Avesto" - huquqiy manba sifatida o'rgangan olimlar ichida Ingliz olimasi Meri Boys va A.G.Perexanyan, Z.Muqimovning ta'kidlashicha, Zardusht o'z ta'limotida adolatli sud qismi uchun Ordalia (sinab ko'rish yoki jazo berish) 33 usuli mavjud bo'lgan. Agar so'z qasam to'g'risida bo'lsa, odatda suv bilan sinash o'tkazilib aybdor yoki gumondorga o'zining huquqligini isbotlashga imkon berilgan.

Aybdor shaxs olovdan o'tishi, agarda u olovdan tirik bezarar, beshikast o'tsa shartnoma tangrisi Mitra uni aybsiz deb hisoblagan.

"Avesto"ga ko'ra davlatning shakllanishi uch davrga bo'lingan («Gohlar 45»).

Birinchisi, eng qadimgi davr adolat va insoniy soadat hukumronlik qilgan davr («yasna», 32).

Ikkinchisi, ezgulik bilan yovuzlik o'rtasidagi kurash davri.

Uchinchisi, ma'rifatli, adolatli shohlar qonunga binoan mamlakatni boshqaradilar. («yasna», 48).

«Ey Ahura-Mazda, har kimki ezgu andisha, ezgu so'z, ezgu amal bilan nohaqlik va uning tarafdorlariga qarshi kurashsa va odamlarni rostlik va haqiqat yo'lga xidoyat etsa, o'zining pok muhabbatidan senga eng yaxshi tuhfa keltirgan bo'lardi.»

Bundan ko'rinib turibdiki, zardushtiylik ta'limotida haqiqat va rostlik uchta g'oyaga asoslanadi: ezgu fikr, ezgu kalom (so'z), ezgu amal (ish) «Avesto»da ana shu uchlikka asoslangan g'oyalar, qarashlarni ko'plab uchratish mumkin.

Inson qalbida rostlik va haqiqat tuyg'ularini uyg'otishda ikki qarama-qarshi kuch; Voxu Mana («Ezgu fikr») va Ako Mana («YOvuz fikr») o'rtasidagi kurash ahamiyatlidir.

Axura-Mazda, ezgulik, yaxshilik timsoli bo'lsa, Anxro-Mans (Ahrimon Maynyu) jaholat, yovuzlik yomonliklar timsoli sifati tasvirlanadi.

«Avesto»da jinoyat va jazo masalalarida ham ko'p fikr va mulohazalar, qonunlar bitilgan. Masalan, kimda-kim qarzni o'z egasiga qaytarmasa, uning bu amali unga omonatni o'g'irlagan bilan barobar bo'ladi. qasamlarga katta e'tibor beriladi. qasamlarning sanog'i Ahura-Mazda ta'limotiga ko'ra 6-ta.

Birinchisi- so'z qasami

Ikkinchisi-qo'l qasami

Uchinchisi - qo'y qasami

To'rtinchisi-sigir qasami

Beshinchisi-odam qasami

Oltinchisi-ekin qasami

Bu eng obod, eng serhosil erdagi hosil qasamidir.

Ey haqiqat! Kimda-kim o'z qasamini buzsa, bu gunoxi uchun giriftor bo'ladigan jazosining andozasi nechukdir?

Ahura-Mazda javob berdi.

- uning va eng yaqin qarindoshlari gunohining tovonini o'sha qasam bahosining uch yuztasiga tengdir. Agarda qo'y qasamini buzsa u holda uning tovonini, jazosi etti yuztasiga tengdir. Ana shu tariqa qasamlarga qanchalik sodiq ekanliklarini turli usullar, yo'llar bilan sinab ko'rilgan. Masalan, suvga tupurish yoki ikki tomonlama yonib turgan olov orasidan o'tish kabilar. qaynab turgan suyuqlik, qizdirilgan metalni tanasiga bosish yoki eritilgan metalni ko'krigiga qo'yish va shu kabilarni keltirish mumkin.

Kimda-kim bironi urmoq qasdidan otlansa, uning gunoxi «avauyrait»dir...

Kimda-kim g'araz bilan bironi urmoqqa qasd qilsa, uning gunoxi «aridush»dir. Ana shu tariqa jinoyat tavsiflanadi (kvalifikatsiya) qilinadi va qilgan jinoyatiga yarasha jazo tayinlanadi. Masalan oshirinta gunoh uchun besh qamchin aspaxix,-ashitra bilan va besh qamchin saravushu-charapa bilan savalanadi. (ushbu masala batafsil "Avesto" ma'naviyatimiz sarchashmasi» kitobida (H.Boboiev, S.Hasanovlar, "Adolat"-2001 y. 62 b. yoritilgan). "Avesto" da tavon to'lash, qonunlarga rioya qilish, sud ishlarini adolat va'qonunga ko'ra amalga oshirish yaxshi yo'lga qo'yilgan edi.

«Avesto»da haqiqat, tinchlik, davlat, ozodlik, erkinlik, mustaqillik, hayot haqidagi marifiy g'oyalari, qarashlar juda o'rinli va tushunarli bayon etilgan.

"Kimda-kim bug'doy eksa, u oshani (haqiqat) ekadi..."

qachonki bug'doy gurg'irab ko'karsa, devlar daxshatdan titray boshlaydilar. qachonki bug'doy un bersa, devlar nola chekadilar..." xikoya qilinadi.

"Avesto"da atrof muhitni pok saqlashga, ayniqsa, er, suv, o'simliklarni asrash masalalariga katta e'tibor berilgan. 4 narsani: er, olov, suv va havoni muqaddas deb biladi va uni ifloslanishiga yo'l qo'yg'nlarga nisbatan chora ko'rilgan. Birinchidan, aholini tarbiyalash va ikkinchidan, qonun, odat normalarini qo'llash yo'li bilan ularni himoyalagan.

Markaziy Osiyo xalqlarining qadimiy ma'naviy merosining namunalari biri hisoblangan. "Avesto" zarbushtiylik dinining muqaddas kitobidir. "Avesto" hozirgi O'zbekiston hududida eramizgacha II minginchi yillik o'rtalarida yashagan qabilalarning diniy va dunyoviy mafkurasi, ilk davlatchilik ijtimoiy-siyosiy tuzumi, huquqi haqida asosiy manba sifatida qimmatli ma'lumot beradi.

"Avesto" bayon etilgan siyosiy-huquqiy fikrlarda, o'sha davrda ijtimoiy, siyosiy, huquqiy muhit haqida tushuncha paydo bo'ladi.

Xulosa shundan iboratki, "Avesto"dagi siyosiy- ma'rifiy qarashlar hozir ham o'z nazariy va amaliy qimmatini yo'qotmagan. "Avesto" o'zining ilg'or g'oyalari bilan qadim zamonda dunyo tsivilizatsiyasiga o'zining ta'sirini o'tkazgan. Biz uchun u muhim manbadir.

Mavzu yuzasidan tayanch so'z va iboralar.

qadimgi Turon siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, Zardushtiylik dinidagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar, Avesto, Avestodagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.

Mavzuga oid nazorat savollari

1. qadimgi SHarqda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar nimalar asosida shakllandi?
2. Diniy mifologik qarashlarning o'ziga xos tomoni nimada?
3. Zardushtiylik ta'limotida qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar rivojlandi?
4. Avestoda qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar rivojlandi?
5. qadimgi Turonda qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar rivojlandi?

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.

1. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda». «O'zbekiston», Toshkent. 2000 y.
2. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari». «O'zbekiston», Toshkent 1997 y.
3. Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q». Toshkent. 1998.
4. Karimov I.A. «O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li». «O'zbekiston», Toshkent 1995 y.
5. Karimov I.A. «O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida». «O'zbekiston», Toshkent 2000 y.

6. Karimov I.A. «O`zbekiston Konstitutsiyasining 9-yilligiga bag`ishlangan tantanali marosidagi nutqi». «O`zbekiston ovozi», 2001 y, 8.12,
7. SHaripov R., Muxiddinova F. «O`zbekiston xalqlari siyosiy-huquqiy ta`limotlari tarixi». Toshkent. 2004.
8. Rahmonov R. g`ofurov Z. “Mustaqillik va milliy o`zlikni anglashning tiklanishi”. “O`zbekiston”, Toshkent 1999.
9. Boboev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va xuquqiy ta`limotlar tarixi» T. 2003 y.
10. Toshqulov J.”O`zbekiston xalqlari siyosiy-xuquqiy fikrlari tarixidan”. T. 1996 y.

7-mavzu: Qadimgi YUnonistondagi siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar.

6-soat.

Reja.

1. Qadimgi YUnonistondagi siyosiy va ma`rifiy ta`limotlarning o`ziga xosligi.
2. Pifagor va pifagorchilarning siyosiy –ma`rifiy karashlari.
3. Sofistlar va Sukrotning siyosiy va ma`rifiy ta`limotlari.
4. Demokritning siyosiy va ma`rifiy ta`limotlari.
5. Aflotunning siyosiy va ma`rifiy ta`limotlari.
6. Arastuning siyosiy va ma`rifiy ta`limotlari.

Qadimgi YUnonistonda eramizdan oldingi birinchi ming yillik boshlarida davlatlar paydo bo`ladi. Mustaqil polislar shahar davlatlar yon atrofidagi qishloqlarni ham o`z ichiga oladi. Ibtidoiy tuzumdan ilk sinfiy tuzumga o`tganda jamiyatni siyosiy jihatdan tashkillashga katta e`tibor beriladi, bu ishlar axolini sotsial tabaqalashtirishni kuchaytirib yuboradi va ular o`rtasida ziddiyatlar avj ola boshlaydi. Bu sharoitda polislar ichida ham, tashqarisida ham hokimiyat uchun kurash keskinlashadi.

Davlatlarni boshqarishning turli shakllari kelib chiqadi. eramizgacha IV-Vasrlarda Afinada, Abdirda demokratiya qaror topadi, Fiva, Megerada Oligarxiya, Spartada aristokratiya shakllari davlatchilikning turli yo`sindagi boshqarish shakllarini keltirib chiqaradi. qadimgi Gretsiyada paydo bo`lgan va asta-sekin rivojlanib borgan siyosiy va xuquqiy ta`limotlar tarixini uch davrga bo`lish mumkin. Ilk davr (eramizgacha IX-V asrlar) qadimgi grek davlatlarining paydo bo`lish davrini o`z ichiga oladi.

Bu davrda siyosiy va huquqiy tasavvurlarning mifologiyadan ozod bo`la boshlashini, ratsionallashuvini kuzatish mumkin. bu jarayon Gomer, Gesiod va mashxur "etti donishmandlar" ijodida o`z ifodasini topgandir. SHu davrda davlat va huquq muammolariga falsafiy yondashish ham shakllana boshlaydi (Pifagor va uning izdoshlari, Geraklit). Ikkinchi davr (eramizgacha Vva IV asrning birinchi yarmi. Bu davr qadimgi grek falsafiy siyosiy va huquqiy ta`limotlarning gullagan davri. Bu davrda Demokrit, Suqrot, Ploton, Arastularning falsafiy, siyosiy va huquqiy ta`limoti shakllandi va rivojlandi.

Uchinchi davr (IV asrning ikkinchi yarmi va II asrgacha). Bu davr tarixda ellinizm davri bo`lib. Bu davrning muxim belgisi grek davlatchiligining tanazzulga YUz tutgan davri. Grek polislar dastlab Makedoniya, so`ngra rim tasarrufiga o`ta boshlaydi. Bu davrdagi siyosiy va huquqiy qarashlar epikur, stoiklar va Polibiy ijodida o`z aksini topdi.

qadimgi YUnonistonda paydo bo`lgan va rivojlangan ijtimoiy-siyosiy va huquqiy qarashlar tarixini Gomer va Gesiod dostonlarini taxlil qilishdan boshlaymiz. Bu buYUk shaxslar yaratgan dostonlarda jamiyatda paydo bo`lgan ijtimoiy muammolar xudolar obrazlari orqali izchil ta`svirlagandir.

Adolat, qonunchilik va polis hayotiga oid boshqa tushunchalarning mohiyati, yo`nalishlari va shakllanishi eng avvalo Zevsning faoliyati bilan bog`lanadi. Bosh Xudo Zevs barcha xudolarni iskanjaga olib, adolat o`rnatishni talab qilgan. Gomer poemalarida Zevs xuddi mana shu tartibda, ya`ni qattiqqo`l adolatli Bosh Xudo obrazida ifodalangan. Bunda adolat tushunchasi erdagi voqealar bilan bog`langan holda izohlanadi. erdagi oddiy qonun-qoida asoslari odamlarni birlashtiruvchi bir kuch, umuminsoniy qadriyat sifatida namoyon bo`ladi.

Gesiod (eramizgacha VII asr) asarlarida adolat, huquq-tartibot tushunchalari yanada yorqinroq ifodalangan. Uning «Teogoniya», «Mehnat va kunlar» nomli asarlarida turli tamoyillarga ega bo'lgan axloqiy-xuquqiy normalar ta'riflanadi va himoya qilinadi.

Masalan, uning «Teogoniya» asarida Zevs va abadiy tabiiy tartibning timsoli Femida nikohidan ikki qiz Dike adolat xudosi va evnomiya qonunchilik xudosi tug'ildi. Dike adolatni himoya qiladi, uni buzuvchilarni qattiq jazolaydi. evnomiya esa qonunchilik, tartib-intizom ilohiyat tomonidan o'rnatilgan odamlar orasida bo'lishi shart bo'lgan qonun deb hisoblab uni himoya qiladi. Dike ham, evnomiya ham barcha ishlarni bosh xudo-otalari Zevs buyrug'i bilan bajaradilar. Demak, adolat ham, qonunchilik ham ilohiy manbaga ega. U Bosh xudo va boshqa xudolar tomonidan boshqarib boriladi.

Gesiod «Mehnat va kunlar» poemasida patriarxal tuzim ideallarini himoya qilar ekan, odamlar hayotida beshta biri-biri bilan olmashib turadigan bosqichlarini o'ziga xos tomonlarini ifodalab beradi. «Oltin asr», «kumush asri», «mis asri», «yarim xudo-qaxramonlar asri» va nihoyat o'zi yashab turgan asrni «temir asri» deb baholaydi. «Oltin asr» odamlari baxtli edilar, g'am-tashvishsiz umr kechirdilar. «Kumush asrining» qaysar, xudolarga itoat qilmagan odamlarini Zevs qirib tashladi. «Mis asri» ning odamlari o'zaro raqobatda va chiqishmovchiliklar tufayli o'zlari biri-birini yanchib tashlashdi. To'rtinchi «Temir asrining» qonli urushlarda yarim xudo qahramonlari ham xalok bo'ldilar. Gesiod «Temir asrini» qora bo'yoqlar bilan g'amgin tasvirlaydi. Mehnat og'ir, kun ko'rish qiyin, xaqiqat toptalgan, odamlar o'rtasidan insof, diyonat ko'tarilgan.

Gomer va Gesiod ijodiga xos bo'lgan axloqiy, huquqiy tartib-intizomning insonlar o'rtasida qaror toptirish va ularga aql nurini bag'ishlashga qaratilgan intilishlar keyinchalik etti donishmand faoliyatida davom ettirildi. Bu etti donishmand Fales, Pittak, Permandr, Biant, Solon, Kleobul va Xilon. Bu donishmandlar jamiyat adolat tantana qilishi uchun kurash olib bordilar. Ularning ayrimlari hokim yoki qonun chiqaruvchilar sifatida o'z g'oyalarini amalga oshirishga harakat qildilar. Masalan, Solon xususiy va davlat qarzlarini bekor qildi, qarz berishni adolatli asosga qo'ydi. Solon tomonidan tashkil etilgan polis demokratiyasi demos bilan zadogonlarni, boylar bilan kambag'allarni murosaga keltirish uchun ishlab chiqilgan qoidalarga asoslanar edi. Solon bir tomonning ikkinchi tomon manfaatlarini erga urish asosida ustunlikka erishishlarini ochiq qoralaydi.

Ijtimoiy, siyosiy-huquqiy tartiblarning falsafiy g'oyalar asosida qayta o'zgartirish fikrlarini ilgari surgan Pifagor (eramizgacha 580-500 yillar) va uning izdoshlari (Arxit, Lizis, Dgigolay va boshqalar), hamda qadimgi dunyoning atoqli faylasufi Geraklit (eramizgacha 530-470) demokratiyani tanqid qilib aristokratik boshqaruv usulini, aqlan va axloqiy etuk odamlar hokimiyatini yoqlab chiqdilar.

Pifagor va uning hamfikrlari dunyoqarashlari bir qadar mistik bo'lsada, ammo ular olamning asosini moddiylik belgisi sonlar tashkil etadi deb hisoblashdi. Xamma narsaning mohiyati oxir oqibatda sonlarga borib taqaladi. Axloqiy va siyosiy-huquqiy voqealarning ham mohiyatini sonlar xarakteristikasidan izlash kerak, masalan, adolat tushunchasi tenglarga tenglik bilan javob qaytarish demakdir.

Pifagorchilar ideali polis edi. Ammo polisda adolatli qonunlar mavjud bo'lishi kerak. Pifagorning ko'rsatishicha, xudodan so'ng, ota-onani va qonunni hurmat qilish kerak, xudo, ota-ona va qonun. Pifagorchilar tartibsizlik, anarxiyadan qattiq nafratlanar, insoniy munosabatlar anarxiya zulmidan ozod etilib huquqiy tartib va garmoniyaga ega bo'lishi kerak degan g'oyani ilgari surdilar.

Aflotun va Arastuning siyosiy va huquqiy ta'limotlari.

Aflotunning ideal davlat va jamiyat haqidagi ta'limoti uning keyingi dialoglarida («Davlat», «qonunlar» va boshqalar) rivojlantirildi. Uning ideyalar haqidagi qarashlarining mohiyati quyidagicha: haqiqiy borliq bu moddiylikdan tashqari, aql bilan idrok etiladigan ideyadir. Bizning qo'zimizga ko'rinib, hissiyotimizga ta'sir qilib turgan narsalar borliqqa aloqador emas, shuning uchun ham haqiqiy bilish bu borliqni bilishdan iborat, ya'ni ideyalarni bilishdan iborat. Borliqni hamma ham bilavermaydi, faqat faylasuflargina bunga qodir.

U o'zining «Davlat» nomli asarida adolatli ideal davlatni ta'riflar ekan, davlat polisidagi ijtimoiy-siyosiy hayot bilan koinotning birikuvidan hosil bo'ladi, deydi. Aflotunning ta'limotiga ko'ra adolat deganda birichi navbatda har bir odam o'z ishi bilan shug'ullansin, boshqalarning ishlariga aralashmasin, polis turli ehtiyojlarning umumlashgan ifodasidir degan g'oyani ilgari suradi. Bu turli-tuman ehtiyojlarni qondirish uchun davlatda odamlar o'rtasida mexnat taqsimoti qaror topgan bo'lishi kerak. Ideal davlatda ayollar erkaklar bilan baravar huquqqa ega. Aflotun ideal davlatida uch tabaqa faylasuflar, harbiylar va dehqon, hunarmandlarni bo'lishini e'tirof etgan.

Aflotun o'zining «qonunlar» nomli asarida davlatning moxiyati va qurilishi xaqida batafsil to'xtalib o'tadi. Aflotun ideal davlatning eng muhim belgilari quyidagilardan iborat. Uning 5040 fuqarosi chek tashlash orqali er maydoni va uy-joy oladilar, ammo bu er va uy ularning xususiy mulki hisoblanmaydi. Barcha erlar davlatning mulki bo'lib odamlarning farzandlaridan biriga meros bo'lib o'tishi mumkin. Mavjud mulkning ko'p va ozligiga qarab, odamlar to'rt toifaga bo'linadilar:

Boylikning ham, kambag'allikning ham ma'lum chegarasi bo'lib, bu qonun tomonidan belgilab qo'yiladi. qullar va chet ellardan kelgan dehqon, hunarmand, savdogarlar YUqorida aytilgan 5040 fuqaro tarkibiga kirmaydi. Birinchi davlatda ham, ikkinchi davlatda ham hamma ish o'zaro kelishuv va muomila asosida olib boriladi. YOshlar erkaklar bilan teng huquqqa ega bo'lsalarda, ammo ular oliy rahbarlikka ko'tarila olmaydilar. Aflotun davlatining boshida bosqichma-bosqich saylovlardan o'tgan 37 hukmdor turadi. Hukmdorlarning yoshi 50 dan 70 yoshgacha bo'ladi. 360 kishidan iborat bo'lgan saylov kengashi katta huquqlarga ega.

Aflotunning ideal davlatida qonunchilikka e'tibor qaratgan. qonun chiqaruvchilarga Aflotun maslahat berib qonunlar juda qattiq bo'lmasin, qonunga itoat etish bilan birga hukmdorlar jamiyatni erkin boshqara olsinlar, qonunlarni ishlab chiqqanda geografik muhit, iqlim, tuproq va boshqa omillar e'tiborga olinishi zarur. Aflotun qonunlarga rioya etmaslikni qattiq qoralaydi. Har xil shoirlar, olimlar turli-tuman yangiliklar yaratib, qonunlarni buzishavermasin.

Aflotun o'z qarashlarida mafkuraviy masalalarga katta e'tibor berdi. Davlat va qonunlarning ilohiy va muqarrar qudratini odamlarga etkazish, ularning ongiga singdirish kerak. qonun-qoidalarni buzish qattiq jazolanishi kerak. Aflotun tomonidan ikki yarim ming yil oldin aytilgan "qonun ustivorligi", "qonun hukumronligi" g'oyalari bizning kunimiz uchun shubhasiz juda foydali.

Arastu Aflotundan keyin eng ulug' mutafakkir sifatida maydonga chiqdi. (eramizdan oldingi 384-322 yillar). O'zining «Politiya», «Afina siyosati», «Etika» nomli asarlarida siyosiy, huquqiy qarashlarini bayon etadi. Arastu siyosat fanini har tomonlama ishlab chiqishga, siyosatni axloq doirasida qarashga harakat qildi. Axloq siyosatning boshlang'ich nuqtasi, uning muqaddimasidir, deydi u. Arastu adolatning ikki xilini farqlab ko'rsatadi. Muvozanatga soluvchi adolat misoli arifmetik tenglik, ya'ni mana shu tamoyilni jamiyat taraqqiyotiga tadbiiq etish. Belgilovchi adolat xuddi geometrik tenglikka o'xshaydi. ya'ni barcha haq-huquqlar, ne'matlar odamlar o'rtasida har kimning o'ziga yarasha taqsimlanishi kerak.

Arastuning etika sohasidagi izlanishlarining mohiyati shundaki, siyosiy adolat odamlar o'rtasidagi tenglik, erkinlikka asoslangan bo'lib, har bir odamning o'z ehtiyojlarini qondirishi bilan belgilanadi. Arastu tasavvurida davlat ko'plab tarkibiy qismlarning o'zaro uyg'unligidan tashkil topadi. Davlat o'ziga xos bir tashkilot bo'lib, fuqarolarning uYUshishidan tashkil topdi. Davlatning har bir turida o'ziga xos inson xuquqlari ishlab chiqilgan bo'ladi.

Arastu davlatning siyosiy tashkilot ekanini ta'kidlab, davlat bu oliy hokimiyatga ega bo'lgan siyosiy tizimdir, deb uqdiradi. Davlatning to'g'ri va noto'g'ri boshqarish shakllarini ajratadi. Davlatning to'g'ri boshqarish shaklida xalqqa manfaat keltiradi. Noto'g'ri boshqarish shaklida faqat tor doiradagi odamlarga foyda keltiradi xolos. Davlat boshqarishining uchta to'g'ri shakli monarxiya, aristokratiya, politiya. Davlat boshqarishning noto'g'ri shakli tiraniya, oligarxiya, demokratiyadir.

Arastu davlat boshqarish shakllarining turli xillarini xam tekshirib chiqadi. Uning fikricha, eng to'g'ri boshqarish shakli bu politiyadir. Boshqa davlat formalari politiyadan ozmi-ko'pmi chekinishlarga asoslanadi. Davlatni noto'g'ri boshqarish shaklidan eng yomoni bu tiraniyadir. Politiya oligarxiya va demokratiyaning eng yaxshi tomonlarini birlashtiradi, ammo ularning yomon tomonlaridan butunlay xoli davlat shaklidir. Arastu ishlab chiqqan ideal davlatning loyihasini oddiy bir faktni tajribada sinab ko'rishdek aniq bir belgilar bilan xarakterlab bo'lmaydi, deb ko'rsatadi. Ideal davlatning aholisi etarli darajada bo'lib, aniq ko'zga tashlanib turishi kerak. Uning xududida quriqlik va dengizga yaxshi yo'naltirilgan bo'lmog'i zarur.

Barcha erlar ikkiga bo'linadi. Bir qismi butun davlat tomonidan umumiy tarzda foydalaniladigan erlar, ikinchisi fuqarolarning xususiy erlari. Tinchlikni jamiyatning ravnaqi deb baholagan olim, urushlarni huquqqa qarshi hodisa deb baxrlaydi. Arastu Sokrat va Aflotunning adolat va qonunning biri-biriga mos kelishi zarurligi g'oyasini himoya qiladi. Umuman olganda, huquq siyosiy hodisa bo'lgani uchun uni siyosiy huquq deb atasa bo'ladi. Tabiat qonunlari hamma joyda bir xil ahamiyatga ega bo'lib, tan olinishi yoki olinmasligiga qaramay mavjud bo'laveradi. Bundan tashqari, shartli xuquq xdm bor. U sharoitga qarab o'zgarib turishi mumkin. Tabiiy huquqlar ham shartli huquqlar ham davlat siyosatiga xizmat qiladi. Bu xuquq normalari izchil, barqaror bo'lishi zarur.

qonun siyosatga mos bo'lishi uchun avvalo qonunlar adolat asosida shakllanishi zarur. Arastu qadimgi dunyoning eng mashhur, genial tafakkur egasi edi. Uning asarlari asrlar osha o'z kuchini yo'qotmay qolmoqda. U voqealarni chuqur, ilmiy taxlil etishda o'z ustozlari Aflotundan ancha o'zib ketgan edi.

Mavzuga oid tayanch iboralar.

Qadimgi YUnonistonda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning yuzaga kelishi, Qadimgi YUnonistondagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning o'ziga xosligi, Pifagor va pifagorchilarning siyosiy-ma'rifiy karashlari, Sofistlar va Sukrotning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, Demokritning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, Aflotunning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari, Arastuning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.

Mavzu yuzasidan nazorat savollari.

1. Qadimgi YUnonistonda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar kanday yuzaga keldi?
2. Qadimgi YUnonistondagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning o'ziga xosliginimada?
3. Pifagor va pifagorchilarning siyosiy –ma'rifiy karashlari kanday ?

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.

- 1.Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yuq . T. 1998 Y.
- 2.Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda . O'zbekiston . T.2000 y.
- 3.Karimov I.A Biz kelajagimizni o'z qulimiz bilan qurmoqdamiz. O'zbekiston . T.1999 y.
- 4.Boboiev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va xuquqiy ta'limotlar tarixi» T. 2003 y.
- 5.Karimov I.A. ezgu fikrlar, ezgu so'zlar va ezgu amalni ulug'lagan kitob. «Avesto» kitobining 2700 yilligiga bag'ishlab so'zlagan nutq. O'zbekiston ovozi gazetasi 2001 y .3- avgust soni.
6. «Jaxon tarixi». T.2000 y.

8-mavzu: Qadimgi Rimdagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.4-soat.

Reja.

1. Qadimgi Rimda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning shakllanishi.
2. Rim ma'rifatparvarlarining siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.
3. Tit Lukretsiy Karning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.

Qadimgi Rimda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning o'ziga xosligi.

Qadimgi Rim siyosiy va huquqiy ta'limotlar tarixi ming yillarni o'z ichiga oladi va shu davr ichida qadimgi Rimda o'zgarib turgan sotsial iqtisodiy, siyosiy-huquqiy qarashlarni voqealarni aks ettiradi. Qadimgi Rim tarixi uch bosqichdan iborat. Podsholik (eramizgacha 754-510 y.), respublika boshqarish usuli (509-28y), imperatorlik (27 eramizgacha va 476 y). yagona

Rim imperiyasi eramizning 395 yili batamom bo'linib ketdi. g'arbiy (markaz Rim), SHarqiy (markazi Konstantinopol') Vizantiya imperiyasi-bular 1453 yilgacha yashab keldi.

qadimgi Rimdagi ijtimoiy-siyosiy, huquqiy qarashlar uzoq vaqt davomida turli qarama-qarshi kuchlar patritsiylar va plebeylar o'rtasidagi, to'xtovsiz kurashlar ichida shakllanib boradi va shu kuchlar nisbatini, manfaatlarini o'zida aks ettirdi. Qadimgi Rim siyosiy-xuquqiy qarashlari eramizdan avvalgi 451-449 yillarda joriy qilingan XII jadval qonunlarida aks etgan.

qadimgi Rimdagi siyosiy-huquqiy qarashlar qadimgi YUnonistonda shakllangan ijtimoiy-siyosiy qarashlar ta'sirida edi. eramizgacha 2 asr o'rtalarida plebeylar yozma ravishdagi qonunlar tayyorlanishini talab qilib chiqdilar va YUnonistonga odamlar YUborib, ulardagi qonunchilik, davlatchilik asoslarini o'rganib kelish, xususan Solon davrida yaratilgan qonunlarga katta e'tibor berishni topshirdilar. Bu tajribalar puxta o'rganilib, nihoyat XII jadvaldan iborat bo'lgan qadimgi rim huquq normalarini ishlab chiqishga asos bo'ldi. qadimgi YUnonistonning atoqli faylasuflari Sokrat, Aflotun, Arastu, epikur, stoiklar, Polibiy va boshqalar qadimgi rim ijtimoiy-siyosiy va huquqiy qarashlarning shakllanishiga kuchli ta'sir qildi.

qadimgi Rimda huquqshunoslik fanining rivojlanishi katta voqea edi. Rim hukukshunoslari huquqning umumiy nazariyasi muammolarini yoritib berdilar. Ayrim huquqshunoslik sohalari (davlat va huquq nazariyasi va ma'muriy xuquq, jinoyat huquqi, xalqaro huquq) mustaqil tarzda ishlab chiqildi. Rim huquqshunoslari jamiyat hayotida ro'y berayotgan yangiliklarning nazariy asoslarini ishlab chiqdilar. Rim YUristlari tomonidan kashf qilingan huquqshunoslikka oid atamalar, fanlar bugun bizda ham o'rganilmoqda.

Rim imperiyasida eramiz boshida xristianlik paydo bo'ladi. Ilk xristian ta'limotlari barcha erkinlik haqidagi qonunlarni, mavjud bo'lgan ko'plab tabiiy huquq g'oyalarini yangi din o'z nomidan, ilohiy ruh, xudoning ifodasi deb talqin qila boshaydi. Barcha odamlarning tengligi, uni odamlar o'rtasida qaror topishi zarurligi haqidagi g'oya muxim ahamiyatga ega edi. Xristianlikning paydo bo'lishi va jaxon dini sifatida kengayib, mustahkamlanib borishi insoniyat taraqqiyotining keyingi bosqichlariga kuchli ta'sir qildi. eramizning II asrida xristian jamoalarida axvol bir muncha o'zgaradi. Jamoa boshliqlarining hukmronligi mustahkamlanadi, ular o'rtasida aloqa kuchayadi, ruhoniylar paydo bo'ladi. CHerkov ierarxiyasining paydo bo'lishi, diniy dogmatning kuchaytirib YUbord. Ilk xristianlik ta'limotlarida qulchilikni yo'qotishga, xususiy mulkchilikni bekor qilishga, odamlar o'rtasidagi notenglikni bartaraf etishga qaratilgan g'oyalar mavjud edi.

Qadimgi Rim siyosiy va huquqiy ta'limotlar tarixida Mark Tualliy Sitseron (106-43 eramizdan oldingi yillar) aloxida o'rin egallaydi. Mashhur arator, davlat arbobi va mutafakkir TSitseronning davlat va x,uquq muammolariga bag'ishlangan "Davlat haqida", "qonunlar haqida", "Burchlar haqida" va boshqa asarlarida siyosiy va huquqiy qarashlari o'z aksini topgan. Davlatning paydo bo'lishining sababi odamlarning birga yashashga intilishidadir. Birga yashash odamning tabiiy extyojidir, deydi, TSitseron. Davlat xalqning ishi, boyligidir. TSitseron davlatning tuzilish shakllariga katta ahamiyat beradi. U uchta oddiy davlat shaklini ko'rsatadi: podshoh xokimiyati, aristokratlar hokimiyati va xalq hokimiyati. Bularning har biri o'zining avfzalliklari va kamchiliklariga ega. SHuning uchun bularning barchasiga xos bo'lgan avfzalliklarni o'zida birlashtirgan qo'shma davlat shakli maqsadga muvofiqdir.

Zo'rlik bilan o'rnatilgan yakka shaxs yoki olomon xukmdorligi, yoki bir to'raning xukmronligi davlat shakli xisoblanmaydi, bunga yo'l qo'yish mumkin emas. Bu erda umuminsoniy manfaat ham barcha, uchun teng huquq ham yo'q.

Sitseron ijodida haqiqiy davlat arbobi va ideal fuqaroga xos fazilatlar katta o'rin olgan. Huquq zaminida tabiatga xos bo'lgan adolat yotishi kerak, deydi u. Tabiiy huquqning belgi va xususiyatlarni ta'riflash bilan bir qatorda, TSitseron ijobiy huquqning o'zini xususiy va ommaviy huquqlarga bo'ladi. TSitseronning ijodiy merosi insoniyat madaniyatining rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Rim huquqshunoslarining siyosiy va xuquqiy qarashlari

Eramizgacha II asr boshlarida huquqshunoslik, hususan fuqarolar xuquqi borasida M. Maniliy, P. Mutsiy Stsevola va M. YUniy Brut samarali faoliyat ko`rsatdilar. Huquqiy masalalar quyidagi soxalarni qamrab olardi:

- 1) Odamlarning YUridik savollariga javoblar;
- 2) Bitimlar tuzishda tavsiya qilish va yordam berish;
- 3) Sudda ishlarni hal qilish uchun formulalar ishlab chiqish;

Rim huquqshunosligi respublikaning oxirgi damlarida, xususan, imperiyaning dastlabki ikki yarim asrida o`zining eng YUqori rivojlanish darajasiga etdi. III asrning ikkinchi yarmidan boshlab, imperatorning qonuniy hokimiyatga ega bo`lishidan so`ng rim huquqshunosligining rivojlanishi pasaya boshladi. To`g`ri, klasik davrda YUristlarning axvoli hurmat e`tibori yangi davrda ham saqlanib turdi. Xuddi mana shu klassik davrda yashagan mashhur huquqshunoslardan Gay, Panminak, Pavel, Ul`pian, Modestinlarni ko`rsatib o`tish mumkin.

Rim huquqshunoslarining faoliyati asosan huquq amaliyotida mavjud bo`lgan ehtiyojlarni qondirish, mavjud xuquqiy normalarni o`zgarib turuvchi vaziyatga moslashtirib borishga qaratilgan edi. Ular shu bilan birga berilgan savollarga qaytarilgan javoblarda, konkret ishlar muhokamasida bir qator nazariy masalalarni x,am ishlab chiqdilar. Rim huquqshunoslari anchagina tushunchalarga aniqlik kiritdilar. O`sha vaqtning tili bilan aytganda amaliy huquq normalari, oddiy huquq, qonun, magistrantlar, imperator konstitutsiyasi va boshqa sohalar shakllandi.

Tabiiy hukuq amaliy huquq uchun asos bo`lib qolaverdi. Ul`pianning xalqlar huquqlariga tabiiy huquqlarning bir qismi sifatida olib qaraladi. Ularning odamlarga ta`siri o`rtasida farqlar bo`lgan. Ana shulardan qilingan xulosalarga ko`ra jamiyatda nikoh, bolalar tarbiyasi ham tabiiy x,uquq ta`siri ostida shakllanib boradi. Huquqshunos Gayning karashlari ham shunga hamohang. Umuman huquq borasidagi turli holatlar, xususiyatlar o`rtasidagi o`zaro aloqadorlikning mohiyatini Pavel izchilroq ifodalab berdi. U huquqning turli qismlari haqida emas, balki yagona bir butun bo`lgan huquqning o`zaro bog`langan ko`rinishlari xaqida fikr YUritish kerak deb xisoblaydi.

Umuman rim YUristlarining aksariyati huquqning bir butunligini tan olib, uning turli tushunchalarini konkret izohlab berganlar. Jumladan zaruriyat adolatli huquqning muxim tomoni, huquqning barcha ko`rinishlari va yo`nalishlariga xos bosh xususiyatdir. Zaruriyat adolatga asoslanadi, undan kelib chiqadi. qadimgi rim huquqshunoslarining YUqoridagi talablari huquqning barcha sohalariga tegishli bo`lishi bilan birga konkret qonunlarga ham tegishlidir. Konunlar huquq normalarining izchil, qat`iy ishlangan shakli sifatida qaraladi.

Rim huquqshunoslari faoliyatiga stoiklarning ta`siri yaqqol sezilib turadi. Ular mana shu ta`sir ostida ko`plab huquqiy masalalarni, xususan burch masalasini har tomonlama tasvirlab berdilar. Tabiiy huquq, qonunlarning g`oyaviy asoslarini tashkil qilishi haqidagi fikr ham diqqatga sazovor. Huquqshunos Modestinning ko`rsatishicha, huquqning vazifasi ruxsat etish, man etish, jazolashdan iborat. Albatta bu talablar har qaerda xar xil bo`lib, asosan imperativ huquq normalarini aks ettiradi. YUlian ham xuddi shu fikrni ifodalaydi.

Rim huquqshunoslari huquqning umum nazariy mohiyatini chuqur tadqiq etish bilan barcha amaliy hayotdagi xuquqiy normallarning ta`siri, ularga qay tarzda asoslanish zarurligi va boshqa xususiy masasalarni aniq konkret misollar asosida xarakterlab berdilar. Ijtimoiy xuquq normalari ham har tomonlama ishlab chiqildi. Davlat organlarining vakolatlari, mansabdor shaxslar, hokimiyat, fuqarolik tushunchalari va davlat hamda ma`muriy huquqning ko`plab masasalari yoritib berildi.

Mavzuga oid tayanch iboralar.

Kadimgi Rim siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar tarixida Mark Tualliy TSitseron aloxida o`rini,

Rim siyosatchilrining siyosiy va ma`rifiy ta`limotlari, M.Maniliy,P.Mutsiy Stsevola, M.YUniy Brutlar faoliyati, Kadimgi Rimda siyosiy va ma`rifiy ta`limotlarning shakllanishi, Rim ma`rifatparvarlarining siyosiy va ma`rifiy ta`limotlari, Tit Lukretsiy Karning siyosiy va ma`rifiy ta`limotlari.

Mavzu yuzasidan nazorat savollari.

1. Qadimgi Rimda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning shakllanishi amalga oshirildi?
2. Rim ma'rifatparvarlari kanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarni olga surdilar?
3. Tit Lukretsiy Kar kanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarni olga surdi ?.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yuq . T. 1998 Y.
2. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda . O'zbekiston . T.2000 y.
3. Karimov I.A Biz kelajagimizni o'z qulimiz bilan qurmoqdamiz. O'zbekiston . T.1999 y.
4. Boboev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va xuquqiy ta'limotlar tarixi» T. 2003 y.
5. Karimov I.A. ezgu fikrlar, ezgu so'zlar va ezgu amalni ulug'lagan kitob. «Avesto» kitobining 2700 yilligiga bag'ishlab so'zlagan nutq. O'zbekiston ovozi gazetasi 2001 y .3- avgust soni.
6. «Jaxon tarixi». T.2000 y.

9-mavzu: O'rta asrlarda O'zbekistonda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarni rivojlanishi . 4 - soat Reja.

1. O'rta asrlarda O'zbekistonda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarni rivojlanishi .
2. Islom dini. Islom siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarining o'ziga xos tomonlari va yo'nalishlari.
3. Imom Buxoriy , Burxoniddin Marg'iloniyning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar.
4. Xalq ozodlik xarakatlari. Abu Muslim, Muqanna va boshqalarning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.
5. Axmad al Fargoniyning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.
6. Farobiyning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.
7. A.R. Beruniyning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.
8. Ibn Sinoning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.
9. Abu Rayxon Beruniyning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.

Islom siyosiy va ma'rifiy ta'limotining o'ziga xos tomonlari va yo'nalishlari.

Islom dinining asoschisi Payg'ambar Muhammad ibn Abdullo (s.a.v.) 610 yilda dunyoda yangi islom dinini e'lon qildi va bu din tez orada dunyoga tarqaldi. O'rta Osiyoga-Turonga keyinchalik arablar Movarounnahr deb atagan bizning mamlakatimizga Islom VIII asrning boshida kirib keldi. Islomga qadar bu erda asosan Zardushtiylik dini va uning qonun-qoidalari, urf-odatlarini amal qilardi.

Islom o'zidan avval amalda bo'lgan urf-odatlar va qonun-qoidalarini siqib chiqardi. Ularning o'rniga o'zining qoidalarini o'rnatdi. «Birinchi hijriy asrda islom huquqi shakllana boshlab, ikkinchi va uchinchi hijriy asrlarda taraqqiyot bosqichlariga ko'tarildi. Hijriy ikkinchi asr boshlarida ilk huquqiy maktablar (mazhablar) yuzaga kela boshladi va yangi shakllangan islom jamiyati o'zining boshlang'ich huquqiy va qonuniy institutlari muassasalarini qurishga muvaffaq bo'ldi»

Islom va uning qonun-qoidalariga "qiziqish" hamma zamonlarda ham yuksak bo'lgan. O'zbekistonga islom dini, islom huquqi, turli mazhablar, aqidaviy oqimlar va g'oyaviy yo'nalishlar Buxoro, Samarqand, Xorazm, Farg'ona, Surxandaryo, qashqadaryo hududlariga VIII asr boshida kirib keldi.

Islom qonunshunosligi, Islom huquqi O'zbekistonda, Buxoro, Samarqand kabi yirik shaharlarda tez suratlar bilan rivojlandi va o'ziga xos huquqiy maktab yaratildi. Fiqh Islom huquqi dunyoda mashhur olimlar tomonidan o'rganildi. Majid Xadduriy, Xerbet J. Libes amerikalik va ularning kitoblarini «Islomda huquq» misol tariqasida ko'rsatish mumkin. O'zbek tarixchilaridan Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asari, Rus olimlaridan V.V. Bartol'dning Turkiston tarixiga oid asarlari. Bizning mamlakatimizda bugun arab va fors tillaridagi manbalarni yaxshi bilgan olim Abdulhakim SHar'iy Juzjoniyning «Islom xuquqshunosligi» degan kitoblarini keltirish mumkin. Islom qur'on va Sunnaga ko'ra o'z qonunchiligi SHariatni rivojlantirar ekan ko'p jihatdan arablarda mavjud bo'lgan odat va qonunlarning ayrimlarini bekor qilish, taqiqlash va ayrimlarini esa qur'onda, Sunnada tasdiqlash yo'li bilan qonunlashtirdi. Islom qonunlarini avvalambor arab qabilalari xayotiga hamda yangi arab xalifaligi tasarufiga kiritilgan mamlakatlarda joriy qilishni amalga oshirdi. Samarqand shaxri bosib olingandan keyin

(taxminan 712 y.) O'zbekiston arab halifaligining bir qismiga aylantiriladi. O'ni kelganda shuni aytib o'tish kerakki, arablar tomonidan O'rta Osiyoni bosib olish va uning xalqlarini Islomga kiritish jarayoni oson bo'lgan emas. O'zbekiston aholisi uzoq kurashlar va yurishlar natijasida islomni qabul qildi.

Islom qanchalik "mustahkam" bo'lmasin u ichki ziddiyatlar va qarama-qarshiliklardan holi emas edi. eng katta bo'linish bu Xavorij (xoriijiyalar) va SHia oqimdagilarni ahli Sunna va jamoaga qarshi turganlari bo'ldi. Ichki tafovutlar islomda turli yo'nalishlar va maktablarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. SHariat (islom qonunchiligi) «SHarkat», «SHaria», «SHar» so'zlari suvga olib boradigan yo'l ma'nosida ishlatilgan». SHu boisdan arablar hozirga qadar shoh ko'chani (prospekt) «Ash-SHori» deb ataydilar. Demak shariat degani suvga olib boruvchi, hayotga etaklovchi, din yo'li, yorug' yo'l degan ma'noni anglatadi. Ahli shar' (shariat axdsh) deb esa mujtahid, qozi, faqih va muftiylar nazarda tutiladi.

SHariat yagona bir tizimga, tasnifga erishmagan. Masalan, Sunniylar uni tashqi ko'rinishiga ko'ra uch qismga bo'lganlar: Ibodat (ibodatlar va ularga tegishli majburiyatlar); Muomalot (fuqarolik huquqi); Uqubat (jazolar). SHialar esa quyidagicha tasniflaganlar: Ibadat, Uqud (ikki tomonlama shartnomali huquqiy muomalat), Iyqoot (Bitim bir tomonidan bo'ladigan huquqiy muamalat), Ahkom (boshqa huquqiy hukumlar). Usulil fikh ilmi asosida SHar'iy manbalarga asoslangan holda sunniylarda to'rta mashab shakllandi va har biri o'ziga xos yo'nalishda rivojlandi.

Har bir masxab tarafdori o'z imomiga ergashgan holda harakat qilishi belgilandi. Ayrim faqihlar bunday qoidalarga itoat qilmasdan masxab doirasidan chiqib qur'on, Sunna va Sahobalar rivoyatlariga asoslangan holda erkin harakat qilishi ijtihod qilishni xohlaganlar, talab qilganlar. Bunday erkinlik Islom qonunchiligining rivojlanishiga, boyishiga va dunyodagi eng mukammal ishlangan qonunchilik tizimlaridan biriga aylanishiga ijobiy ta'sir etdi. Islom qonunchiligi fikxning rivojlanishida bizning Vatandoshlarimizning hissalarini ulkandir. Abu Mansur Moturudiy, Burhonuddin Marg'inoniy, Nasafiy, Bazdaviy, Dabusiyy va boshqalar.

Sunniylar ta'limotiga ko'ra islom besh rukn (vazifani) o'z a'zolari oldiga majburiyat qilib qo'ygan.

1. SHahodat (Alloxning borligi va elchisining barhaqligiga guvohlik berish) kalimasi.
2. Namoz.
3. Ro'za.
4. Zakot.
5. Haj (imkoni bo'lsa).

SHariat ilmlari islom diniga tegishli bo'lgan ilmlarni o'rganadi ular:

qiroat ilmi, tafsir ilmi, Hadis ilmi, fiqh ilmi, Kalom ilmlaridan iboratdir. qirog'ot ilmi qur'onni o'zgarishlardan himoya qilgan. VII-IX asrlarda «qur'on Sab'a» («etti qori»)lar tomonmdan turli xalqlarda qur'onning o'qilishini shevalarning to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini aniqlaganlar. qiroat ilmi eng kamida etti xilga bo'linadi. Bu to'g'rida islomda ko'p kitoblar bitilgan.

Tafsir ilmi avvalambor qur'onning oyatlarini tushuntirish, payg'ambar xadislarni arab tili grammatikasiga binoan tushuntirib berish kerak edi. Bizning mamlakatimizda Imom Buxoriy, Imom At-Termiziylar kabi Imomlarning bu sohadagi qilgan ishlari musulmon dunyosida maqtovlarga sazovor bo'lgan. Ibin Abbos, Muhammad Baqirlar birinchi xadischilardan hisoblanadilar. qur'oni Karim bo'yicha juda ko'p tafsiflar yozilgan bo'lib, ularning eng mashhur bo'lgan tarixchi Muxammad ibn Jarir At-Tabariy qalamiga mansub «Tafsiri Tabariy» nomi bilan shuhrat qozongan «Jomi'ul-bayon fi tafsiril-Kur'on»dir.

Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ning so'zlari, amallari, tasdiqlari haqidagi ma'lumotlar xadis ilmidir. Mashhur Muhaddisslardan: Sahix, Al-Buxoriy, Saxih Al-Muslim, Jom' At-Termiziy, Abu Dovid, An-Nasoniy va ibn Mojallardir. SHulardan ikkita birinchilari Movorounnahrda qolgan to'rt nafari esa Xurosonlik xadischilardir.

Fiqh ilmi, islom huquqidan iborat bo'lib, qur'on, Sunna, Ijmo va qyos kabi manbalarga asosan shakllangan. Huquqshunoslar esa manbalarni Ijtihod2 orqali o'rganganlar va xulosalar

chiqarganlar. Ijtiqodga yo'l qo'yilishi esa islomda turli hukuqiy maktablarning va qarashlarning vujudga kelishiga olib kelgan. Fiqh ikki asosiy qismga "Usulul-fiqh" va "Furul'ul fiqh" ga bo'linadi. Kalom ilmi, ibn Xaldun fikriga ko'ra, iymonga tegishli masalalarni aqliy dalillar bilan isbotlash.

Islom huquqining manbalari. Dunyoviy davlatlarda huquq manbalari tabiiy huquqqa binoan davlat tomonidan o'rnatilgan qonunlar va qonun ostidagi aktlardan iborat bo'lsa, islomda esa huquq avvalambor iloxiy manbaga ya'ni qur'on va Sunnaga asoslanadi. Bizning fikrimizcha tabiiy qonunlar iloxiy qonunlarga juda yaqindir. Chunki tabiiy qonunlar xam inson uchun birlamchidir.

^ Qur'oni Karim 23 yil davomida (610-632 y.y.) Payg'ambar Xazrat Muhammad alayhissalomga Allox, tomonidan nozil qilingan iloxiy kitobdir. 114 sura, 6210 oyat, 77434 so'zdan iborat. Makka shahrida nozil bo'lgan suralarni Makkiy suralar (13 yil 95 sura) Madinada nozil bo'lgan (10 yil 19 sura) madinaiy suralar deb ataladi.

Ma'lumki Qur'on oyatlari og'zaki aytilgan. SHu sababdan Payg'ambarimiz hayotligida Qur'on suralari odamlar tomonidan og'zaki yoddan aytilgan. U Hazrati Usmon xalifaligi yillarida Zayd ibn Sobit rahbarligidagi hay'at tomonidan yozma shaklga keltirilgan.

Hazrati Usmon xalifaligi davrida qaytadan islom dunyosi uchun qur'ondan nusxalar ko'chirilib yirik-yirik shaharlarga yuborildi. Undan ko'zlangan maqsad turli xalqlarda qur'onni o'qish bir xilda bo'lishligini ta'minlashdan iborat edi.

qur'onning mo'jizaligi uning o'zida aqidaviy-g'oyaviy, qonun va ahloq qoidalarini (normalarini) o'zida mujassamlashtirishidir. Olimlarning fikriga ko'ra fiqhiy hukuqiy masalalar bo'yicha qur'onda quyidagi oyatlar mavjud:

1. Haqquloh (amaliy ibodatlar) bo'yicha 140 oyat.
2. SHaxsiy huquq (oila, taloq, vasiyat...) 70 oyat.
3. Muomalot yoki fuqarolik xuquqi 70 oyat.
4. Jinoyat va jazo-30 oyat.
5. Sud va sud jarayoni-20 oyat.
6. Davlat va huquq sohasida esa- 3 oyat. Hammasi bo'lib, 333 ta oyat.

«Sunna» yo'l-yo'riq Payg'ambar so'zlari, fel'lari (amallarga) tasdiqlari, shuningdek sahobalarning so'zlari, amallari yig'indisidir. "Sizlar uchun ikki narsa qoldirdim, madomiki ularga amal qilib yursangizlar, hech qachon adashmaysizlar, ular Olohning kitobi va mening sunnatlarimdir"- degan edi Payg'ambar.

Payg'ambarga avvalambor hukmlar vahiy bo'lgan. Vahiy bo'lmagan taqdirda u ijthod asosida hukm qilgan. Albatta Payg'ambar va sahobalar ijthod qilishda Islom falsafasi va ta'limotlariga asoslanganlar. Hadis va hadisshunoslik tushunchasi xam mavjud hadis sunnaning asosiy qismini ya'ni Payg'ambarga tegishli qismini o'z ichiga oladi.

Ijmo-kelishuv, ittifoq ma'nosini anglatadi. Huquqshunoslikdagi mashhur olimlarning u yoki bu masala bo'yicha bir qarorga kelishlaridir. SHulardan imomlarning fikrlari vahiy bo'lganligi sababli majburiydir.

qiyos ya'ni solishtirish, qiyoslash orqali aniqlashga aytiladi.

To'rtta hukuqiy maktablar mavjuddir.

1. Hanafiylar masxabi Abu Hanifa (Iroq) asoschisi.
2. Molikiy mazxabi. Imomi Molik (Madina)
3. SHofi'iy mazhab. Imom SHofi'iy (Madina, Misr).
4. Hanbaliy mazhab. Axmad ibn Xanbal (qadimiy Makka maktabi asosida) tashkil topgan.

Islomda ikki oqim mavjud sunniylik va shialik oqimlari Hazrati Muxammad (s.a.v.) siyosatda, davlatchilikda katta ishlarni amalga oshirdi. Birinchidan, tarqoq arab qabilalarini Islom ta'limotlari asosida yagona davlat xalifalikka birlashtirdi. Ularda yagona qonunchilikni ya'ni shariatni joriy etdi. Uning so'zlari, amallari qonun darajasiga ko'tarildi. Payg'ambar hayotligida davlatni idora qilish qiyin bo'lmadi. Uning vafotidan keyin hokimiyat tepasida kim bo'lishi kerak, degan siyosiy masalalarda turlicha qarashlar paydo bo'ldi. Bu esa turli siyosiy ta'limotlar, yo'nalishlarning paydo bo'lishiga olib keldi.

Abulhakim SHar'iy Juzjoniyning fikriga ko'ra davlat ishlari bo'yicha qur'onda atigi uchta oyat bor edi.

1. "Allohga, Payg'ambarga va amir egalarga (sizlarga hokim bo'lgan kishilarga) bo'suninglar".

2. "Va (ey Muhammad), ular bilan kengashib ish qiling".

3. "Ular o'zaro kengash asosida ish olib boradilar" (SHo'ro so'rasi, 38 oyat).

4. SHu mavzuga oid ikki xadis mavjud.

"Mening sahobalarim yulduzlar singaridurlar. Ulardan har biriga iqtido qilsangiz, izidan borsangiz, to'g'ri yo'ldan borgan bo'lursiz» va «Imomlar quraysh (qabilasi) dan bo'lurlar». Imomlar kimlardan bo'lishi aniq bo'lsada «ulul-amr» (amir egalari) davlat boshliqlari kimlar bo'lishligi masalasida aniqlik yo'q edi. Abu Bakr va Umarlar kengash asosida amr etib saylandilar. Umar Xalif Abu Lu'lu' ismli qul tomonidan pichoqlanadi. U vafot etmasdan sahobalardan o'zining o'rniga xalifa etib bir kishini saylashlarini so'raydi. Sahobalar Usmonni sayladilar. Usmon qattiqqo'l davlat boshlig'i bo'lmaganligi sababli boshqaruv ishlarida qarindoshchilik va tanish-bilishchilikka yo'l qo'yganligi sababli unga qarshi norozilik ko'chayadi. U o'ldiriladi. Undan keyin xalifa (imomni) tanlash murakkablashadi va quyidagi yo'nalishlar vujudga keladi.

1. Misr va Madina aholisi payg'ambarning amakivachasi Ali ibn Abu Tolibni ko'rsatishadi.

2. Basraliklar Payg'ambar safdoshi Talhani ko'rsatishdi.

3. Kufaliklar payg'ambarning xolasini o'g'li Zubayrni.

4. SHom (suriyaliklar) esa bo'lajak xalifa Usmon urug'idan bo'lishi tarafdori bo'ldilar.

Sunniylar ta'limotida imom bo'lish uchun to'rtta talab qo'yildi:

1. SHariatni yaxshi bilish va Ijtihad qilish qobiliyatiga ega bo'lish;

2. Oliy axloq va yuksak fazilatli bo'lish.

3. Hokimiyat shartlari bo'yicha etarli ma'lumotlarga ega bo'lish hozirgi zamon tili bilan gapirganda boshqaruv san'atini yaxshi bilish; harbiy ishlarni bilish;

4. quraysh naslidan bo'lish (ibn Xoldun bunga qarshi bo'lgan).

XX asr oxiri XXI boshlarida Islom dunyosida jiddiy xdrakatlar sodir bo'ldi. Aniqrog'i, islomni niqob qilib olgan turli oqimlar, ta'limotlar jonlandi. Masalan, Vahobiylar, xezbut tahrir bizning mamlakatlarimizda o'tish davrida avj oldi. 11 sentyabr' 2001 y. N'yuyorkda bo'lgan terroristik harakatidan keyin islomga bo'lgan «qiziqish» dunyoda yana oshdi. Ayniqsa terrorchilarning dunyoqarashi, maqsadi to'g'risida maqolalar chop etildi. Ularning eng ashaddiy terrorchilari Afg'oniston xududida to'plangan edi. Tolibonlar harakati hokimiyatni qo'lga olib, Al-qoida kabi o'ta urushqoq qo'poruvchi tashkilotlarga boshpana bergan edi.

Dunyo jamoatchiligi bunga qarshi birlashdi va ularga qarshi murosasiz yurishni boshlab yubordi. Bu kurashda AqSH davlati etakchilik qildi. Matbuotda global islom terrorchiligi kabi tariflar, tushunchalar paydo bo'ldi.

Indoneziyada «Jamoi islom», Falastinda "Xizbullax", dunyoga terrorchilikda nomi chiqqan «Al-qoida» uning etakchisi Belladin bo'ldi. Barcha demokratik, dunyoviy kuchlar, davlatlar bir tomonda bo'lib, Islomdagi terrorchi guruxlar, to'dalarga qarshi murosasiz kurashga kirishdilar. Bu o'rinda shuni aytish kerakki, jinoyat va jazo fani sohasidagi terrorchilik ta'rifi, tushunchasi bugun dunyoda sodir bo'layotgan global terrorchilar harakatining farqi bor.

XXI asr boshidagi terroristik harakat dunyoda yagona xalifalik davlatini tiklash, sof Islom va shariat qonun-qoidalarini o'rnatishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yidilar. Xalifalik tarafdorlari O'rta Osiyo, jumladan O'zbekistonda ham «Xizbut taxrir», «Islom harakati» kabi nomlar ostida yashirin varaqalar tarqatib, o'zlarining «ta'limotlari»ni omma orasida singdirmoqchi bo'ldilar. Ammo ko'pchilik xalq ularning chaqiriqlarini qabul qilmasdan ko'p jihatdan dunyoviy ta'limotlarga asoslangan davlat siyosatini qo'llab-quvvatladilar. Islomga azaliy traditsiya va odat qoidalariga binoan xurmat va e'htirom bilan yondashilmoqda. Islom niqobi ostidagi terrorchilar dunyo jamoatchiligi oldida islomni obro'sizlantirib, evropa, Amerika mamlakatlari xalqlari

orasida uni "urushqoq» zo'rlikka asoslangan din ekan degan fikrlarni tug'ulishiga sababchi bo'ldilar.

Imom Buxoriy, Burxoniddin Marg'iloniylarning siyosiy va xuquqiy qarashlari.

Islom huquqshunosligini rivojlanishga ulkan hissa qo'shgan Imom faqiqlar ko'p bo'lganlar. Xadischilik sohasida Imom Buxoriy va at-Termiziylar kabilar bo'lgan Axmad yassaviy, Naqshbandiy, Kubro kabilar esa tasavvuf (so'fizm) ta'limotini rivojlantirdilar. Burxoniddin Marg'inoniy kabilar esa fikh ilmiga rivoj berdilar. Xanafiy mazhabi ta'limotlariga binoan Movarounnahrlik fakxlar islom huquqi sohasida ijod qilib, ko'plab kitoblarni yozib qoldirganlar.

Marg'inoniy «Al-Xidoya» (53 ta kitobdan iborat) eng mukammal ishlangan asar xisoblanadi. U ingliz, fors, rus kabi jahon xalqlari tillariga tarjima qilingan va bugun islom huquqini o'rganish bo'yicha asosiy manbalardan biridir. Imom Burxoniddin Abul-Xasan Ali Ibn Abu Bakr Ibn Abduljalil Al-Farg'oniy Al-Marg'inoniy 1123 yil Farg'onaning Rishton tumanida tug'ilgan. Xanafiy mazhabida buyuk fikh va mushtahid darajasiga ko'tarilgan, shayx ul-islom laqabiga sazovor bo'lgan olim edi. Uning o'g'illari ham olimlik darajasiga ko'tarilgan va kitoblar yozgan huquqshunoslar edi. Uning o'zi fikx, ilmini o'z otasidan xamda o'z zamonining etuk olimlaridan: Imom Bohovuddin Ali ibn Muhammad ibn Muhammad Ismoil Al-Asbijobiydan (vafoti 535 h.y.) (Asbijob Sayram shahridir), Abdulaziz Marg'inoniy Xasan ibn Mansur O'zgandiy, Muxammad ibn Ahmad An-Nasafiy va boshqalar. Marg'inoniy Farg'onada tug'ilgan bo'lsada uning faoliyati ko'pgina SHarq mamlakatlarida bo'lib, umrining oxirgi yillari Samarqand shahrida o'tadi. U 593 hijriy (1196-97 yy. milodiy) Samarqand shahrida vafot etgan. 400 dan ortiq Muhammad otli faqihlar dafn etilgan Muhammadiylar qabristoni («Turbat ul-Muhammadiyyin») yonida dafn etilgan.

Uning asarlari: «Nashrul-mazhab», «Kitobutanosikil-xos», «Kitob fil-faroiz» (merosga tegishli), «At-tajnun-navozil» (ikki fatvolar majmuasi), "Muxtorotun-navozil", «Maziydun fi Furu'il-Hanafiya», Imom At-SHayboniyning asari «Al-Jami' al-kabiyr» ning sharhi, "Bidoyatul-Mubtadiy", «Al-Hidoya»ning qisqacha varianti «Bidoyatul-mubtadiy» kabilardir.

«Hidoya»da Islom huquqi Hanafiya mazhabi g'oyalari asosida bir tizimga keltirilgan. «Hidoya» avvalambor islom qonun-qoidalarining majmuasi bo'lsa, shu bilan bir vaqtda ko'plab tarixiy ma'lumotlar manbai hamdir. Masalan, Sahobalar va imomlar ismlari 50 dan ortiq, urug'lar nomlari 12 ta, jo'g'rofiy va tarixiy nomlar 55 ta.

«Hidoya» o'ziga xos juda qisqa, aniq va misollar yordamida huquq sohalari bayon etiladi. «Xidoya»ning birinchi qismi ilohiyotga-tahorat va amaliy ibodatlar (namoz, ro'za, zakot va haj)ga tegishlidir. Ikkinchi qismi esa oila xuquqi, qul saqlash huquqi, jinoyat va jazo, halqaro huquq, vaqf huquqi va boshqaruvlarga tegishlidir. «Hidoya»ning birinchi qismida ko'plab islomda mashhur bo'lgan sahobalar, imomlarning ismi (50 dan ortiq), urug'lar, tabaqalar nomlari (12 ta) tarixiy joylar (35 ta) ko'rsatilgan va ularning har biri to'g'risida ma'lumotlar berilgan. «Hidoya»ning yozilish uslubi haqida gapiradigan bo'lsak uning nihoyatda qisqa, masalalarning aynan mohiyatini amaliy misollarda boshqa mazxablar bilan qiyoslash orqali tushuntirilishi o'ziga xosligini belgilaydi.

Burxoniddin Marg'iloniy yozgan to'rt jiltdan iborat «Al-Hidoya» asari sunniylik yo'nalishida mukammal ishlangan hukuqiy bir to'plam bo'lib, unda 53 dan ortiq kitob bo'lib, meros huquqidan boshqa hamma huquqiy sohalarni o'zida mujasamlashtirgandir. Nima uchun meros huquqi kiritilmagan degan savolga kelganda mutaxassislarning fikriga ko'ra Imomi A'zam Abu xanifa meros munosabatlarini aloxida fan (Al-Fariz) deb atagan holda fikhdan mustaqil ravishda o'rganishni tavsiya etgan.

«Al-Hidoya»ning jaxon tillariga tarjima qilinishi va o'qilishi masalasiga kelganda shuni aytish lozimki, Olmoniyalik olim doktor ekart SHiyvak to'plagan ma'lumotlarga ko'ra, «Hidoya»ning arabcha asl matni 1818 y. (1234 h.y.) Kalkuttada, keyinchalik Bombeyda, so'ngra esa Laknu, Kavnur, Dehlida nashr etildi. 19 asrda qoxirada va qozon shaharlarida ham chop etilgan. qohirada uning tanqidiy nusxasi 1908 y.y. va 1980 y.y. nashr etildi. «Al-Xidoya»ning ruscha nashri N.I.Grodekov tomonidan inglizcha tarjimasidan 1893 yilda Toshkent shahrida

nashr etildi. 1994 y. Professor A.Saidov tomonidan birinchi jildi takroran nashr etildi. qolgan jildlari ustida bugun ishlanmoqda.

«Al-Hidoya» ning o'zbek tilida tarjimai Saloxddin Muxiddinov rahbarligida 2000 y. Birinchi jildi tarjima qilindi va nashr etildi. qolgan jildlari ustida bugun ishlanmoqda. Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, Movaraunnaxr huquqiy maktabining etakchi olimi Burxoniddin Marg'inoniyning siyosiy va huquqiy qarashlari dunyodagi ko'pgina universitetlarda o'rganib kelinmoqda. U huquqiy soha adolatlik va qonuniylikning yorqin timsoli sifatida doimo o'rganiladi.

Xalq ozodlik qarakati siyosiy va ma'rifiy qarashlari haqida.

Urta Osiyo xalqlari kadim zamonlardan mustaqillik uchun tashqi dushmanlarga qarshi kurashib kelganlar. YUqorida ko'rib chiqqanimizdek, ular ozodlik, mustaqillik yo'lida axmoniylar, makedoniyaliklar, xitoyliklar, arablar, mo'g'ullar zulmiga qarshi katta tajriba yo'lini bosib o'tdilar. Ayniqsa, bu kurash arablar istilosiga qarshi kurash davrlarida ommaviy tus olib ketadi.

Arablar O'rta Osiyoni bosib olganlaridan keyin bu erlarda yashayotgan dehqonlar va hunarmandlarning yashash sharoitlari yanada og'irlashadi. Tarixiy ma'lumotlarga qaraganda arab bosqinchilari Buxoro shahrida yashayotgan aholining yarmini uy-joylarini tortib olib, arablarga berganlar. Ular O'zbekiston xududidagi juda ko'plab madaniy yodgorliklarni buzib tashlaganlar, o't qo'yganlar.

Uzbekistoda "arab madaniyati" Arab xalifaligi davlati va musulmon huquqi shariat tizimi o'rnatiladi. Yirik er egalari-feodallar arablar tomoniga o'tib, o'rta hol dehqonlar erlarini tortib olib, kambag'al dehqonlar sonini ko'paytirmoqda edilar. Ular dehqonlarga o'z erlarini ishlash uchun ijaraga berib, yarmidan ko'p qism hosilni o'zlariga olar edilar. Bundan soliqlar (xiroj) miqdori tobora ko'paymoqda edi.

728 yilda arablar ko'proq mahalliy aholini islomga jalb qilish maqsadida ularni soliqlardan ozod qiladilar. Lekin xazinalari bo'shab qolganligi sababli ko'p o'tmay aholini yana soliqlarni to'lashga majbur qiladilar. yana zo'rlik, terror ko'payib ketadi. Bundan g'azablangan Buxoro, Samarqand, Farg'ona, Xorazm xalqlari tinimsiz ravishda ularga qarshi kurash olib boradilar. Tabariy 721-723 yillarda bo'lib o'tgan qo'zg'olonlar vaqtida arablarning Xo'jand atrofidagi vahshiyliklarini xikoya qilib aytadiki, juda ko'p dehqonlarning bo'yinlariga arab hukmdorlarining tamg'asi bosilgan edi.

SHunday qilib, O'zbekistondagi yirik er egalari, va maxalliy boylar, zodagonlar keyinchalik arablar bilan qo'shib ketishib, kambag'al dehqonlar, hunarmandlarni shafvqatsiz ekspluatatsiya qila boshladilar. Bu o'rinda islom siyosiy g'oyalarini va arablar xukmdorligini O'zbekistonda o'rnatirilishi juda katta rol' o'ynaydi. Islom siyosiy ta'limotlari o'zidan oldin O'zbekistonda mavjud bo'lgan barcha g'oyalarni, urf-odat normalarini "kofirlar axloqi" deya man qilib, eski qonunlar o'rniga shariat qonunlarini o'rnatdi. Masjid va madrasalarda muqaddas qur'on, xadis kabi kitoblarni va unga moslangan g'oya va urf-odatlarni qat'iy joriy qildilar. erkin fikr qilgan barcha mutafakkirlar quvg'in qilinib, ta'qib ostiga olinadilar.

Arab tili, mahalliy axoliga notanish va begona til, davlat idora tiliga, madrasa va machitlarda namoz o'qish, imomlarning qur'on suralarini sharxdash tiliga aylanadi. SHunday qilib, arablar O'zbekiston xalqlarini iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy jihatdan tobe qilishga harakat qildilar. Ammo shuni aytish kerakki, arablar qanchalik terrorlik siyosatini o'rnatmasinlar va machit, madrasalarda qanchalik siyosiy tashviqot qilmasinlar og'ir turmush kechirayotgan ommaning kurashiga barham bera olmadilar, shaharlarda, qishloqlarda musulmonlar bilan bir qatorda islomga qarshi kurashuvchilar soni ham kam emas edi.

Islom qanchalik yakka xudolikni targ'ib qilmasin, uning qonunlari abadiy, adolatli deb uqtirmasin, biroq uning ichidagi ziddiyat (turli tarmoqlar, oqimlar o'rtasidagi kurash) va nihoyat bosib olingan mamlakatlar xalklarining olib borgan kurashlari arab xalifaligining ham abadiy emasligini ko'rsatdi. So'g'd xalqi xalifalikka qarshi kurash, keyinchalik hokimiyatni qo'lga olgan Abdusaidlar harakatiga katta umid bog'lagan edilar. Ular Adbusaidlarni davlat tepasiga kelishlarini yoqlab, ulardan ozodlik kutgan edilar.

Abdusaid davlati ham xalq umidlarini ro'yobga chiqarmadi. Ular meqnatkashlarga bergan birorta xam va`dalarini bajara olmadilar. Aksincha, ekspluatatsiya darajasini yanada oshirishga, dehqonlar hayotini og'irlashishiga sabab bo'ldilar. Natijada O'zbekistonda tarix saxifasidan joy olgan yirik qo'zg'olonlar bo'lib o'tdi. Masalan, Buxoroda 133 xijriy (750-751) yili hali Omedlar harakatini bostirmasdan turib, Abdusaidlarga qarshi katta qo'zg'olon ko'tariladi. qo'zg'olonchilarga SHerik ibn SHEyx al-Maxri raxbarlik qiladi. Uning tarafdorlari Samarqandda ham bo'ladi.

755 yilda Abu Muslimning o'limidan keyin Sumbod rahbarligidagi qo'zg'olonchilar Nishopur, Rey kabi shaxarlarda hokimiyatni ko'lga kiritdilar. Lekin u rahbarlik qilgan qo'zg'olon atigi 70 kun davom etib, o'zi bilan 600 askari ham qirib tashlanadi. Zolim shohlar, ruhoniylar tomonidan olib borilgan terrorchilik siyosati qanchalik rahmsizlik bilan amalga oshirilgan bo'lmasin, ozodlik, tenglik uchun bo'lgan harakatlarni bostira olmadi. Aksincha, xukmdorlarning shafqatsizligidan g'azablangan xalqning sabr kosasi to'lmoqda edi. SHerik va Sumbodga o'xshaganlar mazlumlarning feodallarga qarshi kurash tarixiga o'chmas izlar qoldirib, keyingi avlodlarini kurashga chaqirdilar natijada sunbodchilar qarakatidan so'ng Muqanna g'oyalari ostida birlashgan "Oq kiyimli kishilar" deb nom chiqargan qo'zg'olonchilar harakati O'zbekistonda keng tus oladi.

Muqannachilar harakati Movarounnahrning markaziy qismlarida, shuningdek, Zarafshon, Kesh, Samarqand, SHosh kabi qator viloyatlarda ham keng tarqaladi. Ma'lumki, arab bosqinchilariga hamda mahalliy feodallarga qarshi barcha qo'zg'olonlarda mazdakiylar harakati va ularning siyosiy ta'limotlari muhim rol' o'ynadi. VI asrda eronda bo'lib o'tgan mazdakiylar qo'zg'oloni eron davlatiga juda katta xvf solgan edi. Mazdak g'oyalari esa eron xududidan uzoqlarda hatto O'rta Osiyo xalqlari orasida ham keng quloch yoyib tarqalgan edi. Xusrov Anishrvon (531-579) hukmronlik qilgan yillarda mazdakiylar qo'zg'oloni shafqatsizlik bilan bostiriladi, qo'zg'olon rahbarining o'zi o'ldiriladi. Ammo Mazdak g'oyalari uning o'limidan keyin yanada kuchliroq, qudratliroq tus oladi. Tarixiy manbalarda, adabiyotlarda aytilishicha, Mazdakning beva qolgan xotini Xurrama Ray shahriga qochib borib, uning g'oyalarini keng tashviqot qiladi. Bu to'g'rida Nizom Al-Mulk o'zining "Siyosatnoma" degan kitobida ham xikoya qiladi. Mazdak tarafdorlari Movarounnaxr va boshqa rayonlarga junab ketishadi va u erlarda Mazdak g'oyalarini tashviqot qila boshlaydilar.

Ash-SHahristoniy o'zining "Kitob al-milal' vam nixal" asarida al Varrakka ismli tarixchi fikriga asoslangan holda mazdakiylar ta'limoti xaqida yozadi. Samarqandda Mazdak ta'limotlari ta'sirida keyinchalik O'zbekiston xududida "Oq kiyimli kishilar" deb nomlangan xalq harakati maydonga keladi. O'zbekistonda "Oq kiyimli kishilar" harakati taxminan VIII asrlardan boshlab harakat qila boshlaydi. Mazdak g'oyalari Urta Osiyoda qadimdan mavjud bo'lgan udumlarga asoslangan holda arab bosqinchilariga qarshi muxolif shaklida rivojlanadi. Movarounnahrda mazdakchilar "Zindik" atamasi bilan ham nomlangan edilar. "Zindik" atamasi avvalda zoostriзм dinda buddistlarga nisbatan qo'llanilgan bo'lib, keyinchalik esa mazdakchilar ("Oq kiyimli kishilar") harakatlariga nisbatan ham ishlatilgan. A.YU.yakubovskiyning fikricha VII va IX asrlarda Xuroson, Movarounnahrda va eronda mazdakchilar "Xurremdinlar", "Xurremitlar",

"Muxammirlar" va "Surxalomlar" nomlari bilan nomlanganlar. Bu erda A.YU.yakubovskiy juda qiziq bir masalani qo'yadi. Uning taxminicha oxirgi ikki nom, ya'ni "Muhammir"- arabcha atama bo'lib, "qizil libosga kiyingan" va "Surxalem" forscha atama bo'lib, "qizil bayroqlar" ma'nolarini bildirishi bejiz bo'lmagan, albatta. O'sha vaqtlardayoq qo'zg'olonchilarning kurash simvoli sifatida bayroqning rangi bo'lgan qizil rang tanlagan. Bu qo'zg'olonchilar bayrog'ining rangi bo'lib, qo'zg'olonchilar ozodlik uchun qon to'kishga, hatto o'z hayotlarini qur'bon qilishga ham tayyor bo'lganlar.

Mukanna va uning tarafdorlari "Oq kiyimli kishilar"ning siyosiy talablarini, g'oyalarini o'rganishdan avval ularning dunyoqarashlarini shakllanishiga yordam bergan mazdakchilar dunyoqarashi, siyosiy ta'limotlari bilan qisqacha tanishib chikishimiz maqsadga muvofiqdir.

Mazdakchilar dunyoni tushunishda, asosan, manixeylarga juda yaqin turadilar. Lekin ba'zi masalalarni tushunishda ularni ta'limotlari manixeylik ta'limotlaridan farq qiladi. Masalaning

ana shu tomoniga Ash-SHahristoniy ko`proq e`tibor beradi. Mazdak aytadiki, "nur" yorug`lik bo`lib, bu barcha borliqning asosini tashkil qilgan asoslardan biridir. U maqsad tomon harakat qilishda erkindir. "Zulmat" esa dunyoning ikkinchi asoslaridan biri bo`lib, xayotda ko`r-ko`rona tasodifga ko`ra harakat qiladi. "Nur" bu bilim va sezgining asosida yotsa, "zulmat" bu bilimsizlik va ichki dunyoning ko`rligiga asoslanadi. Mazdak ta`limotiga ko`ra "nur" bilan "zulmat"ni aralashuvi esa rejali ozod va erkin harakatga to`squinlik qiladi. Boshqacha qilib aytganda, agar inson zulmatga, ya`ni "yomonlikka" qo`l ursa u holda maqsad tomon intilishda ozod erkdan, rejali harakatdan mahrum bo`ladi. SHunday qilib, Mazdakning ta`limotiga ko`ra dunyomig asosida "nur" va "zulmat" yotadi. Nur bu yaxshilik, tinchlik, ozodlik bo`lsa, "zulmat" bu yomonlik, shafqatsizlik, urushlar, qirg`inlar va barcha jabr sitamlar asosini tashkil qiladi, degan ta`limotni ilgari suradi. Mazdak va uning tarafdorlarining bu fikrlari "Avesto" dagi g`oyalarga o`xshab ketadi.

Mazdakning fikricha, odamlar bir-biriga dushmanlik, josuslik, xoinlik qilmasliklari kerak. U kishilik jamiyatida sodir bo`layotgan barcha yomonliklarning asosini mulk tashkil qiladi deb hisoblaydi va jamiyatda mulk shaxsiy bo`lmasdan, balki umumiy bo`lishi kerak. Odamlar suv, havo, o`tdan umumiy tarzda foydalanganlaridek, mulkdan ham umumiy foydalanishlari lozim. ana shundagina yomonlikka chek qo`yish mumkin deb hisoblaydi. Mazdak: ta`limotlarida shu narsa xarakterliki, u sotsial tenglikni yoqlab chiqib, kelajakda unga erishishning birdan-bir yo`li kurash bo`lib, hukmdrlardan, feodallardan, boylar va ruhoniylardan hokimiyatni ko`lga zo`rlik, qo`zg`olon yo`li bilangina olish mumkin deb xisoblaydi.

Mazdakning g`oyalari chuqur ildiz otib, xalqlar orasida keng rivojlanadi. Uni yangi bosqichga ko`targan va rivojlantirgan esa Muqanna bo`ldi.

Kaza qishlog`i (Mari shahri yaqinida) dan chiqqan Muqannaning asl ismi haqida ikki xil firk mavjud. Narshohiy va Beruniy uni Hoshim ibn Hakim deb atagan bo`lsalar, Al-YOqubi esa Hakim Al-A`var (bir ko`zli) deb ataydi. Narshohiyning aytishicha, Muqanna yoshlik yillarida kir yuvuvchi va xizmatkor bo`lgan. U yoshlik yillaridan boshlab ilmga ancha qiziqqan va arab, fors, kabi tillarni o`rgangan. Ma`lumki, Narshohiy feodallarning targ`ibotchisi bo`lgani sababli Muqannani ko`rolmasdan yozadiki, u boshqa ilmlar bilan birga avrash (sehrgarlik) ilmini ham o`rgangan. Uning otasi esa amir armiyasida kichik bir mulozim vazifasida xizmat qilgan.

Al-Mamur shohlik qilgan davrda Muqanna zindonga tashlanadi. U Bag`dod shahridagi zindondan qochib, Marv shahriga keladi. Ana shu vaqtdan boshlab u yana kurashga otlanadi. 776 yil esa muqannachilar xarakatining boshlanishi hisoblanadi.

Muqanna o`z vataniga qaytganidan keyin arablar hukmdorligiga va mahalliy feodallar zulmiga qarshi harakatlarni yanada rivojlantirib, birinchi navbatda ko`plab shahar va qishloqlarga o`zining xatlarini hamda murojaatnomalarini yuboradi. Bu o`rinda shu narsa xarakterliki, Muqanna o`zining ijtimoiy-siyosiy g`oyalarga ilohiy kuch berish va bu g`oyalarning ko`proq ishonchli bo`lishi uchun diniy qarashlardan ustalik bilan foylanangan. U odamlarga o`zini xudoning vakili, payg`ambar deb e`lon qiladi. U aytadiki, agar xalq oldmdan Odamoto, Ibrohim, Muso, Iso va nihoyat Muhammad. Abu Muslimlarni payg`ambar degan bo`lsa, endilikda uni payg`ambar deb atash kerak. Uning fikricha, endi u podshoxlarning podshosi. SHuning uchun qadrat, kuch, mashhurlik endilikda Muqannadir. Agarda kimda-kim unga qo`shilsa, ergashsa u jannatiy bo`ladi va aksincha kimda-kim uning tarafiga o`tmasa u do`zax o`tida kuyadi. Muqanna ana shunday so`zlar yozilgan xatlarini qishloq va viloyatlarga jo`natadi.

Xuroson Amirining kuchi katta bo`lganligi sababli Mari atrofida qo`zg`olon qilish og`ir va xatarli edi. SHuning uchun ham Muqanna harakat markazini Amudaryoning narigi sohiliga Zarafshon va Marokanda atrofiga ko`chiradi. Kashqadaryo esa uning markaziga aylanadi.

Nirshohiyning fikriga ko`ra, Muqanna o`zinnig eng yaqin kishilaridan biri Abdulla ibn Amir ismli shaxsni Amudaryodan o`tkazib yuboradi. Abdulla ibn Amir Kashqadaryo viloyatida paydo bo`lib, Nasaf (hozirgi Karshi yaqinida) dehqonlar, shaharli hunarmandlar o`rtasida katta obro`-e`tibor qozonadi va tashviqot ishlarini rivojlantirib yuboradi. Natijada Nasaf, Kesh (SHaxrisabz) kabi shaharlarda Muqanna tarafdorlari ko`payib ketadi. Kesh shahriga yaqin

bo'lgan Subax qishlog'i aholisi birinchi bo'lib o'zlarini to'la Muqanna tomoniga o'tganliklarini bildirishadi va qo'zg'olon ko'tarib arablardan bo'lgan amirni (hokimni) o'ldirishadi. SHu tariqa qo'zg'olonchilar soni kun sayin, soat sayin tez sur'atlar bilan rivojlanib, Zarafshon, Buxoro viloyatlarida ommaviy tus oladi, Buxoro atrofi qo'zg'olonchilarning asosiy markazlaridan biriga aylanadi. Hatto Buxoro hokimi islom dinidan voz kechib, Buxoroning mustaqilligini ta'minlash maqsadida qo'zg'olonchilarni yoqlab chiqadi. qo'zg'olonlar muvaffaqiyatli o'tayotgan yillarni Nirshohiy[^] so'g'd musulmonlari uchun eng ogir va murakkab davr bo'lgan deb x, isoblaydi. qo'zg'olonchilar shax,ar va qishloqlarda arab xalifaligi tomonidan ta'minlangan hokimlarni o'ldirib, ularning erlarini, mulklarini tortib oladilar.

qo'zg'olonchilarning birinchi navbatdagi maqsadlari, albatta, arab hukmdorlariga, bosqinchilarga qaratilgan edi. SHuning uchun qo'zg'olon antiarab xarakterida bo'lganligiga hech shubha yo'q. Mahalliy zodogonlar esa arablar tomoniga o'tib ketgan edilar. Demak, qo'zg'olonchilar arablar bilan bir vaqtda ularning malaylari bo'lgan maxalliy boylar, rux,oniylarga ham qarshi kurashmoqda edilar. Arab xalifaligining boshlig'i Al-Mahdi (775-785) Sug'ddagi voqealardan nixoyatda tashvishga tushib qolgan edi. U

qo'zg'olonlarga qarshi keskin chora ko'rilmasa, kelajakda So'g'dda xalifalik tugatilishiga va Buxoro, Samarqand kabi islom dinining markaziga aylangan shaxarlardan ham islom g'oyalari tugatilib, u erlarda ham Muqanna g'oyalari tantana qilishni tushunib etadi.

Al-Mahdi 778 yilda Ma'az ibn Muslimni Xurosonga noib qilib tayinladi. U ko'p sonli otliq va piyoda askar to'plab, bir qismini qo'zg'olonni bostirishga yuboradi, bir qismini esa o'zi bilan birga Nishopur shahriga olib ketadi. U Nishopurdan turib qo'zg'olonni bostirishni o'z zimmasiga oladi. Muqanna xalif Al-Maxdining yovuz niyatlarini tushunib, qo'shni turklarga yordam so'rab murojaat qiladi.

"Oq kiyimli kishilar" o'z harakatlarini Buxoro viloyatida kuchaytirib yuboradilar. Bu viloyatda qo'zg'olonchilarga rahbarlik qilgan va Muqanna tarafdori bo'lgan kishining ismi Xakim ibn Axmad edi. Narshohiy o'z asarida uning uch o'rinbosarlarini ismlarini ham keltiradi: Xashari yoki Xishri, Bog'i Gurdak (g'ijduvonlik). Narshohiy dehqonlar tarafini yoqlab chiqqan bu qo'zg'olonchilar xabarlarini haqoratlab, ular ayyorlar, kambag'allar deydi. qo'zg'olonchilar Buxoroni bosib ololmaydilar.

qo'zg'olonchilar qal'aga aylantirgan Narshoh qishlog'i mustahkam yaxshi devorlar bilan himoyalangan edi (Buxoro tarixini yozgan avtor Narshohiy ham shu qishloqdan edi). qishloqning hokimi xotin kishi bo'lib, uning eri SHaraf Abu Muslim davrida sarxang bo'lib xizmat qilgan edi. Noma'lum sabablarga ko'ra Abu Muslim uni o'ldiradi. Abusaidlar hokimiyatidan qattiq ranjigan o'ldirilgan sarxangning xotini esa qo'zg'olonchilarni yoqlab, arablarga qarshi chiqadi. Bu holdan tashvishlangan Buxoro hokimi qo'zg'olonni tezroq bostirmasa yaqin kunlar ichida bu qo'zg'olon Buxoroga ham yoyilib ketadi degan tashvishda ularga qarshi armiya yuboradi. Buxoro qo'zg'olonchilari o'z qal'alarida qanchalik qahramonlik ko'rsatib kurashmasinlar ular armiyaga bas kela olmadilar. Natijada qo'zg'olon shafqatsizlik bilan bostiriladi. Ulardan 700 dan oshiq kishi qurbon berib, chekinishga majbur bo'ladi.

Al-Maxdi Jabroil ibn yahyo ismli shaxsni qo'shinga qo'mondon etib tayinlaydi va uni Buxoroga yuboradi. Jabroil to'rt oy davomida Narshoh qal'asini qurshab turadi. So'ngra unga o't qo'yib, qo'zg'olonchilarni o'ldiradi.

qishloq hokimi bo'lgan ayolni esa ikki bo'lib tashlashga farmon beradi. Narshoh qal'asining tor-mor etilishi qo'zg'olonchilar uchun juda katta talofot edi. Ammo hali hal qiluvchi kurash oldinda edi. Ular xalifaning ko'p sonli, yaxshi qurollangan armiyasi bilan uchrashish uchun kurashga otlanmoqda edilar.

Feodal hukmdorlar ham qo'zg'olonchilarga qarshi kurash uchun tayyorgarlikni boshlab yuboradilar. Mamlakat ikki katta lagerga aylanadi. Bir tomonda o'z ozodligi, tengligini talab qiluvchi dehqonlar, barcha mazlum xalq arablarga va feodal hukmdorlarga qarshi kurashga tayyorlansa, ikkinchi tomonda esa Buxoro, Samarqand hokimlari barcha musulmonlarni qo'zg'olonchilarga qarshi chiqishga chaqiradi va ular ko'p sonli armiya to'play boshlaydilar. Arab hokimlari Muqanna qal'asini qamal qiladilar. Kuchlar nisbatan teng bo'lmaganligi sababli

qo'zg'olonchilar mudofaaga o'tadilar. 3000 otliq ustalar devor buzuvchi turli texnika, qurollarini yasash uchun to'planadilar.

Ko'zg'olonchilarga yordamlashayotgan turklar tez-tez dushman lagerlariga to'satdan xujum qilib, ularni sarosimaga solib qo'yar va ularning molu mulklarini talon-taroj etar edilar. Masalan, Xirotdan Amir Said 10000 qo'yni armiyaga oziq-ovqat sifatida yuborganda, turklar Zarafshon daryosining chap soxilida to'satdan hujum qilib, qo'ylarni o'lja sifatida o'zlari bilan olib ketadilar. Bu xodisalardan xavotirlangan xalif Al-Maxdi Buxoro, Samarqand hokimlarini o'zgartirib, ularning o'rniga boshqalarini tayinlaydi. Dushman juda katta kuch bilan qo'zg'olonchilar qal'asini qamal qiladi. qamal Narshohiyning fikriga ko'ra, 14 yil davom etgan. Xalif armiyasining boshlig'i Muqanna qal'asini yaqin yillar ichida olib bo'lmasligiga ko'zi etganidan keyin uning atrofiga harbiy lager qurishni buyuradi.

Muqannaning oxirgi yillardagi hayoti haqida bizgacha hech qanday ma'lumotlar etib kelmagan. Uning o'limi to'g'risida adabiyotlarda turli qarama-qarshi fikrlar mavjud. Tabariyning aytishicha, u zahar ichib o'lgan bo'lsa, Al-Mahdining fikriga ko'ra, musulmonlar uni o'ldirib, boshini xalifga Al-Mahdiga olib borib ko'rsatganlar. Narshohiyning fikricha u o'zini quydirdan. Narshohiyning aytishicha, Muqannaning o'lgan kuni 166 hijriy (782-783) yil bo'lsa, Beruniyning fikricha, 169 hijriy (785-786) yil. Beruniy "Oq kiyimli kishilar"ga juda yukori baho beradi. U aytadiki, Kesh va Naxshab viloyatlarida XII asrlargacha Muqanna tarafdorlari zulmkorlarga qarshi kurashib keldilar va ular ozodlik, mustaqillik uchun olib borilgan kurash tarixida o'zlarining o'chmas izlarini qoldirdilar. Darhaqiqat, O'zbekiston siyosiy ta'limotlar tarixida Muqanna va uning tarafdorlari "Oq kiyimli kishilar" harakati juda katta ommaviy tus olgan arablarga va maxalliy zodagonlarga qarshi qaratilgan harakat bo'lib, islom dini va uning qonun-qoidalarini niqob qilib olgan mahalliy xalqlarni talaganlarga qarshi qaratilgan ozodlik uchun olib borilgan kurash edi.

Muqanna va uning tarafdorlari O'zbekistonda mazdakchilar siyosiy ta'limotlarini yanada rivojlantirib, ozdlik uchun tashqi dushmanlarga qarshi kurash olib bordilar. Muqanna tarafdorlari o'z siyosiy qarashlarida arablar, maxalliy boylar va islom dinining din arboblardan jabrlangan mazlum xalq manfaatini birinchi bor ko'tarib chiqqan va dushmanlarni sarosimaga solib, ularga katta talofatlar etkazgan kurashchilar bo'ldilar.

Muqanna va uning tarafdorlarining harakatlari garchi mag'lubiyatga uchragan bo'lsa, u Abbosiylarga qarshi qo'zg'olonga qo'tarilgan xalq qudratini namoyish qildi va yoshlarni Vatan mustaqilligi ruhida tarbiyalashda o'z hissasini qo'shdi.

Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy va Ibn Sinoning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.

Abu Nasir Muxammad ibn Muxammad Farobiy (870-950) ilk o'rta asr uyg'onish davrining buyuk namoyondasi, qomusiy ilm sohibidir. U O'tror yaqinidagi Farob qishlog'ida tavallud topgan. Uning avlodlari qipchoq turk qavmidan edi. Farobiy juda ko'p fanlar soxasida ilg'or g'oyalarni asoslab bergani uchun unga «ikkinchi muallim» "muallimi soniy" (Arastu birinchi muallim) muallimi avval degan faxriy nom berilgan edi.

Davrning siyosiy va huquqiy qarashlari chuqur taxlil qilib, o'zining ijtimoiy siyosiy qarashlarini to'la asoslab bergan Farobiy Bag'dodlik olimlarning eng peshqadami edi. U musiqadan tortib Astronomiyagacha ko'plab fanlar sohasida kitoblar yaratib qoldirdi. Ayrim manbalarga ko'ra u arab, fors, yunon kabi o'nlab tillarda gapira olgan va yoza olgan. U mashhur tarjimon Abu Bashar Matta bilan xamkorlik qilib turgan.

Farobiy Movaraunnahrning ko'plab ilmiy va madaniy markazlarida bo'lgan, ijod kildi manbalardan shu narsa aniqki, u O'tror, Talas, SHosh, Samarqand, Buxoro, Xiva, Marv, qobul, g'azna, Xirotdan, Bog'dod, Halem, Damashq shaxarlarida bo'lgan.

Farobiy avvalambor, faylasuf olim edi. Ratsionalistik dunyoqarashga ega bo'lgan Farobiy shunday yozgan edi: «Falsafani o'rganishdan oldin tabiat haqidagi bilimlarni o'rganish kerak. CHunki tabiat haqidagi bilimlar odamlarga juda yaqin va tushunarli, chunki inson tabiat bilan birgadir».

Farobiy yunon mutafakkirlarining ijodini qunt bilan o'rgandi, uning ko'plab asarlariga sharhlar yozdi. Arastu va Aflotun ijodlaridagi mushtarak tomonlarni topishga intildi.

Farobiy Arastuning «Metafizika», «Fizika» asarlariga hamda uning mantiqqa bag'ishlangan asarlariga, Ptolomeyning asarlariga ilmiy sharhlar yozdi. Farobiyning «Ikki faylasuf Arastu va Aflotunning yaxlit fikrlari haqidagi kitob», «Arastu bilan Talen o'rtasidagi vositachilik», «Falsafa manbalari», «Aql xaqida traktat», «Falsafani o'rganguncha nimani o'rganmok kerak?», «Substantsiya», «Davlat xaqidagi traktat» kabi asarlarini alohida ko'rsatib o'tish kerak.

Farobiynig inson va jamiyat, ularning o'zaro ta'siri, davlat, siyosat, urush va tinchlik kabi masalalariga bag'ishlangan asarlari sirasiga «Fozil odamlar shaxri» haqida kitob «Baxt saodatga erishish» haqida risola, «Fuqarolik siyosati», «Jamiyatni o'rganish haqida», «Urush va tinch-totuv yashash haqida», «Davlat arboblari haqida hikmatlar» nomli asarlarida inson, jamiyat, siyosat, adolat, odob-axloq, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlari bayon etilgan.

Farobiyning chuqur falsafiy kuzatishlariga e'tibor bersak, unda insonni faol harakatda, yaratishda bo'lishi va uni tabiat bilan munosabatiga e'tibor bergan. Jamiyat va inson yagonadir, jamiyat va davlat taraqqiyotini insonlar faoliyatisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Jamiyatning kelib chiqishi va uning mohiyatini o'rganuvchi maxsus fan zarurligini Farobiy chuqur xis qiladi. Jamiyatni o'rganish insonni o'rganish demakdir. Odamlar rivojlanishlari va yaxshiroq yashashlari uchun ular jamoaga birlashishga, majbur bo'ladilar. SHu tariqa jamiyat zaruriyat taqdiri bilan vujudga keladi. Jamiyat o'z qonunlari asosida rivojlana boshlaydi.

Farobiyning uqdirishicha, inson ijtimoiy mavjudotdir. U tabiiy ravishda boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatga kirishga intiladi, natijada ijtimoiy faoliyat vujudga keladi. Jamiyat odamlarni birlashtirishi va ularga baxt-sodat bag'ishlashi kerak. «Fozil odamlar shahri» nomli asarda davlat boshlig'ining fazilatlarini belgilab beriladi. Davlatni boshqaruvchi kishi sog'lom, jasur, aqlli va ma'rifatparvar, adolatparvar bo'lishi, kishilar bilan muomala qilish, san'atini chuqur bilishi va unga amal qilishi zarur.

Farobiy fikricha, yaxshilik va ezgulik, ilm-ma'rifat va nodonlik, yovuzlik va joxillikka asoslangan shahar bo'ladi. U shahar davlatlari to'g'risida yozadi.

1) Al. Madina al Fozila;

2) Al Madina al Joxiliya.

Axolining tinch-totuv yashashiga, farovon turmush kechirishini ta'minlab beruvchi davlatni ideal deb atash mumkin. Fuqarolar va shahar-davlat maxkamalarining o'zaro yordam va hamkorlikda yashashlari barcha muvaffaqiyatlarning bosh omilidir. Davlatni boshqarish ham inson tanasida kechiruvchi jarayonlarini esalatadi. Tananing barcha a'zolari biri-biri bilan mahkam bog'langanligi singari barcha odamlar bir-birlari bilan va davlat bilan mana shunday maxkam bog'langandirlar.

Farobiy Al-Madina, Al-Joxiliya davlatlarini tahlil etar ekan, bunday davlatlarda inson xuquqlari poymol etiladi, odamlar qullikka solinadi, deb ko'rsatadi. Ma'lumki Farobiy o'zining ustozlari deb bilgan Arastu o'z asarlarida qullikka tabiiy bir xol deb qaragan edi. Ammo Farobiy esa qullikni razolat deb ataydi. qullik bor joyda farovonlik yo'q.

Davlatni boshqaruvchidan juda ko'p fazilatlar talab qilindi. Jamoa boshlig'i mulohazali, halol, kamtar, haqiqatparvar, donishmand bo'lishi kerak. Jamoa boshlig'i odamlarga to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi murabbiydir. Ideal dastlabki yo'q payg'ambarlar, yo faylasuf, yoki bo'lmasa yuksak fazilatlarga ega bo'lgan boshqarishi zarur payg'ambarlar xaqiqatni vahiy orqali o'rgansalar va bilib olsalar, faylasuflar haqiqatni aql-idrok orqali oladilar va o'rgatadilar. Davlat boshlig'i bir qator tug'ma fazilatlarga ham ega bo'lishi kerak. Jumladan, uning tani sog', jismining a'zolari butun, tiniq fikrli balog'at sohibi bo'lib, har narsani ochiq idora eta bilishi shart.

Farobiy jamiyatni boshqarishda rahbarda boshqarish mahorati shakllangan bo'lishi kerak deb uktiradi. Boshqarish mahoratining eng muxim omillari Farobiyning fikricha quyidagilar:

1) Hukm va ruh sog'lig'i.

2) O'zidan avval o'tganlarning qonun va usullarini yaxshi bilish va foydalanish

3) eskilarning tajriba va qonunlaridan yangi hukmlar chiqarmoq.

4) O'zi idora qilayotgan shaharning manfaatlarini qo'riqlamoq uchun isbotli qarorlar chiqarmoq.

5) CHiqargan hukmlarni va ijara uchun mo'ljallangan usullarni xalqning shuuriga (ongiga) joylashtirmoq uchun ta'limga ahamiyat bermoq.

6) Urushda (himoyachi) tayyor turmoq.

Farobiy qarashlarinnig asosiy tamoyili bu adolatparvarlikdir. Ideal shaharda ham adolat hamma narsadan ustun: hammaning tengligi, hamkorligi va axilligi mana shu davlatni asosiy tayanchi va kelajak ravnaqidir. Farobiy SHarqda birinchilar katorida davlatning Monarxiya shaklida cheklanib qolmasdan uni bir necha kishi tomonidan boshqarish kerak degan xulosaga keladi. CHunki bir insonda Farobiy talab kilgan o'n ikkita fazilat mujassam bo'lmasligini aniq tushunib etgan mutafakkirdir.

Abu Nasir Muxdmmad ibn Muhammad ibn O'zlug` ibn Tarxan Farobiy 260 xijriy (873-874 milodiy) yilda Farob shahrida tug'ilgan.

Farobiynnig shaxsiy hayoti haqida bizgacha juda kam ma'lumotlar etib kelgan. Bu ma'lumotlardan shu narsa aniqlanadiki, uning otasi turk qabilalaridan (o'g'iz yoki qorliq) bo'lib, u harbiy kishi edi. Iste'dodli va zehni o'tkir bo'lgan Farobiy yoshligidanoq ilm-ma'rifatga astoydil kiziqadi.

Ma'lumki, IX asrlarda, ya'ni Farobiy yashab, ijod qilgan davrda O'rta osiyo to'la Arab xalifaligining bir qismiga aylantirilgan edi. g'oyaviy dunyoda esa islom siyosiy ideologiyasi hukmronlik qilib, maktab, madrasa va machitlarda asosan arab, fors tillarida yozilgan diniy kitoblar o'qitilar edi. Arab xalifaligining markaziy shaharlari Bog'dod va Damashqda ilm-fan boshqa shaharlarga nisbatan taraqqiy qiladi. SHuning uchun ham Farobiy boshqa zamondoshlari kabi arab tilini o'rganadi va Bog'dod shahrining etuk qomusiy olimi darajasiga ko'tariladi.

IX asrda Bog'dod iqtisodiy, siyosiy, madaniy markazlardan biriga aylangan bo'lib, uning bozorlarida SHark va arab mamlakatlaridan keltirilgan kamyob mollarni ko'plab uchratish mumkin edi. Bu shaharning kitobxonalarida turli davlatlar va turli tillarda chop etilgan kitoblar ham bor edi. eng muhimi Bog'dod olimlari, san'atkorlar, tarixchilar to'plangan yirik markaz edi.

Farobiy ko'plab xorijiy tillarni o'rganib, ular orkali Aflotun Arastu kabi buyuk mutafakkirlarning ilmiy merosidan bahramand bo'ladi, U matematika, meditsina kabi tabiiy fanlar bilan bir vaqtda filosofiya, logika, siyosat, davlat haqidagi ijtimoiy fanlarning soxalari bilan ham shug'ullanadi va o'zining yuzdan ortiq asarlarini yozib qoldiradi.

Farobiy kamtar, tartinchoq kishi bo'lib, mulki ham, boyligi ham bo'lmagan. U umrini ilm sohalarini o'rganishga, kitoblar yozishga sarflagan mutafakkir edi. U o'z vatanidan uzoqlashib ketishiga qaramasdan, o'z ona tili turkiy tilni unitmagan va o'z milliy kiyimida yurgan, milliy odatlarga rioya qilgan. U o'zining yuksak ilmi bilan xammani hayratda qoldirgani uchun xam xalq orasida «mua'limi soniy», ya'ni «ikkinchi muallim» degan nom bilan mashxur bo'lgan.

Farobiy bizga juda katta ijodiy meros qoldirgan. Bu asarlarning to'liq ro'yxati bo'lmasada, ilmiy adabiyotlarda u 130-160 dan ortiq asarlar yaratgani haqida fikrlar mavjud. Farobiy to'g'risida sharq adabiyotida turli-tuman hikoya, afsonalar mavjud bo'lib, ularning barchasida mutafakkirning o'z zamonasi fanning turli sohaları bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lganligi haqida va u juda ko'plab tillarni bilganligi haqida hikoya qilinadi.

Mutafakkirning ijodiy merosini o'rganish borasida olimlar samarali ijod qilmoqdalar. Farobiyning kitoblarini ro'yxatini tuzish va undagi ijtimoiy-falsafiy, siyosiy fikrlarni o'rganish borasida Bayxaki, Al-Nadima, ibn Usaybi, Dexxuzo, Umar Tarrux, Xorten, Diteritsi, SHteynshneyder, Brokkel'man, Axmad Atin, M.M.Xayrullaev va boshqalar samarali mehnat qilganlar. Farobiyning asarlari Leningrad, Moskva, Toshkent, Dushanbe, Baku, qozon, Kair, Bayrut, Damashq, Stambul, Leyden, London, Parij, Madrid, N'yu-YOrk, Xaydarobod, Tehron va boshqa shaharlarning muzey va kutubxonalarida saqlanib kelinmoqda.

Farobiyning asarlari ko'plab olimlar uchun asosiy qo'llanmalardan biri bo'lib xizmat qilib keldi. Abu Ali ibn Sino, Beruniy, Xorazmiy, Navoiy, Jomiy, Mirxond, Xondamir kabilar ko'plab jahon klassiklari bevosita undan o'rganganlar. Uning asarlari faqat SHarqda emas, balki g'arbiy evropa mamlakatlarida ham keng tarqalgan.

Farobiyning ba'zi bir asarlari qadimiy yahudiy va lotin tillariga tarjima qilingan bo'lib, ular ana shu tillarda bizlargacha etib kelgan. Uning asarlari orasida hajmi, mazmuni va ma'nosiga ko'ra «Ideal shahar aholisining qarashlari» degan asari muhim o'rinni egallaydi. Bu asar 37 bobdan iborat bo'lib, unda jamiyat, davlat, shaxs haqidagi ijtimoiy-siyosiy qarashlar berilgan. Farobiy Arastuning asarlariga, ya'ni logik asarlari («Birinchii analitika», «Ikkinchi analitika») ga, «Topika», «Kategoriyalar», «Etika», «Ritorika», «Metafizika», «Sofistika» va boshqa ko'plab asarlariga sharxlar yozgan.

Farobiyning ijtimoiy-siyosiy, huquqiy merosi juda boy bo'lib, u o'zining qator asarlarini ana shu muhim ijtimoiy masalalariga bag'ishlaydi. Mutafakkirning jamiyat, davlat, huquq, siyosat, adolat, ta'lim va tarbiya haqidagi g'oyalari, qarashlari quyidagi asarlarda berilgan: «baxtga erishish haqidagi traktat», «Urush va tinch-totuv yashash haqida», «Jamiyatni o'rganish haqidagi kitob», «Davlat arboblari haqidagi aforizmlar» va h.k.

Farobiy jamiyat, davlat va huquq masalalarini o'rganishda ko'p jihatdan ushbu masalalarning nazariy, umumiy filosofik asoslarini tushuntirishga harakat qiladi. Masalan, jamiyatning kelib chiqishi, davlatning paydo bo'lishi, uning formasi, davlat arbobi va uning vazifasi, oldiga qo'yilgan asosiy talablar, davlatni idora etish usullari haqida o'zining falsafiy-siyosiy qarashlarini bayon qiladi.

Mutafakkir jamiyatni o'rganishda (grajdanlik fani); fikx (huquq), sohalariga alohida e'tibor beradi. Farobiyning fikriga ko'ra, quyidagi masalalarni o'rganishi kerak: ijtimoiy munosabatlarning turlari, odat, ahloq normalari, ijtimoiy munosabatlarni sodir qilishga qaratilgan maqsad, boshqarish metodi va usullari.

Inson tomonidan jamiyatda yashash uchun sodir qilinadigan harakatlarni esa Farobiy ikkiga bo'ladi:

I. Adolatli, haqiqiy aqlga muvofiq harakatlar. Bu harakatlar orqali haqiqiy baxtga ershish mumkin.

II. Adolatsiz, maqsadga muvofiq bo'lmagan harakatlar bo'lib, birinchisi baxt keltirsa, ikkinchi baxtsizlik keltiradi.

Farobiy jamiyat siyosiy hayotida davlat apparati tomonidan olib boriladigan ishlarga alohida e'tibor beradi. Uningcha, davlat boshlig'i va davlat xizmatchilari boshqaruv san'atini yaxshi bilishlari kerak. Farobiy ana shunday boshqaruv kishilari baxtga, tinchlikka olib boradi va bunday davlat boshqaruvi adolatlidir. Aksincha, baxtsizlikka, urush va qirg'inlarga olib boradigan boshqaruv adolatsizdir, deb xisoblaydi.

U asarida ideal shaharlar, ya'ni ideal shaxar davlatlari va ideal bo'lmagan shahar davlatlari xususida ham fikr yuritadi. Boshqaruv (idora) san'ati ikki asosiy qismdan iborat bo'ladi: nazariy va amaliy. Nazariy qism — boshqaruvning asosiy usul va qonunlarining bilimi bo'lsa, amaliy qism- davlatni idora qilishdir. Ularning har ikkalasiga siyosiy tajriba, tajriba va kuzatuv natijasida erishiladi.

Farobiy axloq, odat normalariga davlat tomonidan o'rnatiladigan, olib boriladigan siyosiy rejimning huquqiy normalarini qo'shib yubormasdan, balki ularni jamiyat hayotidagi rolini, o'rnini ko'rsatishga urinadi. Siyosiy filosofiyaning asosiy vazifasi, Farobiyning fikriga ko'ra, davlatdagi haqiqiy normalar va tamoyillarni o'rganishdan iborat va fukarolarlarning turmush darajalarini, tinchliklarini ta'minlash va rivojlantirish yo'llarini, forma va usullarini ko'rsatib borishi kerak. Davlatning vazifasi esa shahar aholisining baxtli hayotini ta'minlash va qo'riqlashdan iborat deb hisoblaydi.

Farobiy kishilik jamiyati, davlatni kelib chiqishi masalalariga to'xtalib, bu masalaning javobini ilohiyotdan qidirmasdan, balki mavjud jamiyatdan izlaydi. Mutafakkir inson tabiatidan shunday yaratilganki, u doimo biri ikkinchisiga nisbatan dushmanlikka emas, balki ittifoqda, aloqada, munosabatda bo'lishga intiladi degan fikrni yoqlab chiqadi. Xuddi ana shu o'zaro intilish, harakat asosida davlat kelib chiqishini e'tirof etadi. Farobiy «har bir inson o'z tabiatiga ko'ra shunday yaratilganki, u yashash va oliy darajasidagi etuklikka erishmog'i uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, u bir o'zi bunday narsalarni ko'lga kiritmaydi va ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi... shu sababli yashash uchun zarur bo'lgan

narsalarni bir-biriga etkazib beruvchi va o'zaro yordamlashuvchi ko'p isonlarning birlashuvi orqaligina, odam o'z tabiati bo'yicha intilgan etuklikka erishuvi mumkin. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va etuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni etkazib beradi. SHuning uchun inson shaxslari ko'paydilar va erning aholi yashaydigan qismiga o'rناshdilar, natijada inson jamoasi vujudga keldi» deb yozadi.

Farobiy jamoani katta-kichikligiga ko'ra uch turga bo'ladi:

I) buyuk jamoa-dunyodagi barcha xalqlarning birlashuvi;

II) o'rta jamoa-bir xalq yoki millatni birlashtiruvchi jamoa;

III) kichik jamoa-alohida bir shaxar davlatni birlashtiruvchi jamoa.

Farobiyning fikriga ko'ra, xalqlar bir-birlaridan tabiiy odatlari, aloqalari hamda xarakteri va tili bilan farq qiladilar. Farobiy xalqlarning xarakterlari, odat va axloqlarining shakllanishida geografik muhitning ta'sir kuchiga yuqori baho beradi.

Farobiyning aytishicha, odamlarning eng takomillashgan jamoasi bu shaxr davlatlaridir. qishloqlar esa shaharlardan keyinda turuvchi va shaharlarni oziq-ovqat bilan ta'minlovchi jamoalar hisoblanadilar. Bu erda biz Aflotun va Arastuning shahar davlatlari (polisleri) haqidagi ta'limotlarining Farobiyning siyosiy qarashlariga ta'sirini ko'ramiz.

U shahar davlatlarini ikki kategoriyaga bo'ladi:

I. Al-Madina al-Fozila.

II. Al- Madina Al-Johiliya.

YUqoridagi ta'kidlanganidek, u fazilatli va fazilatsiz shahar davlatlarning mavjud bo'lishini e'tirof etadi. Agarda barcha shahar aholisi o'zaro birlikda, ittifoqda yashab bir-birlariga yordam ko'rsatsalar bunday shaharlar fazilatlidir. Ushbu masalada Farobiy ilgari lab barcha xalqlar o'zaro tinch-totuv va do'stlik asosida yashasalar er yuzida tinchlik o'rnatilishiga ishonch bilan qaraydi, deb hisoblaydi.

Fazilatli shahar davlat apparatini u inson organizmiga o'xshatadi. Inson organizmining qismlari biri ikkinchisiga yordam berganidek, davlat apparati mexanizmlari ham o'zaro bir-birlariga yordam berishlari kerak. Lekin nasl organizmi tabiiy organlardir. Insonni davlatlarga birlashishi ham tabiiy voqiylik bo'lsada, uning asosidan insonlarning erki yotadi. SHuning uchun ham Farobiyning fikriga ko'ra, kishilar o'zaro bir-birlariga yordam berishib tinch-totuv yashasalar maqsadga muvofiq bo'ladi.

Farobiy fazilatli va fazilatsiz shaharlar haqida yozar ekan, u mavjud feodal davlatlaridagi adolatsizliklarni, tengsizlik, baxtsizliklarni qoralab, davlat boshliqlarini va barcha grajdanlarni yaxshilik qilishga, o'zaro yordam tamoyillariga ko'ra yashashga da'vat qiladi. Farobiyning bu g'oyalari o'z zamoniga nisbatan juda katta ahamiyatga ega bo'lib, diniy ta'limotlardan farq qilardi.

U baxtga erishishning asosida mehnat yotishini, hunarmandlar, dehqonlar. chorvadorlar, to'qimachilar kabi mehnatkashlarning mehnatini alohida ta'kidlaydi. Farobiy jamiyatni turli sinflar va tabaqalarga bo'linishiga e'tibor berib, oliy va quyi pog'onalarda turuvchi tabaqalar mavjud deb hisoblasada, ammo, boshqa mamlakatlar xalklarining mulklarini talon-turoj qilish ularning o'zlarini qulga aylantirish uchun olib borayotgan siyosat va urushlarni qoralab, bunday tashqi siyosatga amal qilayotgan davlatni fazilatsiz davlat deb hisoblaydi.

Farobiy o'z asarlarida davlat terminini ishlatmaydi. Ammo u shaxar jamoalari deganda shahar davlatlarini nazarda tutadi. Davlatning kelib chiqishi sabablarini Farobiy ilohiyotidan qidirmasdan, balki odamlarning jamoa bo'lib yashash ehtiyojlaridan deb biladi. U davlatning asosiy funktsiyasi, vazifasi haqida fikr yuritib, uning ichki vazifasi fukarolarning baxtli hayotini ta'minlash bo'lsa, tashqi vazifasi esa o'z aholisini tashqi hujumlardan himoyalash, muhofaza qilish deb hisoblaydi.

Urush va tinchlik masalasida Farobiy urush ikki xil bo'ladi, adolatli va adolatsiz urushlar haqida gapiradi. U boshqa mamlakatlarni bosib olish uchun olib boriladigan urushlar adolatsiz urushlar deb va aksincha, adolatsiz urushlarga qarshi mudofaa maqsadida olib boriladigan urushlarni adolatli deb hisoblaydi. bu borada shu narsani aytish kerakki, Farobiy davlatlar o'rtasida olib borilayotgan, o'zaro qirg'in keltirayotgan, dushmanlik maqsadidagi siyosatni,

urushni qoralaydi. Bunday siyosiy fikrdagi kishilarni tubanlikda ayblab, ular insoniylik tamoyillarini ko'pol ravishda buzayotganliklarini ko'rsatadi. Inson inson bo'lganligi uchun ham dushmanlikni emas, balki do'stlik, urushni emas, balki tinchlikni yoqlashi kerakligini uqtiradi.

SHunday qilib, Farobiy orzu qilgan ideal shahar— davlatlarining asosiy vazifasi—bu tinchlikni ta'minlash, adolatli tamoyillarni himoya qilish, odil sudlovni o'rnatish kabildir.

Farobiyning din haqidagi g'oyalari ham xarakterlidir. Uning fikriga ko'ra din jamiyatni idora qilish uchun zarur, asosiy vazifasi jamiyat uchun xizmat qilish kerak.

Uningcha, har qanday din inson baxt-sodati uchun xizmat qilishi kerak.

Mutafakkir dinlarni bir-birlariga qarshi qo'ymasdan har xil davlatlarda, xalqlarda turli xil dinlar mavjud bo'lishi mumkin deb xisoblaydi. Ularning asosiy vazifasi ijtimoiy tartib, baxtli hayot qurish uchun xizmat qilishdan iboratdir. U dinni insonlarning manfaatidan, davlatdan ustun qo'ymasdan, aksincha u fukarolar davlatning vazifalarini amalga oshirishda yordamchi, xizmat qiluvchi qurol bo'lishini aytadi. Farobiy islomdagi turli dogmatik qarashlarni, diniy qoidalarini tanqid qiladi va o'rta asrlarning buyuk gumanisti sifatida maydonga chiqadi. O'zining «Ixso al-ulum» asarida mutakallimlarning diniy masalalarini hal qilishdagi noto'g'ri mutodlarini, ob'ektiv holatdan chetga chiqib ketayotganliklarini ochib tashlaydi.

Farobiy davlat formasi masalalariga ham to'xtab, shoh donishmand bo'lishi va u o'z lavozimiga loyiq kishi bo'lishini e'tirof etadi. Bu bilan Farobiy taxtni otadan bolaga o'tib kelishi (meros) huquqini qoralab, davlat boshlig'i o'z lavozimiga mansub bo'lgan shaxs bo'lishligini yoqladi.

Ma'lumki, sharq davlatlarining shakli asosan mutloq monarxiya bo'lib, bu ko'p asrlar davomida saqlanib qolgan. Islom dini davlatning bu shaklini yanada mustahkamlab -shoh xudoning erdagi soyasi, vakili degan g'oyani kishilar ongiga singdirib yuborgan.

Farobiy ham o'zining siyosiy karashlarida monarxiya davlat formasidan voz kecha olmaydi. Uning fikriga ko'ra, davlat boshlig'i har tomonlama etuk shaxs bo'lishi kerak. Ammo bu erda shuni aytish kerakki, Farobiy monarx to'g'risida gapirar ekan uning oldiga 12 talabni qo'yadi. Ideal davlat boshlig'i haqiqatni sevuvchi va uning uchun kurashuvchi, boylikka xirs qo'ymaydigan, adolatsizlik va jabr-zulm qiluvchilarga qarshi kurashuvchi, botir, jasur bulishi kerak deb xisoblaydi. Bu erda shu narsa xarakterliki, Farobiyning o'zi ham ana shu 12 fazilatning hammasi yagona bir kishida bo'lishiga shubhalanib, davlatni bir kishi emas, balki bir necha kishi boshqarishi kerak degan g'oyani ilgari suradi. Bu erda biz Farobiyni monarxiya formasi doirasida cheklanib qolmasdan, balki o'z zamonidan ilgarilab ketganini ko'ramiz.

Lekin Farobiy ham o'z davrining farzandi bo'lganligi sababli davlat va huquqning mohiyati, formasi kabi masalalarni echishda o'z zamoniga nisbatan bo'lsada, lekin ularning asosiy sababini mohiyatini echishda tarixiy cheklanishlarga yo'l qo'yadi. Uning ushbu masalalardagi fikrlari ko'proq utopik xarakterda bo'lib, kelajakda adolatli (fazilatli) davlatlarni va ularning rahbarlari xalq orasidan chiqqan donishmand shaxslar bo'lishini orzu qilish bilan cheklanadi.

Davlat, huquq, din odamlarni hayotini yaxshilashi, ularni baxt-sodat, tinchlik bilan ta'minlashi uchun xizmat qilishi kerak degan fikrlarni ilgari surgan va mamlakatda siyosiy fikrning diniy dogmalariga qarshi rivojlanishida gumanistik g'oyalarning omma orasida keng tarqalishi mutafakkirlarning siyosiy-huquqiy qarashlari taraqqiyotda muhim rol o'ynaydi.

Abu Rayxon Beruniy (973-1048) sharqning ulkan olimi bo'lib, Xorazm o'lkasining Kiyat shahri yaqinidagi Berun qishlog'ida tug'ilgan. U astronomiya, matematika, meditsina, tarix, geografiya va boshqa fanlarga oid 200 ga yaqin asarlar yozgan. Beruniy Xorazmshoh Ma'mun ibn Ma'mun saroyida muhim davlat ishlarini bajaradi, biroq keyinchalik umrini butunlay ilmfanga bag'ishlaydi. Beruniy yoshligida karvonlarga ergashib, juda ko'p shaharlarga boradi. Juda ko'p o'qigan, ko'p narsa ko'rgan Beruniy 20 yoshida taniqli olim bo'lib, elga mashhur bo'ladi. Ma'mun akademiyasida SHarqning eng mashhur olimlari yig'ilgan edi. Jumladan, Abu Ali mbn Sino, Abusaxil Massix, Abulhasan ibn Al- Xummer va Beruniyning ustози Abu Nosir ibn Irok va boshqa olimlar bor edi.

Beruniy buyuk olim bo'lishi bilan birga yirik davlat arbobi ham edi. Abu Rayhon Muxammad ibn Ahmad al Beruniy 360 hijriy (973 milodiy) yilda Kiyat shahrining itrofidagi qishloqlardan birida dunyoga kelgan. Beruniyning ijtimoiy-siyosiy dunyoqarashi O'rta Osiyo xonliklari o'rtasida feodal tarqoqlik va islom siyosiy g'oyasi hukmronlik qilayotgan bir zamonda shakllanadi.

Beruniy yoshligidanoq ilm-fanning turli sohalarini egallash bilan mashg'ul bo'ladi. U 16 yoshida globus yasab, ilm-fan axllarini hayratlantirgan edi. Beruniy 995 yilda Xorazmdan horijiy mamlakatlarga ketishga majbur bo'ladi. Mutafakkir sharq xalqlarining hayoti, madaniyati bilan yaqindan qiziqib, 1010 yilda o'zining yirik asarlaridan biri-«O'tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar» («Al' Asar Al'-Bakiya») asarini yozadi. Beruniy bu asarda birinchi manbalar asosida va katta aniqlik bilan qadimgi greklar, rimliklar, forslar, xorazimliklar, evreylar kabi xalqlarning dinlari, urf-odatlari, qonun-qoidolari haqida yozadi. Masalan, «Oq kiyimlilar harakatlari haqida hikoya» kitobini yaratadi. Ammo ushbu asar xanuzgacha topilmagan. Insonning paydo bo'lishi va idrok masalalarida u asosan, ya'ni u ollo tomonidan yaratilgan deb hisoblaydi. Beruniy dunyo xalqlarining tarixini, madaniyatini geografik muhitga asoslangan holda yoritadi. Odamlarning ranglari, tillari va tashqi ko'rinishlarining turlicha bo'lishi faqat nasligi bog'liq bo'lmasdan, balki ular yashayotgan suvga, havoga, tuproqqa bog'liqdir deb hisoblaydi.

Beruniyning muhim g'oyalaridan yana biri bu-moddiy faktorning roli haqidagi qarashlaridir. Uning fikriga ko'ra, odamlar o'z dushmanlariga qarshi kurishish va o'zlarining zaruriy ehtiyojlarini qondirish uchun uyushgan holda yashash va ishlashga majburdirlar. U «Minerallar» asarida ehtiyoj tomonlari turli tuman va ko'p bo'lishi, faqat bir necha kishilar uyushmasigina uni qoniqtirishi mumkin. Ana shuning uchun odamlar shaharlar yaratilishiga mushtarakdirlar, deb hisoblaydi.

Beruniy odamlarni jamoa bo'lib yashashlarining asosiy qoidolari bu o'zaro yordam, bir-birlari bilan tinch-totuv yashash, umumiy manfaat uchun ishlash kabi printsiplarga asoslangan bo'lishi kerak deb hisoblaydi. Insonning asosiy vazifalaridan biri bu mehnatdir. Chunki barcha narsalar mehnat orqalm ro'yobga chiqadi, paydo baladi. Olim asarda ijtimoiy munosabatlar masalasiga to'xtab, mehnat taqsimoti xamda mehnat taqsimoti natijasida ortiqcha mahsulot (tovarni) paydo bo'lishi va ayrboshlashi hamda pulning regulyatorligi kabi muhim ijtimoiy masalalarga ham to'xtab o'tadi.

Kishilarnmng boy va kambag'allarga, ezuvchilar va eziluvchilarga bo'linishining asosiy sabablaridan biri mulkiy tengsizlik ekanligini yaxshi tushunib etgan Beruniy fuqarolar o'rtasida tuziladigan mehnat va ayrboshlash shartnomalarini ikki turga bo'ladi. qonuniy yoki adolatli bu shartnomalarga ko'ra mehnatkash mexnatiga yarasha ish haqi olish zarur. Olim qonunsiz yoki adolatsiz shartnomalar asosida tengsizlik, zo'rlik, qalloblik yotishini va buning natijasida bir kishi tomonidan ekspluatatsiya qilinishini koralaydi va qonunsiz shartnomalarga qarshi chiqadi. U bu bilan jamiyatda ko'proq sotsial adolatsizlik sodir bo'layotganligini ko'rsatadi. Beruniy davlat va huquqning paydo bo'lishi va ularning vazifalari masalalarini Farobiy kabi tabiiy ehtiyojdan deb biladi. Boshqacha qilib aytganda, odamlar ijtimoiy adolatli tartib, qoida o'rnatish uchun davlatga birlashadilar degan fikrlar bo'ladi. Beruniy davlatning shakli masalasida esa mamlakatni mutlaq hokim shoxlar emas, balki ma'rifatparvar shohlar boshqarishi kerakligi haqidagi g'oyani ilgari suradi.

Olim dinni yoqlagan bo'lsada, o'z diniy dunyoqarashining tor doiralarida cheklanib qolmasdan yanada ilgarilaydi. U kishilarni ilm-fanga da'vat qiladi va dinmas, balki ilm-fan bilan shug'ullanish uning idealiga aylanadi. Beruniy «Hindiston» asarida millatchilik kabi dunyoqarash doirasida cheklanib qolganlarni tanqid qilib, er faqat bizning erlarimiz, odamlar faqat bizning xalqlarimizning vakillari, shohlar faqat bizning hukmdorlarimiz, din esa faqat bizning dinimiz", deb fikr yurituvchilarni tanqid qiladi. U xalqlar orasida tenglik, tinchlik printsiplarini joriy qilinishini orzu qildi. Beruniyning siyosiy-huquqiy qarashlari, yuqorida qarab chiqqanimizdek, eng ilg'or va chukur insoniylik printsiplariga asoslanadi. U inson nomini, uning tafakkurini ulug'lab, shohlar va qonunlar ana shu hazrati inson uchun xizmat qilishi hamda uni

bosqinchilar, zolim shohlardan himoya qilishlari kerak degan progressiv g'oyalarni o'rtaga tashlaydi.

Ibn Sino. Abu Ali ibn Sino 980 yilda Buxoro viloyatida Afshona (hozirgi Vobkent rayoni) qishlog'ida tug'ilgan. Uning yoshlikdagi nomi Husayn bo'lgan, u 5 yoshga to'lganda oilasi Buxoro shahriga ko'chib keladi. Ibn Sino yoshligida astronomiya, matematika, logika, fizika, metodika va fikx (huquq) masalalarini yaqindan o'rgandi. 999 yilda Buxoro qoraxoniylar tomonidan bosib olinganidan keyin u Urganch shahriga ketishga majbur bo'ladi. Mbn Sino sharqda «Ash-SHeyx» yoki «Ar-Rais» degan taxallus bilan mashhur bo'lgan bo'lsa, g'arbda esa Avitsena degan nom bilan taniladi. Uning xayoti, dunyoqarashi haqida adabiyotlarda turlicha qarashlar mavjud. O'rta asr avtorlari: Al-Bayxaki, Al-Kifti, Ibn-Abu-Usaybia, ibn-Xallikan, Al-Kashi kabi yozuvchilar asarlari asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ibn Sinoning siyosiy-huquqiy qarashlari Abbosiylar xalifaligining siyosiy tushkunlikka uchragan hamda xonliklar, bekliklar o'rtasida o'zaro urushlar kuchaygan bir zamonda shakllanadi. Mamlakat hayotida ro'y berayotgan siyosiy tushkunlik mutafakkirni yoshlik yillaridanoq turli shaharlarda, xonliklarda sarsonu-sargardonlikda yurishga majbur etadi. Ammo hayot qanchalik shafqatsizlik qilmasin, u yoshlik yillaridanoq falsafa, siyosat va meditsina kabi fanlar bilan qiziqadi. U musulmon huquqi asoslarini, normalarini yoshlik yillaridayoq chuqur o'zlashtirib olgan edi. Ibn Sinoning Buxoro shahriga kelib Abu Abdullax an-Notiliy raxbarligida falsafiy fanlarni o'rgangan yillari uning hayotida o'zini chuqur izini qoldiradi. Tez orada shogird ustoz darajasiga ko'tarilib, falsafa, logika huquq, matematika, fizika, meditsinaga oid kitoblarni mukammal o'rganib chiqadi. Aflotun, Arastu, Farobiy kabi ensiklopedik olimlarning asarlari uning asosiy bilim manbaiga aylanadi. Zamondoshi Beruniy bilan esa bevosita xatlar orqali fikrlashib turadi.

Mutafakkir (1002-1005 yillarda) hokimiyat qoraxoniylarga o'tgan davrda Buxorodan Gurganjga ketishga majbur bo'ladi. Gurganj shahrida «Ma'mun akademiyasi» mavjud bo'lib, unda Abu-Rayxon Al-Beruniy, Abu Saxl Al-Masixiy, Abul-Xayr al Xammarlarga o'xshagan ko'plab olimlar ijod qilayotgan edilar. Ibn Sino ular bilan yakindan tanishib, Xorazm shoh Ali ibn-Ma'mun saroyida xizmat qiladi. Lekin 1008 yildan boshlab, Ibn Sino o'zining shogirdi Abu-Ubayd Al-Juzjoniylar bilan birgalikda Xuroson shahar va qishloqlarida muhtojlikda yashashga majbur bo'ladi.

Mahmud g'aznaviy Xorazmda mashhur bo'lgan barcha olimlarni o'z saroyiga taklif qiladi. Ibn Sino bunga rozi bo'lmasdan Xorazmdan chiqib ketishga majbur bo'ladi. Bundan g'azablangan Sulton Mahmud g'aznaviy atroflarga chopar yuborib, olimni ushlab saroyga olib kelishni buyuradi. Mutafakkir Maxmud g'aznaviydan yashirinib (1015-1024) Xamadonda to'xtaydi. Xamadon hokimi SHams Ad-Dauliy esa uni o'ziga vazir qilib tayinlaydi. Ibn Sino bevosita davlat arbobi sifatida davlat ishlarini boshqarish bilan mashg'ul bo'ladi. Ammo Ibn Sinoning progressiv fikrlari davlat apparatidagi mulozimlarni reaksion guruxlariga ma'qul kelmaydi.

Mavzuga oid tayanch iboralar.

Islom dini siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarining o'ziga xos tomonlari va yo'nalishlari. Islom dinining muqaddas kitobi Qur'oni-karim va undagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar. Imom Buxoriy, Burxoniddin Marg'iloniylarning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar. «Jome' as-saxiyx», «Xidoya» asarlari. Xalq ozodlik xarakati siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar xaqida. Muqanna va oq kiyimlilar xarakati. Abu Nasr Farobiylarning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari. «Fozil odamlar shaxri» va boshqa asarlaridagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar. Abu Rayxon Beruniyning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar. «Al Asar Al-Boqiya», «Xindiston» va boshqa asarlaridagi siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar. Abu Ali ibn Sinoning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari.

Mavzu yuzasidan nazorat savollari.

1. O'rta asrlarda O'zbekistonda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar kanday rivojlandi?
2. Islom siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarining o'ziga xos tomonlari va yo'nalishlari kanday?
3. Imom Buxoriy, Burxoniddin Marg'iloniylarning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlari urtasida kanday farqlar bor?

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.

- 1.Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yuq . T. 1998 Y.
- 2.Karimov I.A. O`zbekiston XXI asrga intilmoqda . O`zbekiston . T.2000 y.
- 3.Karimov I.A Biz kelajagimizni o`z qulimiz bilan qurmoqdamiz. O`zbekiston . T.1999 y.
- 4.Boboiev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va xuquqiy ta`limotlar tarixi» T. 2003 y.
- 5.Karimov I.A. ezgu fikrlar, ezgu so`zlar va ezgu amalni ulug`lagan kitob. «Avesto» kitobining 2700 yilligiga bag`ishlab so`zlagan nutq. O`zbekiston ovozi gazetasi 2001 y .3- avgust soni.
6. «Jaxon tarixi». T.2000 y.
7. O`zbekistonning yangi tarixi. 1-kitob. Toshkent «SHarq» 2000.
8. Toshqulov J.O`zbekiston xalqlari siyosiy-xuquqiy fikrlari tarixidan. T. 1996 y.
9. SHaripov R. ,Muxitdinova F. O`zbekiston xalqlari siyosiy va xuquqiy ta`limotlari.T.2004 y.

10-mavzu: O`rta Osiyoda tasavvuf ta`limotini rivojlanishi .

4-soat

Reja.

1. O`rta Osiyoda tasavvuf ta`limotini rivojlanishi.
2. Axmad YAssaviyning siyosiy va ma`rifiy qarashlari.
3. Najmiddin Kubroning siyosiy va ma`rifiy qarashlari.
4. Naqshbandiyning siyosiy va ma`rifiy qarashlari.

Tasavvuf-odamlarni xalollikka, poklikka, inson kadr-kimmatini erga urmaslikka chorlovchi, barcha musulmonlarining teng bulib, xar kim uzining xalol mexnati bilan kun kechirishini, boshkalarning kuchidan foydalanmaslikni, ijtimoiy adolat koidalariga rioya etishni targib etuvchi ta`limotdir. Bu ta`limot namoyandalari bunday maksadga adolatli jamiyat kurib, yaxshi, odil podshoxga ega bulish bilangina emas, balki Alloxxga vujudan berilish, uning rizosiga etishish orkali erishish mumkin, deb xisoblaganlar.Tasavvuf ta`limotida kursatilishicha, xayotiy muammolar bilan boglik bulgan oliy makomlarga etishish boskichma-boskich amalga oshadi. Bu boskichlarning xar birida inson xakikatga asta-sekinlik bilan yakinlasha boradi. eng yuksak xakikat inson uz vujudi, ichki muloxazasi va kechinmalari orkali etishgan bilimdir. Demak, tasavvuf etuklik va ma`naviy kamolot chukkilariga erishish yulidir. Dilga Aloxning nomini jo kilish insonning kalbini poklaydi uni iymon, xalollik,axlokiy poklik, mexnatsevarlik, insonparvarlik yuliga undaydi. SHu sababli xam tasavvuf ta`limotida dilga alloxxning nolmini jo kilib, xalol mexnat Bilan kun kurishlik inson xayot iva faoliyatining asosiy mazmuni sifatida talkin etiladi. Tasavvufning bu yuli uzining asosiy moxiyati jixatidan diniy e`tikod va iymonni dunyoviy muammolar Bilan boglash, ularni adolatli xal etishga xissa kushishga kishilarni undash bilan xam axamiyatlidir.**Tasavvuf**-insonning komil inson darajasiga etishi okibatida alloxxga yakinlashuvi xakidagi ta`limot bulsa, **Tarikat**-bu komil inson darajasiga erishishni kursatuvchi tugri yul demakdir, ya`ni ma`naviy- axlokiy poklanish boskichlarini bosib utishning yul-yurigidir. Mutaxassislarning ta`kidlashicha «Tarikat» ning belgisi uchta:

- 1.Dam (nafas), ya`ni aytilishi lozim bulmagan narsa xakida suzlamaslik ;
- 2.Qadam , ya`ni kilinishi man etilgan ishlarga kadam urmaslik;
- 3.Karam , ya`ni ish bilan shugullanish, shugullanganda xam kerakli ish bilan shugullanish va bu paytda xam kalb ibodatini kanda kilmaslik.

Xulosa kilib aytganda, tarikat- bu komil insonlikka kanday kilib erishish mumkinligini kursatuvchi yuldir. Xar bir tarikat asoschisi, albatta, uz yulini ishlab chikkan va yulni targib etgan, uziga tarafdorlar tuplagan. Markaziy Osiyoda ana shunday uz tarikatini, ya`ni yulini ishlab chikkan va targib etgan tasavvuf tarikatchilari ajdodlarimiz- Axmad YAssaviy, Najmiddin Kubro va Baxouddin Nakshbandlar edi.

Axmad YAssaviy. Islom dini paydo bulganidan sung uning Kur`oni Karim va Xadis axkomiga mos ravishda paydo bulgan tasavvuf ta`limoti 10-11 asrlarga kelib Markaziy Osiyoda xam keng tarkala boshladi. Axmad YAssaviy 12 asrda MarkaziyOsiyoda paydo bulgan ilk tasavvufiy tarikatning asoschisidir. Axmad YAssaviy 1041 yilda Sayramda (Kozogistonning CHimkent viloyatida) SHayx Ibroxim oilasida dunyoga keladi. Rivoyatlarga kura, Axmad

YAssaviy 63 yoshga etgach, er ostida xujra yasatib «chillaga» kirgan, kolgan umrini toat-ibodat kilib, kimmatli xikmatlar yozib, riyozatlar chekib, yolgiz yashagan. Bir rivoyatga kura Axmad YAssaviy 125 yil, boshkasida esa 133 yil umr kurgan deyiladi. Axmad YAssaviy madaniyatimiz tarixida ilk turkiyzabon shoir sifatida xam mashxurdir. Uning tasavvufni targib etuvchi turkiyda yozilgan sheʼrlari tilining xalkka yaqinligi, oxangdorligi bilan tezda mashxur bulib ketgan. Axmad YAssaviy tasavvufda «YAssaviya» tarikatiga asos solgan. Barcha tarikatlarda bulganidek, «YAssaviya» tarikatining xam uziga xos muayyan odob koidalari bulgan. YAssaviya tarikatining barcha akidalari Axmad YAssaviyning asosiy asari bulgan «Xikmat»da mufassal bayon etilgan. Bu asarda YAssaviya taʼlimotidagi poklik, xalollik, tugrilik, mexr-shavkat, uz kul kuchi, peshona teri va xalol mexnati bilan kun kechirish, Allox taollo visoliga etishish yulida insonni xam botinan, xam zoxiran xar tomonlama takomillashtirish kabi ilgor umuminsoniy kadriyatlar ifoda etilgan. Axmad YAssaviy mol-dunyo tuplashga mutlako kizikmagan, kambagalparvar va garibparvar bulgan. Axmad YAssaviy zamonning ezilgan yuksil toifasini «garib», «etim», «fakir» deb ataydi. Uzini ularning xomiysi deb biladi. Axmad YAssaviy uz asarlarida mol- dunyoga, boylikka va davlat orttirishga mukkasidan ketgan, xasis va ochofat kishilarni beayov tankid kilgan. Axmad YAssaviy taʼlimotida insonning uzligini bilib olishi barcha masalalardan ustun kuyiladi. Buning boisi shundaki, YAssaviy tanlagan yul uziga xosdir. Bu uziga xoslik yuli-insoning uz gunoxlarini, axlokiy nukson va kusurlarini, jumladan, shaxsiyatparastlik, tamagirlik, boriga kanoat kilmaslik kabi illatlarni ayovsiz ochib tashlash va ulardan xalos bulish kurashidir. Bu yul YAssaviy fikricha, yagona tugri yul bulib, u aslida xudo yulidir. Xar bir kishi uzining xakikiy axlokiy kamolotida, komil inson bulib etishishi jarayonida «shayton vasvasasi»dan kutulish uchun uz jonini xam, mol-mulkini xam ayamasligi lozim. Axmad YAssaviy taʼlimotida dunyodan butunlay yuz oʻgirilmaydi. Aksincha, nodonlik, jaxolat, badnafslilik, molu-dunyoga xirs kuyish kabi illatlar va ularni va ularni shakllantiradigan omillar koralanadi xamda insonlarning uzoklashishiga daʼvat etiladi.

Najmiddin Kubro va uning kubroviya tarikati. Markaziy Osiyoda tasavvuf taʼlimotining rivojlanishida xorazmlik buyuk illoxiyotchi olim, shoir va vatanparvar, mutafakkir SHayx Najmiddin Kubro « asli ismi Axmad ibn Umar Abul Jannob Najmiddin al-Xevakiy al-Xorazmiy». U 1145 yilda Xiva shaxrida tugilgan. Valiylik darajasiga erishgan Axmad ibn Umarga zamondoshlari «Najmiddin», «Kubro», «Abduljannob», «Valiytarosh» kabi unvonlarni munosib kurishgan. Axmad ibn Umar islom asoslari va shariat ilmlarini juda tez uzlashtirib olib, Xorazmning man-man degan ulamolaridan oʻzib ketadi. SHu tufayli u «Tommatul kubro», yaʼni ulamolarning etugi, ulugvori degan lakabni oladi. Buning yoniga «Najmiddin»-dining yulduzi degan unvon kushilib, u shundan keyin Najmiddin Kubro nomi bilan mashxur bulib ketadi. Uz ilmidan konikmagan Kubro ilm olish maksadida dastlab Misrga boradi va u erda Ruzbexon Vazon al-Misriy kulida taʼlim oladi. Ustoz Ruzbexon uz shogirdining bilimi va kobilyatiga tan berib, uni uziga kuyovlikka munosib kuradi. Kubro eronda xam bilim olishni davom ettiradi. Kubro 1185 yilda oilasi bilan Xorazmga kaytib keladi va u erda uz tarikatini targib etadi. Kubro buyuk vatanparvar inson bulib, u 1221 yilda Xorazmga xujum kilgan CHingizxon kushinlarga Karshi jangda mardlarcha shaxid buladi. Kubroviya tarikati uzidan oldingi tasavvuf taʼlimotlaridan inson muammosiga kuprok eʼtiborni karatishi bilan ajralib turadi. Bundan tashkari, SHayx Najmiddin Kubro tasavvufda «keng feʼllik» yulini tutgan. SHuning uchun xam ul zotning xonakosida sunniy mazxabli shogirdlar bilan birga, shia mazxabli shogirdlar xam taʼlim olishgan. Bu bilan Kubro tasavvufni mazxablar ayirmachiligidan ustun kuygan. Tasavvuf axli uchun parvardigor ishki, diydori xamma narsadan ustun. Kubro tarikatining uziga xos jixatlari ul zotning dunyokarashlarida xam amaliy ishlarida xam kuzga tashlanadi. Kubro xakikat sir asroriga etishish maksadida uz tasavvuf maktabini, yaʼni tarikatini yaratdi. Uning akidasiga kura, inson «olami sugro», yaʼni kichik olam bulib unda «olami kubro»ning, yaʼni katta olamning barcha xususiyatlari mujassamdir. U aytadiki kamolotga erishishi uchun inson maʼlum riyozatli yullarni oʻtishi zarur. Buning uchun xar bir kishi kuyidagi 10 asosga tayanmogi kerak:

1. Tavba – barcha amallarning ibtidosi. Uz gunoxlarini anglab, Allox taollo oldida tavba kilgan va bundan keyingi xayotini iloxiy ezgulik va xayrga bagishlashga axd kilgan odamgina tarikatga kira oladi.
2. Zuxdi – bu takvo, parxez demakdir. Zero, tavba kilgan kishi endi xaromdan xazar kilib, xalollikka yuz tutishi alloxdan kurkib, u mann etgan ishlarni kilmasligi lozim.
3. Tavakkul – uz amallari, fikri va ishlari yolgiz alloxga suyanish demakdir.
4. Kanoat – kamolotning eng makbul yulidir. Kanoat-xayot kechirishni ta`minlaydigan oz narsa bilan chegaralanishdir. Uz domiga tortadigan barcha noz-ne`matlardan va xirslardan yuz ugrishdir.
5. Uzlat – tanxolikda ruxni mustaxkamlashdir.
6. Tavajjux – butun ichki moxiyatni alloxga karatish, unga cheksiz muxabbat kuyish, undan boshka narsa borligini xis etmaslikdir. Murid xamma vakt yaratganga yuzlanib, undan madad surab, unga kalban intilmogi darkor.
7. Sabr – muridlarning tokkat va bardoshini sinashdir. Xak yuli ogir va mushkul yul, uning azobu iztiroblariga chidagan kishilargina maksadga erishadilar.
8. Murokaba – tafakkurga gark bulish demakdir. Murid tavba-tazarru kilib, zikru toat, sabru-sadokat Bilan uzining ma`rifatini oshirib boradi.
9. Mulozamat az- zikr (uzluksiz zikr) – bu uz xoxishicha alloxning ismini fikrida yod kilib turi shva butun kalbni u Bilan band kilish. SHunday kilinganda pastkashlik, xasad, ochkuzlik, ikki yuzlamachilik kabi razillik va riyokorliklar kungilga yul topa olmaydi.
10. Rizo – murid uzini butunlay allox irodasiga topshiradi va allox zikri bilan xuzurlana boshlaydi. Xak unga va u Xakka yakinlashadi.

Najmiddin Kubroning tasavvufdagi yana bir buyuk xizmati – uning javonmardlik (umrini dustlar xizmatiga bagishlagan, fakat yaxshilikni uylab, yaxshilik kilishdan charchamaydigan, ezgu xulk-atvorga ega bulgan, borini uzgalar Bilan Baxam kurgan, muxtojlar yordam bergan, piri-ustozlari, dust-birodarlarining nomusi, sharfini ximoya etgan, xam zoxiran va xam botinan pok yurib, pokiza insonlar suxbatini kozongan kishilar javonmardlar deb atalgan) goyalarni tarikatga joriy etganligidir.

Xoja Baxouddin Naqshband va uning «Naqshbandiya» tarikati. Xoja Baxouddin Nakshband 1318 yilda Buxorodagi Kasri Xindivon kishlogida tugiladi. So`ngra uning sharofati Bilan bu kishlok «Kasri Orifon» deb ataladi. Manbalarda ta`kidlanishicha, Xoja Baxouddin Nakshbandning sharif nasablari ota tomonidan Xazrat Aliga, ona tomonidan esa Abu Bakr Siddikka borib takaladi. Abdul Xolik Gijdivoniy xamda Xoja Baxouddin Nakshband tomonidan yaratilgan, keyinchalik «Nakshbandiya» tarikati deb nom olgan tamoyillar 11 nomdadir.

1. **Xush dar dam** – xar bir nafasni xushyorlik Bilan olish.
2. **Nazar bar kadam** – xar bir kadamni extiyotkorlik bosish.
3. **Safar dar vatan** – uz vatanida, uyida bulla turib fikran va zikran butun borlik xakida tafakkur yuritish.
4. **Xilvat dar anjuman** – uzi xalk ichida anjumanda bulla turib, xilvatda utirgandek alloxning zikrida bulish.
5. **YOd kard** – til va dil bilan zikr kilish.
6. **Bozgasht** – zikr paytida xotirni parishon kilmay, alloxning yodida bulish.
7. **Nigox dosht** – bir nafasda «Kalimai tayyiba»ni dil xuzuri Bilan tilda takror kilish.
8. **YOd dosht** – Alloxni mudom yod etib, gaflatdan saklanish.
9. **Vukufi zamoniy** – uz xolidan ogox bulib, shukr va uzrda bulish.
10. **Vukufi adadiy** – zikrlarda muayyan adadga rioya kilish
11. **Vukufi kalbiy** – dilni allox zikri Bilan ogox kilish.

Nakshbandiylilikning asosiy moxiyati «Kul ishda , allox dilda bulsin » shiori edi. Bu bilan ulug mutafakkirimiz xammani mexnat kilishga chakirganlar. Uz vaktida mugul zulmidan xalos bulish uchun xizmat kilgan bu shior bugungi kun uchun xam dolzarbdir. SHu boisdan 1993 yilda Xoja Baxouddin Nakshbandning 675 yillik yubileyi nishonlandi. Xoja Baxouddin Nakshband

topgan tutganlarini etim-esirlarga, beva-bechoarlarga in'om etganlar. Xukmdorlarni insofga chakirgan.

Mavzuga oid tayanch iboralar.

O`rta Osiyoda tasavvuf ta`limotini rivojlanishi va usha davrdagi tarixiy jarayon. Tasavvuf ta`limotini uziga xosligi. Axmad YAssaviyning siyosiy va ma`rifiy qarashlari. Najmiddin Kubroning siyosiy va ma`rifiy qarashlari. Naqshbandiyning siyosiy va ma`rifiy qarashlari. O`rta Osiyoda tasavvuf ta`limotini rivojlanishidagi muxim xususiyat.

Mavzu yuzasidan nazorat savollari.

1. O`rta Osiyoda tasavvuf ta`limotini kanday rivojlandi?
2. Axmad YAssaviy kanday siyosiy va ma`rifiy qarashlarni olga surgan?
3. Najmiddin Kubroning siyosiy va ma`rifiy qarashlari va Naqshbandiyning siyosiy va ma`rifiy qarashlari urtasida kanday farqlar bor ?

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.

- 1.Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yuq . T. 1998 Y.
- 2.Karimov I.A. O`zbekiston XXI asrga intilmoqda . O`zbekiston . T.2000 y.
- 3.Karimov I.A Biz kelajagimizni o`z qulimiz bilan qurmoqdamiz. O`zbekiston . T.1999 y.
- 4.Boboiev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va xuquqiy ta`limotlar tarixi» T. 2003 y.
- 5.Karimov I.A. ezgu fikrlar, ezgu so`zlar va ezgu amalni ulug`lagan kitob. «Avesto» kitobining 2700 yilligiga bag`ishlab so`zlagan nutq. O`zbekiston ovozi gazetasi 2001 y .3- avgust soni.
6. «Jaxon tarixi». T.2000 y.
7. O`zbekistonning yangi tarixi. 1-kitob. Toshkent «SHarq» 2000.
8. Toshqulov J.O`zbekiston xalqlari siyosiy-xuquqiy fikrlari tarixidan. T. 1996 y.
9. SHaripov R. ,Muxitdinova F. O`zbekiston xalqlari siyosiy va xuquqiy ta`limotlari.T.2004 y.

11-MAVZU: G`ARBIY EVROPADA O`RTA ASRLAR SIYOSIY VA MA`RIFIY TA`LIMOTLARI.

R E J A:

- 1 G`arbiy Evropada O`rta asrlarda siyosiy va ma`rifiy ta`limotlarning rivojlanishi.
2. Siyosiy va ma`rifiy ta`limotlarning rivojlanishida cherkovning urni.
3. Avgustinning siyosiy va ma`rifiy ta`limotlari.
4. Foma Akvinskiyning siyosiy va ma`rifiy ta`limotlari.

IV asrning oxiri va VI asrning ikkinchi yarmi oraligida Rim imperiyasining qulashi bilan birga antik davr ham tugadi, o`rta asrlar boshlandi. Ming yildan ko`proqvaqtning o`z ichiga olgan bu davr feodalizmning paydo bo`lishi, rivojlanishi va inqirozga uchrashi davridir.

Feodal jamiyatning iqtisodiy asosini erga bo`lgan feodal mulkchiligi tashkil qiladi. qirol eng katta er egasi hisoblanar edi. U o`z vassalariga er taqdim etardi, vassalar bunga javoban qirolga harbiy ko`mak ko`rsatishi va soliqto`lashlari shart edi. Feodallar o`z navbatida dehqonlarni ishlatish bilan bir qatorda, hosilini ham bir qismini o`ziga olardilar. X asrdan boshlab davlat hokimiyati kuchaya boshlaydi. qirolning vassalar ustidan hukumronligi dam kuchayib, dam susayib bordi. O`rta asrlarning oxirlarida markazlashgan davlatlar yuzaga keldi. Rasmiy hokimiyat absolyut monarx qo`liga o`tdi.

Davlat hokimiyatining kuchaytirish maqsadida qirol tomonidan tashkil qilingan hukumat va uning amaldorlari davlatni boshqarishdagi ishtiroki tufayli ma`lum hokimiyatni qo`lga kiritdilar. Natijada qirol va davlat aristokratiyasi o`rtasida keskinlik paydo bo`ldi.

Bu keskinlikni bartaraf qilish yo`lida qirol paydo bo`la boshlagan uchinchi tabaqadan tayach izlardi. Taxminan 17-asrning oxirgacha uchinchi tabaqa asosan absolyutizmni qo`llab-quvvatlab keldi. Davlat bilan bir paytda cherkov ham rivojlanib bordi. O`rta asrning ilk davridan boshlab xayotiy muammolar bilan qiziqishlar doirasi asosan ma`naviy masalalar bilan cheklandi. Odamlar o`z hayotidagi o`ta og`ir muammolar echimini dindan izladilar.

Siyosiy huquqsizlik, moddiy nochorlik va jismoniy azob-uqubatlar, yovuzlik va iroda zaiflashishiga qaramay har bir kishi umid bilan yashardi. Xristianlik har bir kishiga murojaat qilardi va umid berardi. erdagi hayot, deb uqtirardi xristianlik, drammatik tarixiy jarayonning bir

qismidir xolos. Uning oxirida har bir kishini bu hayotdagi nohakliklar va azob-uqubatlar uchun odil mukofot kutadi.

Bulardan yuqorida Tangri-Xudo, yaratuvchi mehribon va odil rux turadi. Erdagi barcha mavjudod Xudo tomonidan odamlarning makoni sifatida panox topishi uchun yaratilgan. Barcha uchun umumiy qonun Xudoning amri mavjuddir. Barcha odamlar teng, zotan ularni Xudo o'ziga o'xshatib yaratgandir.

Bunday tushunish tabiiy huquq, umuminsoniy birdamlik va tenglik g'oyalari uchun zamin bo'lish imkoniyatini yaratadi. Yangi xristianlik goyalari siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarda ham o'z aksini topdi. Xristianlik hukumron dinga aylangan vaqtdan boshlab O'rta asrlar siyosiy hayoti va siyosiy tafakkuriga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Jamiyatda davlatdan tashqari cherkov instituti yuzaga keldi. Bu institut rivojlanib bordi va 4 asrdan boshlab O'rta asrlar oxirigacha davlat va cherkov o'rtasidagi munosabatlar o'zaro raqobatda o'tdi.

Amaldagi qonunlarni asoslash uchun tabiiy huquqqa murojat qilinardi. Ya'ni tabiiy huquqqa tayangan va uning ifodasi deb talqin qilingan qonunlarga maqsadga muvofiq hisoblanardi. SHuning uchun ham tabiiy huquqning rasmiy vakolatga ega bo'lgan talqinchisi kim ekanligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etdi. CHerkov davlatning ahloqiy va diniy masalalari bo'yicha rasmiy talqinchi mavqeyini Ko'lga kiritganidan keyin dunyoviy hukmdorlarning tanqid qilish uchun ma'lum asoslar paydo bo'ldi. Bu evropada ozodlik g'oyalarining rivojlanishida muhim ahamiyat kabs etdi.

CHerkov dunyoviy hukmdorlarga itoat qilishni targ'ib qilardi. Zotan cherkov dunyoviy hukmdorlar etik va diniy talablarga rioya qilmayapti deb topgan taqdirda, o'zining bu chaqirig'idan voz kechishi ham mumkin edi. Nazariy jihatdan davlat bilan cherkov o'zaro hamkorlik qilishlari kerak edi. Ammo ular nisbatan mustaqil institutlar bo'lgani tufayli, ko'pincha ham papa, ham imperatorni ulug'lash kerak bo'lardi. Dunyoviy xokimiyat va cherkov hokimiyati o'rtasidagi munosabatlar ko'plab qarama-qarshilik va nizolar bilan xarakterlanadi. Targ'ib qilish qobiliyatiga ega bo'lish uchun cherkov etarli iqtisodiy asosga, ya'ni ma'lum darajada dunyoviy hokimiyatga ega bo'lishi kerak edi. Hukmdorlar esa ma'lum diniy obro'ga ega bo'lishlari lozim edi. Bu ikki xokimiyatlar o'rtasidagi munosabatlarni keskin tus olishga sabab bo'lardi.

Avgustin va Foma Akviniskiyning siyosiy va ma'rifiy qarashlari.

Mana shu ikki hokimiyatlar o'rtasidagi munosabatlarga o'zicha izoh bergan, antik davrni xristianlik davri bilan bog'lagan dastlabki buyuk teologlardan biri Avgustin edi (354-430). U lotin tilida juda ko'p asarlar yaratdi. O'zining "Xudo shahri haqida" asarida Avgustin tarix haqidagi tasavvurini va ikki shahar ("Podsholik") Zamin shahri va Xudo shahri haqidagi ta'limotini ishlab chiqdi. Avgustin fikricha inson Xudo yaratgan eng ulug' mavjudoddir, barcha narsalar inson uchun yaratilgandir. Inson esa panoh izlaydi. Insonning ichki dunyosi turli- his tuyg'ular, iroda, istaklarning kurash maydonidir, panoh topishga bo'lgan istak sohasidir. Biroq inson o'zining ichki dunyosini boshqarishga qodir emas. U marhamatga, ilohiy yordamiga muhtojdir. Inson erkin irodaga ega bo'lsada, Xudoning panoh topish rejasining bir bo'lagidir xolos.

Avgustin ruh va tananing o'zaro munosabati haqida shunday deydi: Ruh insonning iloxiy jihatlarini ifodalaydi. Tana esa gunox manbaidir. Inson butun e'tiborini imkon qadar tanadan erkin bo'lib Xudoga yaqinlashish uchun ruxan o'zining ichki olamiga qaratishi kerak. Avgustin har bir kishining ichida Xudo va Iblis o'rtasida kurash boradi deb hisoblaydi. Avgustin bunday kurashni tarixiy darajada Xudo shahri va Zamin shahri o'rtasidagi qarama-qarshilik shaklida ham quradi. Har bir individual hayot panoh va gunoh o'rtasidagi kurash maydoni bo'lgani singari, tarix ham ezgulik va gunoh "podsholigi" o'rtasidagi kurash maydonidir.

CHerkov ma'lum ma'noda Xudo "podsholigi"ni, Imperiya esa zamin "podsholigi" ni o'zida ifoda etadi, deb hisoblaydi Avgustin. Avgustin zamin podsholigini bo'lishi shart va zurur deb biladi. Insonning tabiati gunox qilish oqibatida buzilgani bois, kuchli er podsholigi yovuzlikni jilovlash uchun zarur deb hisoblaydi. Xatto gunox bo'lmagan taqdirda ham jamiyatda ma'lum tartib va boshqaruv shakli bo'lishi kerak.

Er podsholigi hukumdorlari Xudo tomonidan tartib saqlash uchun tayinlanadi. Xalq, Xudoning irodasiga bo'ysunishi shart bo'lgani bois, bu hukumdorlarga xam bo'ysunishga majburdir. Dunyoviy podsholik odamlardagi yovuzlikni Xudo podshoxligisiz (cherkovsiz) bartaraf qila olmaydi. Xristianlik davlatining barcha a'zolari bir vaqtning o'zida ham papaning, ham imperatorning fuqarolaridirlar, deydi Avgustin.

Davlat va cherkov hokimiyatlarining ikkisi ham Xudodan va binobarin, ular bir xilda qonuniydir, degan ta'limotni ilgari surib 5 asrda Papa Gelasiy I maydonga chiqdi. 800-900 yillar mobaynida bu ta'limotni cherkov ham, davlat ham qabul qildi. Ammo ular o'rtasidagi kelishuv ko'prok og'izdagina bo'lib qoldi.

X III asrga kelib g'arbiy evropada, asosan cherkov doiralarida, intellektual faollik ro'y berdi. Arablar orqali Arastu qayta kashf qilindi. Falsafa sohasida Foma Akvinskiy xristianlik va Arastuizm sintezini amalga oshirdi. Bu sintez shu qadar muhim ahamiyat kasb etdiki, keyinchalik Rim-katolik cherkovi Foma Akvinskiy ta'limotiga o'zining rasmiy falsafasi sifatida qaray boshladi.

Foma Akvinskiy (1226-1274) o'rta asr diniy skolastikasining ko'zga ko'ringan namoyondasi. Uning siyosiy-huquqiy qarashlari "Teologiya majmui", "Hukmdorlarning boshqaruvi haqida", hamda Arastuning "Siyosat", "Axloq" asarlariga yozilgan izohlarida bayon qilingan.

Xuquq va qonun muammolarini Foma Akvinskiy xristian dinining inson va uning hayot mazmuni haqidagi tasavvurlariga tayangan holda yoritadi. U qadimgi dunyo mutafakkirlarining tabiiy huquqqa adolat g'oyalariga, ayniqsa Arastuning siyosat va inson "siyosiy maxluq" ta'limotiga diniy nuqtai nazardan yondoshib murojaat qiladi. Foma Akvinskiy ta'limotiga ko'ra olam va undagi tartibning ijodkori Xudodir. Inson hayoti va harakatlarining ildizi Xudodadir.

SHu bilan birga inson aql va erkin irodaga ega mavjudotdir. Xar qanday erkinlikning ildizini aql-idrok (intellektual qobiliyat) tashkil qiladi, Insonning erkin irodasini yaxshilikka undovchi barcha harakat Xudo amriga, aql-idrok, adolat va yaxshilikka qaratilgan bo'lishi kerak.

Foma Akvinskiy bu fikrini o'zining qonun va huquqhaqidagi ta'limotida konkretlashtiradi. Qonun, - deydi u, harakatning ma'lum qoidasi va o'lchovidir. Uning mohiyati inson hayoti va faoliyatini tartibga solishdan iboratdir. qonun jamiyat a'zolarining umumiy foydasini ifoda qilishi zarur. U bevosita jamiyat tomonidan, yoki uning ishonchiga ega bo'lgan vakillari tomonidan joriy qilinadi. qonun e'lon qilinishi shart.

Foma Akvinskiy qonunlarni quyidagi turkumlarga ajratadi: **abadiy qonun, tabiiy qonun, inson yaratgan qonun, ilohiyat qonuni.** Abadiy qonun ilohiy aql-zakovatning ifoda etuvchi koinotning umumiy qonunidir. Bu qonun olamning mutloqqoidasi va tamoyili sifatida tabiiy va ijtimoiy jarayonlarning barchasini idora qiladi va ularni aqlga muvofiqrivojlanishini ta'minlaydi. Abadiy qonun umumiy bo'lganligi uchun ham barcha boshqa qonunlarning manba'idir. Bu qonun bevosita tabiiy qonunda namoyon bo'ladi. Tabiiy qonunga muvofiq Xudo yaratgan barcha narsalar, jumladan inson xam, o'zining tabiiy xossalariga ko'ra o'z qonunlariga ega va shu qonunlarga binoan rivoj topadi.

Inson o'z tabiatiga ko'ra yaxshilik va yomonlikning ajratish qobiliyatiga ega, ezgulikka intiladi, yaxshilik talabiga mos harakat qilishga moyildir. ya'ni inson o'zining amaliy faoliyatida yaxshilik qilish va yomonlikdan qochish talabiga amal qiladi. Boshqa odamlar bilan bo'ladigan munosabatlarda inson tabiiy tug'ma intilish, instinkt va ishtiyoqlari bilan belgilanadigan qoida va talabalarga rioya qiladi. Bular o'z jonini saqlashga tirishish, oila qurish va farzand ko'rish, boshqa odamlar bilan muloqatda bo'lish, Xudoga intilish va hakovzolar. **Tabiiy qonun** talablariga rioya qilish inson uchun aql-idrokka muvofiq xarakat qilish demakdir. Odamlarning jismoniy, emotsional va intellektual tabiiy hususiyatlari, hayot sharoitlari bir xil bo'lmaganligi sababli ular tabiiy qonun talablarini har xil tushunadilar va tadbiqkiladilar. Oqibatda barcha uchun bir xil majburiy bo'lgan tabiiy qonun talablariga zid harakatlar ham paydo bo'ladi.

Inson qonunining paydo bo'lishi ildizi mana shundadir. Inson qonuni tabiiy qonun talablariga asoslangandagina odamlarning muxofaza qila olishi, inson hayotining turli sharoitlariga mos holda qo'llanishi mumkin bo'ladi. Inson qonuni majbur qilish sanktsiyasi bilan

ta'minlangan ijobiy qonundir, deydi Foma Akvinskiy. yaxshi fazilatga ega odamlar busiz ham yashashlari mumkin, ular uchun tabiiy qonunning o'zi kifoya, lekin nasixatga quloqsolmaydigan, e'tiqodsiz odamlarni zararsizlantirish uchun jazo va majbur qilish kerak. Buni borligidan odamlar qo'rqishi kerak. SHu tufayli odamlarda axloqiy fazilatlar rivoj topadi, aqlga muvofiq, yaxshilikka amal qilish odatlari shakllanadi.

Inson qonuni tabiiy qonun talablariga mos kelmasa u qonun emas, qonunning buzish, undan chetga chiqishdir. SHu fikrdan kelib chiqib Foma Akvinskiy adolatli va adolatsiz qonunlarni ajratadi. Inson qonunlarining maqsadi odamlarning umumiy foydasi, baxt-saodatiga xizmat qilishdan iborat. Bu insoniy qonunning asosiy belgisi va sifatidir.

Insoniy qonun oddiy odamlar bajarishi mumkin bo'lgan talabalarni qo'yishi, ularning zaiflik va kamchiliklarini ham hisobga olishi kerak. U barcha uchun teng, bir xil talab va jazo belgilashi, tegishli instantiya tomonidan qabul qilinishi shart. Mana shu belgi va xossalr bo'lgandagina uni ijobiy qonun deb hisoblash mumkin, bo'lmasa u qonun adolatsiz qonundir. Uni qonun deb qabul qilish ham mumkin emas. Foma Akvinskiy ikki xil adolatsiz qonun haqida fikr yuritadi.

Birinchisi, agarda qonunda unga xos birona belgi bo'lmasa, masalan, qonun zaminiga umumiy foyda o'rniqa, qonun chiqaruvchining xususiy foydasi ko'yilgan bo'lsa, yoki qonun chiqaruvchi o'z huquq doirasidan chiqib ketsa va boshqalar. Fuqarolar uchun bunday qonunlar majburiy emas. Lekin umumiy tinchlikni saqlash va qonunbuzarlik odat bo'lib qolmasligi uchun ularga rioya qilish taqiqlanmaydi.

Adolatsiz qonunlarning ikkinchi turini tabiiy va iloxiy qonunlarga zid bo'lgan qonunlar tashkil qiladi. Bu qonunlarga rioya qilish shart emas. Diniy qonunlar muqaddas ko'hna vasiyatnomalarda ifodalangan iloxiy haqiqat va qoidalar. Foma insoniy qonun-qoidalarini ilohiy qonun qoidalari bilan to'ldirish zarurligini bir necha sabablarini ko'rsatadi.

Birinchidan, **diniy qonun** inson hayotining oxiratini eslatish uchun kerak. Insonning o'zi bunga o'zidir. Ikkinchidan, **diniy qonun** odamlarning adolat, yaxshi fazilat va kamchiliklar haqidagi munozaralarida mezon vazifasini o'taydi. Uchinchidan, diniy qonun insonnig har-xil talpinishlarining to'g'ri yo'lga solish uchun kerak. CHunki ruhiy harakatlar insoniy qonun doirasida emas. To'rtinchidan, diniy qonun barcha yovuzlik, yomonlik va gunoh ishlarni, shu jumladan insoniy qonun bilan man qilib bo'lmaydigan barcha nuqsonlarni tag-tomiri bilan tugatish uchun kerak.

Foma Akvinskiy o'zining qonunlar hakidagi mulohazalarini huquqhaqidagi ta'limoti bilan to'ldiradi. Uning fikricha, huquqXudo irodasi bilan o'rnatilgan turmush tarzi, qoidalari va undagi adolat harakatidir. Adolat bu ahloqiy fazilatlardan bo'lib har kimga o'ziga tegishlisini, qilmishiga yarasha olishining o'zgarmas va doimiy ifodasidir. Umuman Foma Akvinskiy huquqshunoslikning izchil va chuqur xristianteologik variantini ishlab chiqdi. Uning falsafiy-huquqiy qarashlari tabiiy huquqning tomistik va neotomistik kontsepsiyalarida o'z rivojini topdi.

Mavzu yuzasidan tayanch so'z va iborlar.

Feodal jamiyat, O'rta asrlar davri, g'arb, qirol, vassal, xristianlik dini, cherkov, Avgustinning siyosiy va ma'rifiy qarashlari, Foma Akvinskiyning siyosiy va ma'rifiy qarashlari.

Mavzuga oid nazorat savollari.

1. G'arbiy Evropada O'rta asrlarda qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar rivojlandi?
2. O'rta asrlar siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarida cherozni o'rni qanday edi?
3. Avgustin qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarni olg'a surgan?
4. Foma Akvinskiy qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarni olg'a surgan?
5. Avgustin va Foma Akvinskiyning siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarida qanday farq bor?

Foydalanilgan adabiyotlar ruyhati.

1. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda». «O'zbekiston», Toshkent. 2000 y.
2. Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolotlari». «O'zbekiston», Toshkent 1997 y.

3. Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q». Toshkent. 1998.
4. Karimov I.A. «O`zbekiston bozor munosabatlariga o`tishning o`ziga xos yo`li». «O`zbekiston», Toshkent 1995 y.
5. Karimov I.A. «O`zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo`lida». «O`zbekiston», Toshkent 2000 y.
6. SHaripov R., Muxiddinova F. «O`zbekiston xalqlari siyosiy-huquqiy ta`limotlari tarixi». Toshkent. 2004.
7. Rahmonov R. g`ofurov Z. Mustaqillik va milliy o`zlikni anglashning tiklanishi. O`zbekiston, Toshkent 1999.
8. Boboev X.B. taxriri ostida «Siyosiy va ma`rifiy ta`limotlar tarixi» T. 2003 y.
 9. Toshqulov J.O`zbekiston xalqlari siyosiy-xuquqiy fikrlari tarixidan. T. 1996 y.